

63.3(4/8)кыр
А 30

Адилбаев Ж.

Кытайдын сонку тарыхы

Ош шаары, 2014-жыл

УДК 94 (100-87)
ББК 63.3 (5Кит)
А30

Окуу куралын Ош мамлекеттик университетинин Окумуштуулар Кеңешинин чечими менен басмадан чыгаруу сунушталган.

Тарых илимдеринин кандидаты, профессор Адилбаев Ж.

Рецензенттер: тарых илимдеринин кандидаты,
профессор Кадыров Т.Д.
тарых илимдеринин кандидаты,
доцент Дүйшөбаева А.

Адилбаев Ж.

А30 Кытайдын соңку тарыхы (1918-2013 – жж.): Тарых факультетинин студенттери үчүн окуу куралы. – Ош: ОшМУ, 2014, 144 б.

ISBN 978-9967-18-039-0

Окуу куралы тарых жана аймак таануу адистиктеринде окуган студенттер, орто мектептин мугалимдери жана жалпы эле Кытайдын тарыхы кызыктырган окурмандарга арналат.

А 0503030000-14

УДК 94 (100-87)
ББК 63.3 (5Кит)

ISBN 978-9967-18-039-0

© Адилбаев Ж., 2014

Кириш сөз

Дүйнөдөгү эң байыркы өлкөлөрдүн катарында кытай элинин адамзат цивилизациясына кошкон салымы зор. Бул маселеде — эң алгачкылардан болуп мамлекеттин түзүлүшү, адамзат маданиятынын уюткуларынан экендигинин далили — археологдор тапкан синантроптун мекени экендиги, Улуу Жибек жолунун башаты болгондугу, бүгүнкү күнгө чейин сакталып калган Улуу кытай сепилин курган кытай элинин тарыхтагы орду өзгөчө экендигин эч ким тана албайт. Жибек өндүрүп, андан кездеме токуп, фарфорду, кагазды, ок-дарыларды адам баласына тартуулап, иероглиф түрүндөгү жазуусу аркылуу көптөгөн илимдер боюнча жазуу түрүндө өз үлүшүн кошкон, улуу ойчул Конфуцийди тарбиялаган эл өз башынан өтө татаал тагдырды кечиргендиги малым. Көчмөн элдердин тынымсыз кол салуулары, өзгөчө монголдордун жапырыгы, андан кийинки маньчжурлардын үстөмдүгү дагы кытай элинин улуттук өзгөчөлүктөрүн олуттуу түрдө өзгөртө алган жок. XIX кылымдын 40 жылдарынан кытайга европалык колонизаторлордун кызыгуусу артып, биртоп басынткан келишимдерге кол коюуга мажбурлаган Ушундай улут башына жаңы коркунуч туулган шартта XIXк. аягы XX кылымдын баш ченинде өлкөнү реформалоо аракеттери күчөп, Сунь Ятсен баштаган радикал-революционерлер Синьхай революциясын ишке ашырган. 1912ж. Кытайда миңдеген жылдар салт катары башкарып келген монархия кулатылып, өлкө республика деп жарыяланган.

Ушул тарыхый окуяны Кытайдын соңку тарыхынын башталган чеги деп атоого негиз бар. Анткени өзүнүн ички кудуретин жоготкон Циндердин бийликтен четтетилиши улуттук кайра жаралуу үчүн күрөштүн жаңы барагын ачкан. Бирок ушул жолдогу кытай элинин көз карандысыздык, эгемендүүлүк, феодалдык саркындылардан арылып алга карай умтулуусунда коммунисттик идеология чечкиндүү тизгин талашып, гоминдандыктар менен болгон узакка созулган жарандык согушта жеңип чыккан. Коммунисттердин мекени болгон Европадан алыс жашаган, Кытайдын коммунисттик партиясы 1921 ж. адегенде кичинекей уюм болуп түзүлгөн. Кытай жеринде бул үрөн кандайча ошончолук терең тамыр жайды? Бул феномен кантип жаралган? Белгилүү болгондой коммунизм идеясына ишенсек — бул тең укуктуу адамдардын коому, а мындай теңчилик кытай элинин кылым карытып жашап келүүсүнүн негизги өбөлгөсү катары эсептелген. Колубузда эмне болсо тең

бөлүшөбүз - деген негизги элдик мурас. Коммунисттерге мүнөздүү дагы бир белги - күчтүү мамлекеттик бийликтин адам жашоосуна бардык жактан камкордук көрүү милдети. Бул түшүнүк дагы кытай элинин улуттук салтына туура келет. Ошол эле салтка: жетекчинин кадыр-баркы, жогоркулардын көрсөтмөлөрүн абийирдүүлүк менен аткаруу, улууларды урматтап, кичүүлөрдү сыйлоо сыяктуу Конфуцийдин осуяттарына төп келген жүрүм-турум эрежелерин дагы коммунисттер билгичтик менен пайдаланышкан. Кытайда узак убакыт бою күчтүү бийликтин идеалы өкүм сүрүп келгендиктен, эл бийликтин алсыздыгынан, аскерий адамдардын зордук-зомбулугунан жана бандиттердин зөөкүрдүгүнөн тажап бүткөн эле. Эми болсо башында коммунисттер турган күчтүү мамлекеттин салттуу доору кайрадан келет, ал элге кам көрөт жана жалпы тендикти камсыз кылат деп үмүттөнүшкөн. 1949ж. Кытай Эл Республикасынын (КЭР) жарыяланышын кытай эли жогоруда белгиленген туруктуу заманга кайрадан кайтуу катары кабылдаган.

Коммунисттер башкарган доор эки мезгилге бөлүнөт: социализмди куруудагы эксперименттер мезгили жана 1979 жылдан башталган реформа мезгили. Алгач КЭР социализмдин советтик экономикалык моделин тандап алып, 50-жылдардын аяк ченинде андан баш тартып, «улуу секирик» жана «элдик коммуналар» экспериментин жүзөгө ашырып көргөн. Ал эми 1966-1976 жылдары «бюрократия» менен «коррупцияны» коомдон тазалоо максатында «Улуу пролетардык маданий революция» экспериментин өткөрдү. Бул эки кампания тең ойдогудай жемишин бербей, тескерисинче өлкөнү экономикалык, маданий, илимий-техникалык жактан артка таштады. Мүмкүн тилек-максаты жагынан кытай элинин өнүгүүсүн алга сүрөө болгону менен ал эки жолку саясат тең илимий жактан негизсиз, саясий жактан азгырыкка алдырган, турмуштук чындыкты толук эсепке албаган авантюра болуп калды. Өлкөнүн болжол менен 20 жылдык мезгили талаага кеткен деп эсептешет кытай тарыхы боюнча адистер.

1978 жылдын декабрында өткөн Кытай Коммунисттик партиясынын Борбордук Комитетинин (ККП БК) 3-чү Пленуму өлкөнү реформа жолуна салуу чечимин кабыл алган. Кытайдагы реформалардын «архитектору» аталган Дэн Сяопин баштаган өлкөнү «реформалоо жана тышкы дүйнөгө эшик ачуу» этабы өнүгүү жагынан өтө артта калган зор Кытайды 35 жыл ичинде өнүккөн өлкөлөрдүн сабына кошту. Экономикалык көрсөткүчтөрү боюнча дүйнөдө экинчи (2011ж.), ал эми тышкы сооданын көлөмү боюнча 1 трилл. 600 млрд долл. чегин

багынтты. Экономикалык өнүгүүнүн кытайлык модели өзүнүн бекем экендигин далилдеп, көптөгөн өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн кызыгуусун туудуруп жатат.

Ал эми саясий-теориялык жактан алганда кытайдын тандап алган жолу уникалдуу. Анткени, реформалар компартиянын демилгеси менен башталып, улам бир жаңы этапта оңдолуп-түздөлүп жүрүп атат. ККПнын съездеринде белгиленгендей расмий түрдө өлкө «кытайлык социализмди» куруу багытында бара жатат. Ошол эле мезгилде бул социализм рынок мамилелерин жайылтуу жана өнүгүү жолуна негиз катары колдонуу аркылуу ишке ашырылып келет. Өлкөнүн ички жана тышкы саясаты ККПнын жана мамлекеттин тыкыр көзөмөлүндө турат. Кантсе да кытай элинин тарыхында башкаларга үлгү болуучу, ошол эле учурда өзгөлөрдөн сабак алар учурлар арбын.

№ 1 – тема. Биринчи дүйнөлүк согуш аяктагандан кийинки Кытайдагы улуттук кыймыл (1918 - 1924).

1.1. Улуттук кыймылдын жанданышынын себептери.

1.1.1. Биринчи Дүйнөлүк согуштун аяк чениндеги өлкөдөгү кырдаал.

Кытайлыктар эң байыркы мезгилден эле улуу цивилизацияны түзүүгө жетишишкен. Анын негизги стратегиялык маңызы - өнүгүү, коомду өркүндөтүү максатында эмес, жөн гана бардык адамдардын жашоосун камсыз кылуу болгон. Узак убакыт ичинде бир нече себептерге байланыштуу Кытай цивилизациясы башка элдердин маданиятынан обочолонуп турган. XVIII кылымдан тарта Батыш менен байланыштар күч ала баштагандыктан Кытайда XVII кылымдан бери башкарып келе жаткан маньчжурлардын Цинь династиясы өлкөнү тышкы дүйнөдөн бөлүп, «жаап» салган.

Бирок алардын бул аракети текке кетип, XIX кылымдын орто ченинде болуп өткөн «апийим» согуштарында жеңилүүгө дуушар болгон Кытай күч менен «ачылган». Европалык державалар Кытайга «тең эмес келишимдерди» таңуулашкан. Андан дагы өткөн кордугу цивилизациялуу Кытайдын «батыштын варварларынан» жеңилип, бедели тебеленгендигинде болду. Ушул жеңилүү кытай улутунун сезиминде өксүк комплексин жаратып, андан узак убакытка чейин арыла албай келген.

Биринчи дүйнөлүк согуш башталар алдында, 1911ж. Кытайда монархия кулатылды. Синхай революциясы Цинь династиясын ойрон кылды. Эми мындан ары эмне кылуу керек? – деген суроо пайда болгон. Башкаруунун республикалык түрү калыптанат деп күтүү куру кыял болуп калмак. Анткени, кытай цивилизациясында демократиялык салттардын кандайдыр бир түрлөрү дегеле болуп көргөн эмес. Юань Шикайдын саясий беделинин күч ала башташын эске алып, экинчи жол – жаңы династияны түзүү же диктатура орнотуу мүмкүнчүлүгү айкын болуп калган.

Турмуш мындай мүмкүнчүлүккө дагы жол бербей, провинциялардагы бийлик аскердик губернаторлордун (дуцзюндардын) колуна өтүп кеткен. Кытай майдаланып, өз алдынча провинцияларга чачырап бөлүнүп калды (илгертеден эле алардын ар бири экономикалык жактан өз алдынча өнүгүп келген), ал эми Юань Шикай өзү 1916 ж. жайында каза тапкан

Дуцзюндар, жергиликтүү милитаристтер⁷ өздөрүн демократ катары көрсөтүшкөнү менен, иш жүзүндө бийлик үчүн ич ара тынымсыз согушуп турушкан. Сыртынан караганда алар, Юань Шикайдын өлкөдө диктатура орнотуп, өзүн император катары жарыялоосуна, анын 1913 жылы парламентти таркатуусуна каршы күрөшүп жатышкандай сезилген, а чындыгында алардын борбордук бийликке баш ийгилери келген эмес. Жетишерлик көзөмөлдүн жоктугунан пайдаланып, дуцзюндар элди талап, бийликте турган чакта байып алууну көздөшкөн.

Өлкөнүн саясий турмушунда **Сунь Ятсен** жана 1912 ж. күзүндө ал тарабынан негизделген **Гоминдан партиясы** (улуттук партия) өзгөчө орунду ээлеген. Сунь Ятсен өлкөдөгү эң белгилүү саясий ишмер, өлкөнүн түштүгүндө иш жүргүзгөн. Ал эми жергиликтүү милитаристтер болсо анын элге таанымалдыгынан пайдалангылары келип, бир туруп аны Гуанчжоу өкмөтүнө башчылыкка чакырышса, бир туруп анын бийлигин кулатышкан.

1911ж. монархиянын кулатылышынын артынан эле өлкөнүн майдаланып бөлүнүшү, **Кытайдын улуттук райондоруна** дагы өз таасирин тийгизген. **Тибет, Синьцзян, Монголия** иш жүзүндө Кытайдан бөлүнүп, ал жердеги кытайлык атка минерлер куулуп кеткен. Монголдорду Россия колдоп, 1915ж. кол коюлган протокол боюнча Кытай тышкы Монголиянын автономиясын таанууга мажбур болгон.

Бирдиктүү саясий бийликтин болбогондугу Кытайдын эң негизги көйгөйү эле. Согуш жылдары ичинде өлкөнүн эки: **Түндүк** жана **Түштүк саясий борборлору** пайда болгон. Алар Пекин жана Гуанчжоу шаарларынан орун алган. Бул шаарлардын ар биринде көп сандаган аскердик топтор өз бийлигин орнотуу максатында бир-бири менен союз түзүп кошула калышып, ич ара таарынышып таркап кетип, кайрадан ынтымака келип турушкан.

Түштүктө бийлик үчүн күрөш негизинен генералдардын эки: гуандундук жана гуансилик топторунун ортосунда жүргөн. Ал эми **Түндүктө** болсо милитаристтик үч топ: **Аньхой** (башында генерал Дуань Цижуй турган), **Чжили** (генерал У Пейфу) жана **Маньчжуриялык** (генералиссимус Чжан Цзолин) өз ара күрөш жүргүзүшкөн. Юань Шикай өлгөндөн кийин Пекиндеги бийликти Дуань Цижуй ээлеп алып, анын айтканынан кайтпаган көктүгүнөн 1917 ж. Кытай Биринчи дүйнөлүк согушка кирген.

1.1.2. Кытайдын Биринчи дүйнөлүк согушка катышкандыгынын натыйжалары.

Кытайдын согушка катышуусу, негизинен Россиянын аймагында стратегиялык курулуштардын жана согуштук ишканалардын курулушуна жумушчу күчүн жумшоо менен чектелген. Германия менен анын өнөктөштөрү (союздаштары) кытайдын катышуусуз деле талкаланмак, бирок анын «согушка катышты» - деген формалдуу жагы маанилүү эле. Кытай согуш аяктаганда сөзсүз түрдө жеңүүчүлөр тарапта болуп калса, анын эл аралык статусу жогоруламак.

Биринчи кезекте бул Япониянын саясатына каршы туруу үчүн зарыл болгон. Анткени Япония 1915 ж. январында эле Германияга согуш жарыялаган болуп, бирок анын согушка катышуусу Германиянын башкаруусунда турган Микронезиядагы – Маршалл, Каролин, Мариан – аралдарын басып алуу менен чектелген. Бул аралдар Тынч океанынын борбордук бөлүгүндө жайгашкандыгына байланыштуу стратегиялык мааниси бар эле. Япониянын кийинки кадамы – Кытайдын Циндао шаарында Германия өзүнүн согуш – деңиз базасын жайгаштырып алгандыгын бетке тутуп, ал шаарды эле эмес, ал орун алган Шаньдун провинциясын дагы толук ээлеп алган. Көпчүлүк державалардын дүйнөлүк согуш менен алек болуп жаткандыктарынан пайдаланып Япония Кытайды басынткан «21 талабын»* таңуулаган.

Дуань Цижуй жетектеген кытайдын алсыз өкмөтү бул талаптардын дээрлик бардыгын кабыл алууга мажбур болгон. Бул болсо Кытай өзүнүн Япониядан толук көз карандылыгын моюндагандыгынын белгиси эле. Ошого байланыштуу Кытай согуш аяктагандан кийин сөзсүз түрдө Япониядан өз кызыкчылыгын коргоо үчүн Парижде өтүүчү тынчтык конференциясында жеңүүчүлөр арасында тең укуктуу өлкө катарында катышуусу зарыл болгон.

Париж конференциясы өз ишин 1919 ж. баштаганда Кытай анын кароосуна өз талаптарын койгон. Алар барыдан мурда япон аскерлери басып алган кытай жерлерин бошотуу (Шаньдун провинциясы), Япония тарабынан таңууланган «21 талаптан» баш тартуу, Кытайдын толук суверендүүлүгүн, анын территориялык бүтүндүгүн таануу маселелери болгон.

Эгерде аталган талаптар аткарылса, бул деген өткөн кылымда Кытайга күч менен таңууланган тең эмес

келишимдердин көптөгөн жоболорунан дагы баш тартууну, тактап айтканда:

- бажылык (таможнялык) автономия* жана бажылык төлөмдөрдүн өлчөмүн өз алдынча аныктоо;
 - өз өлкөсүнүн аймагында Кытай юрисдикциясынын* чет элдиктердикинен жогору тургандыгын таануу;
 - септлменттер* деп аталган, кытай бийликтерине баш ийбеген, өзгөчө аймактарды жоюу;
 - кытайга көптөгөн концессияларды*, ижарага (аренда) алынган территорияларды кайрып берүү - дегендик болмок.
- 1919 ж. январда өз ишин баштаган Париж тынчтык конференциясы «ушул талаптарды чечип берет» - деген үүүүмүт менен кытай коомчулугу күүүтүүүп жаткан.

1.2. 1919 жылдагы «4 май» кыймылы.

1.2.1. Пекиндеги студенттик кыймылдар жана анын Кытайдын башка райондоруна жайылышы.

1919 ж. апрелде конференция Кытайдын талаптарын аткаруудан баш тартты деген кабар келген. Анын себеби, мындай маселелер кийинчерээк башка эл аралык жыйындарда чечилет, ал эми Париж конференциясында негизинен: Европадагы территориялык өзгөрүүлөрдү, Германияны согуш күнөөкөрү катары жазалоо жана Улуттар Лигасын түзүү маселелери каралары айтылган. Парижден келген бул кабар Пекин шаарында өзгөчө зор нааразычылыкты туудурган.

1919 ж. 4-майда башталган студенттердин демонстрациялары* Кытай борборунда эки жума бою тынымсыз улантылды. Алар кытай делегациясы Париж конференциясын таштап кайтып келүүсүн, тынчтык келишимине кол коюудан баш тартуусун, «21 талапты» кабылдаган мамлекеттик кызматкерлерди жазалоону талап кылышып, калкты Япон товарларына бойкот* жарыялоого үндөшкөн. Мына ошентип эн зор мекенчил (патриоттук)* кыймыл башталган.

Тез эле ушундай кыймыл бүт өлкүнү өз кучагына алган. Ал эми Пекиндеги Дуань Цижуйдун өкмөтү Парижден өз делегациясын чакырып алып, тынчтык келишимине кол коюудан баш тарткан

жана «21 талапты» кабыл алганга жооптуу аткаминерлер кызматынан четтетилген.

Бул кыймылдын чордону акырындап Шанхай шаарына орун которулуп, ал жерде 4-июнда 1919 ж. жалпы забастовка башталган. Ал кыймылга соодагерлер, улуттук ишкерлердин өкүлдөрү кошулуп кетип, өзгөчө Шанхайдагы сеттльмент бийликтеринин саясатына нааразылык билдиришкен.

Кытай студентеринин кыймылы жалпы улуттук мүнөзгө айланып, акырындап «жаңы маданият үчүн» деген кыймылга кошулуп кеткен. Анын жыйынтыгында кытайдын саясий публицистикасында жана адабиятында сүйлөшүү тилине төп келген, байхуа деп аталган жазма тили киргизилген. Бул өз кезегинде миллиондогон адамдарды сабатсыздыктан - билимге тартууга жол ачты. Жалпысынан бул кыймыл Кытайды толук өз кучагына алып, эбегейсиз жыйынтыктарды жаратууга түрткү берген.

1.2.2. «4 майдагы» кыймылдардын саясий жыйынтыктары.

Көп өтпөй эле 25 июль 1919 ж. Советтик Россиянын Эл Комиссариаты «Кытайдын Түндүк жана Түштүк өкмөттөрүнө» кайрылуусун жиберип, анда Россия өкмөтү ушул мезгилге чейин Кытай менен түзүлгөн тең эмес келишимдерден баш тарта тургандыгын, кытайга жардам берүүгө ниети бар экендиги билдирилген. Чындыгында эле Түндүк жана Түштүк өкмөттөрү менен байланыштар түзүлө баштаган, бирок ал мезгилде Россия өзү кытайга жигердүү жардам көрсөтүүгө кубатсыз эле.

10 октябрда 1919 ж. Сунь Ятсен Шанхай шаарында өзү негиздеген Джунго Гоминьдан партиясын (Кытайдын улуттук партиясы) кайрадан тикелеп, Түштүктөгү саясий бийликти колго алуу үчүн күрөшө баштаган. Ал партия бизге белгилүү болгон үч принциптердин: улутчулдук, элдик демократия, элдин жыргалчылыгын – негизинде иш алып барган. Ал принциптер маани – маңызы жагынан атайылап эле көп ачык такталбай, негизги максаты кытай калкынын мүмкүн болушунча көпчүлүк катмарларын Сунь Ятсендин айланасына топтоого багытталган. Ошондой окуялардын түздөн түз жыйынтыгы 1920 ж. июлунда Пекинде Аньхой кликасынын башчысы Дуань Цижуйдун бийликтен кулатылышы жана анын ордуна Чжили кликасынын башчысы У. Пэйфунун келиши болду. Ал болсо Англия менен

АКШнын колдоосуна таянган адам эле. АКШ Кытайга өзгөчө көңүл бөлүп, анын суверендүүлүгүн чыңдоого умтулуп жаткан. Европалык державалар дагы Кытайдагы бир топ бошондотуп алышкан таасирлерин кайрадан бекемдөөгө аракет көрүшүп, ошонун аркасында алардын Япония менен мамилеси курчуй баштаган.

Ушундай эл аралык саясат Вашингтондо болуп өткөн дипломатиялык конференцияда Япониянын иш жүзүндө башка өлкөлөрдөн бөлүнүп калышына алып келген. Кытайдын катышуусу менен өткөн бул конференциянын иши 1921 ж. апрелинен 1922 ж. февраль айынынын аяк ченине чейин уланган. Анын негизги жыйынтыктарынын бири «Кытай боюнча 9 державанын» келишимине кол коюлушу болуп калды. Алар Кытайдын суверендүүлүгүн сактоону убада кылышып, анын жеринин бүтүндүгүн таанышарын моюндарына алышкан. Япония болсо өзүнүн «21 талап» деген дөгүрсүгөн документинен баш тартып, Кытайга Шаньдун провинциясын кайтарып берүүгө мажбур болгон. Ал эми чет элдиктердин экстерриториялык укугу жана бажылык чектөөлөр (бажылык төлөмдөрдү ж.б. өз алдынча аныктоо укугу) кийинчерээк талкууга алынмай болгон, бирок тилеке каршы Линчендеги чатакка (бандиттердин темир жол экспрессине кол салуусу) байланыштуу конференция өз ишин белгисиз мөөнөткө жылдырган.

Ошого карабастан келишимдин ушундай өлчөмдө кабыл алынышы дагы Кытайдын эл аралык ордунун чыңдалышын шарттаган. Япония болсо өзүнүн Кытайдагы экономикалык кызыкчылыктарынан ажырап, эми өзүнүн кол алдында турган Кореянын коңшусу, Маньчжурияда бийлигин бекемдөө-нүн аракетин көрүп жатты. Ал жерде бирдиктүү өнөр жай комплекси курулуп, коммуникациялык тармак өнүктүрүлгөн. Мунун кийинчерээк Япониянын Кытай жерине баштаган кеңири агрессиясы мезгилинде пайдасы тийди.

«4 майдагы» кыймылдын өлкөдө дыйкандардын жигердүү аракеттери (активдешүүсүнө) дагы таасири тийген: бардык жерлерде ижарачылар биримдиги, ар түрдүү дыйкандар уюмдары түзүлүп, байыркы жашыруун коомдор («Кара найзалар», «Сары найзалар», «Ач курсактуулар коому» ж.б.) кайрадан өз иштерин

жандандыра башташкан. Ал эми жаңыдан түзүлө баштаган дыйкандардын өзүн өзү коргоо отряддары калктын коопсуздугун милитаристтердин жана аскерий адамдардын зордук – зомбулугунан сактоо милдетин аткарышкан.

Дыйкандар общиналык жана жердешчилик негизде күрөшүшкөн. Алардын көз караштарына мүнөздүү өзгөчөлүк – ксенофобиялык, башкача айтканда бардык жат нерселерге ишенбөөчүлүк менен мамиле кылуу болгон. Мындай мамилеге кытай тилинде «варварлар» - башкача айтканда «цивилизацияга жете элек жапайылар» - деген атка конгон чет элдиктер эле эмес, башка провинцияда жашагандар, ал гана турсун коңшу кыштактагы адамдар дагы дуушар болушкан.

Ошол эле мезгилде, тагыраак айтканда 1920 ж. Кытайда биринчи марксисттик ийримдер түзүлө баштаган. Алардын катарына Пекиндеги (университеттеги профессор Ли Дачжаонун айланасындагы топту), Шанхайдагы (Чень Дусюнун тобун) кошууга болот. Хунань провинциясынын борбору Чаншадагы топту Мао Цзедун уюштурган. Андан башка марксисттик ийримдер Уханда жана Гуанчжоуда, ал гана эмес эмиграцияда Сорбонна университетинде арасында Чжоу Энлай дагы катышкан марксисттик ийрим түзүлгөндүгү маалым.

Москва шаарында уюшулган Коминтерн кытай революционерлери менен байланышын, Россияда болгон граждандык согушка катышып калган кытайлык жарандар аркылуу түзүүгө аракеттенишкен.. Кытайдын Коммунист-тик партиясынын I съезди 1 июлда 1921 ж. Шанхайда өткөрүлүп, анын ишине Коминтерндин өкүлү Маринг жетекчилик кылган. Съезд Кытай коммунисттик партиясы (ККП) түзүлдү деп жарыялаган. Анын катарында алгачкы ирет бар болгону 53 гана адам катталган. Партиянын кабыл алган программасы өтө олуттуу максаттарды койгон, бирок күрөшүү жолунда Гоминьдан партиясы, анын лидери Сунь Ятсен менен биргелешип аракеттенүү тактикасынан баш тарткан. ККП нын Борбордук Комитетинин (БК) катчылыгына Чень Дусю шайланган. Мына ушинтип кийинки мезгилдерде кытай элинин тарыхында олуттуу кызмат өтөгөн коммунисттик кыймылдын башаты жаралган.

1.3. 1920-1924жылдардагы ички саясий абалдын курчушу.

1.3.1. Өлкөнүн түштүгүндө башында Сунь Ятсен турган Гоминьдан өкмөтүнүн түзүлүшү.

1920 ж. октябрында Сунь Ятсен гуандун провинциясынын генералдары тарабынан чакырылып Гуанчжоунун өкмөтүнүн башчылыгына дайындалган. Ошол эле шаарда 1921 ж. апрель айында мурунку мезгилде Юань Шикай тарабынан кууп таратылган парламент кайрадан өз ишин баштап, Сунь Ятсенди Кытайдын өзгөчө шарттагы президенти деп жарыялаган. Чындыгында президенттин колунда кудуреттүү бийлик жок эле, анткени жоокерлер генералдарга баш ийгендиктен, анын өздүк күзөтчүлөрү бар болгону 200 адамдан турган.

Ошондуктан, Сунь Ятсен 1922 ж. июнь айында борбордон куулуп кеткен, андан аз өтпөй эле 1923 ж. февралында кайрадан гуандундуктарды бийликтен кетиришкен гуансилик генералдардын чакыруусу менен бийлигине келип олтурган. Ушул окуядан кийин Сунь Ятсен өз бийлигин чындоо үчүн жардам алуу максатында Совет өкмөтү менен байланыш түзө баштайт. 1923 ж. март айында СССРден Кытайга башында Михаил Бородин турган аскердик жана саясий кеңешчилер тобу келген (аскердик кеңешчилердин жетекчиси алгач Россиядагы Жарандык согуштун баатыры Павлов, кийинчерээк В.К. Блюхер болгон). Ошол адамдардын кеңеши менен Сунь Ятсен кытайлык коммунистер менен байланыш түзө баштайт. Ал эми ККП нын Гоминьданга карата мамилесин жумшартуу чечими 1922 ж. эле кабыл алынган. 1923 ж. жазында ККП БК дагы Гуанчжоу шаарына орун которгон. 1923 ж. июнда болуп өткөн III съездинде коммунисттер, өзүнүн уюмун сактап калуу менен бир эле мезгилде Гоминьдан партиясынын мүчөлүгүнө өтүү чечимин кабыл алган. 1924 ж. январь айында болуп өткөн Гоминьдандын биригүү съездинде партиянын жаңы Программасы жана Уставы кабыл алынган. Анда Сунь Ятсендин «үч элдик принциптери» жаңыча мааниде чечмеленип, ал боюнча: «улутчулдук» - чет элдиктердин зордук-зомбулугун жоюу, «элдик бийлик» - бийликтен милитаристерди четтетүү, «элдин жыргалчылыгы» - мамлекет тарабынан элди социалдык коргоо – деп айтылган.

Партиянын Уставында негизги үч саясий багыт: Советтик Россия менен союздук мамиле, ККП менен союздук мамиле жана кытай жумушчу жана дыйкандар табын колдоо – белгиленген. Партиянын Программасында негизги стратегиялык максаттарга

жетүүнүн баскычтары: 1) аскердик жактан биригүү; 2) 6 жылдык камкордук милдетти аткаруу; 3) конституциялык башкарууга өтүү белгиленген. Гоминдан партиясынын Борбордук Аткаруу Комитетинин (БАК) курамына 9 коммунист (анын ичинде Мао Цзедун дагы болгон) киргизилген. Гоминьдан партиясынын жер жерлердеги уюмдарында ушул тартиптеги кайра түзүү иши М. Бородиндин жетекчилиги астында жүргүзүлө баштаган.

Бир эле учурда Сунь Ятсендин өкмөтүнө аскердик жактан жардам көрсөтүү колго алынып, 1923 ж. күзүндө Москвага башында Чан Кайши турган Гоминьдандын аскердик өкүлдөрү барышкан. Сүйлөшүүлөрдүн натыйжасында советтик аскердик кеңешчилердин жетекчилиги астында кытай аскеринин командачылыгын кайрадан түзгөн жана жоокерлердин арасында түшүндүрүү иштерин жүргүзүү үчүн саясий комиссарлар институту киргизилген.

1924 ж. май айында Кытайдын түштүгүндө жайгашкан Ванпу (Хуанпу) аралында офицерлерди даярдоочу мектеп ачылган. Бул мектеп СССРдин каражатына түзүлүп, ал үчүн курал-жарак жүктөлгөн (8 миңдей мылтыктар, замбиректер ж.б) атайын кеме жөнөтүлгөн, окутууну советтик кеңешчилер жүргүзүшкөн. Мектептин башчылыгына Чан Кайши дайындалып, жалпы жонунан андан 4,5 миң адам даярдалып чыккан. Ошолор Гоминьдандын жаңы армиясынын өзөгүн түзүшүп, 1924 ж. августунда эки полкко бөлүнүшкөн.

Качан гана 1924 ж. октябрь айында Гуанчжоу шаарында көпөстөрдүн өзүн-өзү коргоо отряддары козголоң чыгарышканда («кагазы бар жолборстор») 15 миңдей козголоңчулар ушул жаңыдан түзүлгөн аскерлер тарабынан тез арада талкаланган болучу. Андан көп өтпөй 1924 ж. аягы – 1925 ж. башында ушул эле аскерлер өлкөнүн түштүгүндө жергиликтүү милитаристтерге каршы чабуул жасашып Гуандунь провинциясын толук бойдон душмандардан тазалаган жана Сунь Ятсендин өкмөтүнүн абалын чыңдаган.

1.3.2. Кытайдын Түндүгүндөгү аскердик топтордун өз ара күрөшү.

Пекинде бийлик 1920 ж. июлунан тарта Чжили тобунун башчысы У Пэйфунун колунда болуп келгендигине карабастан, андан бийлик талашкан генералдар ортосунда өз ара кагылышуулар уланып келе жаткан. 1921 ж. аяк ченинде Маньчжурлардын башчысы Чжан Цзолин менен башталган жаңжал 1922 ж. май айында У Пэйфунун жеңиши менен аяктаган.

Ал 1912 ж. Конституциянын калыбына келгенин жарыя салган. Тилекке каршы мыйзамдуу президент Ли Юаньхундун колунда бийлиги жок эле, өкмөт тынымсыз алмашып, парламент өз милдетин аткарбай жаткан. Ушундай шартта аскердик кагылышуулар кайрадан күч алып, баш көргөндү көз көрбөгөн кырдаал өкүм сүрүп турган.

1924 ж. октябрда Чжили тобунун генералдарынын бири Фэн Юйсян Чжан Цзолин менен согушуп жаткан У Пэйфунун жоктугунан пайдаланып, Пекиндеги бийликти басып алган. Ошол замат ал Сунь Ятсен, Гоиндан жана ККП менен байланыш түзгөн, ал гана турсун СССРге жардам сурап кайрылган. Өз аскерлерин Улуттук армия деп жарыялаган. Фэн Юйсяндын командачылыгы астында үч армия: бирөө – Пекинде, ал эми калган экөө Хунань провинциясында жайгаштырылган эле.

Фэн Юйсян Сунь Ятсенди колдой тургандыгын, аскерий топтордун өз ара жаңжалдарын токтото тургандыгын жар салып, өкмөттүн курамына Дуань Цижуй менен Чжан Цзолинди дагы мүчө болуп кирүүгө чакырган. Акыр аягында кырдаалды биротоло жөнгө салуу ниетинде Сунь Ятсенди коалициялык өкмөт түзүү сунушу менен Пекинге келүүгө чакырган. Ошол эле жерде бардык топ башчыларынын кеңешмесинде Улуттук чогулуш чакыруу маселеси дагы болжолдонгон болучу.

Кытайдын тынчтык жолу менен саясий биримдикке жетишүү мүмкүнчүлүгү түзүлгөн. 1924 ж. ноябрында бирдиктүү өкмөт түзүү максатында Сунь Ятсен Пекинге келген. Тилекке каршы ошол мезгилде ал өзү катуу ооруп калган эле. Пекинде бир нече ай ооруп жатып, акыры тилегине жетпей 1925 ж. март айында каза болгон. Анын ордун басар ошондой урмат сыйга ээ болгон Кытайда азамат жок болуп чыкты, ошентип өлкөнү тынчтык жолу менен бириктирүү мүмкүнчүлүгү колдон чыгып кеткен.

Сунь Ятсен өлгөндөн кийин Гомиьндандын ичинде дагы бийлик үчүн күрөш башталган. Түштүктөгү өкмөт башына Ван Цзинвэй келген, бирок анын бийлигине аскерий ишмер Чан Кайши бут тосуп турган.

Өлкөнүн түндүгүндө кырдаал дагы татаалдашып, 1925 ж. ноябрында Фэн Юйсян Пекин шаарына аскер киргизип маньчжур диктатору Чжан Цзолинге каршы согуш жарыялаган. Сяягы Фэн Юйсян түзүлгөн ыңгайлуу кырдаалды өз пайдасына пайдаланып калгысы келген болуш керек (ошол мезгилде Шанхайда маньчжурлардын аскерин милитарист Сунь Чуаньфан талкалап, маньчжурлардын дагы бир генералы Го Сунлин өз

башчыларына каршы козголоң чыгарган эле). Бирок окуя башкача нукта өнүгүп, Чжан Цзолиндин аскери Го Сунлиндин күчтөрүн талкалап, 1926 ж. баш ченинде Фэн Юйсяндын абалын оорлоткон. Ошондуктан 1926 ж. март айында анын аскерлери Пекинди таштап Гансу жана Шэнси провинцияларына качып кетүүгө аргасыз болушкан. Бир эле мезгилде Хунань провинциясында дагы «Кызыл найзалар» деп аталган дыйкандар уюмдары көтөрүлүп, ал жерде жайгашкан Фэн Юйсяндын экинчи жана үчүнчү армияларын кууп чыгышкан. Анын аскерлери Хунанды таштап чегингенде курал жарактарына дагы, советтик кеңешчилерине дагы карабай качкандыктары айтылып келет.

Фэн Юйсяндын аскерлери адегенде Калган жана Нанкоу аймактарына үйүр алышып, бирок 1926 ж. августунда ал жерден дагы башаламан качып жер которушкан, ал эми Фэн Юйсян өзү СССРге кеткени маалым.

Тыянактар:

1. Биринчи Дүйнөлүк согуштун аяк ченинде Кытайдын алдында бир нече олуттуу маселелер турган болучу, алар:
 - өлкөнүн суверенитетин бекемдөө, «тең эмес келишимдердин» кемсинткен чектөөлөрүн жоюу;
 - япониянын агрессивдүү дымагына каршы туруп, Шаньдунду япондук аскерлерден бошотуу;
 - бул маселелерди чечүүнүн ишенимдүү өбөлгөсү - өлкөнүн саясий биригүүсү болмок.
2. Париждеги тынчтык конференциясына катышкан улуу державалар Кытайдын талаптарын четке кагышканы өлкөдө эң зор улуттук кыймылды (1919 ж. 4 май кыймылы) жаратып, анын таасири кийинки мезгилдерде дагы сезилип келди.
3. 1924ж. Кытайды Сунь Ятсен тарабынан саясий бириктирүү мүмкүнчүлүгү пайда болгон. Анткени өзү Түштүк өкмөтүнүн башында болуп, Түндүктө Фэн Юйсян сыяктуу союздашы пайда болгон эле. Тилекке каршы 1925 ж. март айындагы Сунь Ятсендин өлүмү бул мүмкүнчүлүктү жокко чыгарган.
4. 1925 жылга Кытай кайрадан жарандык согуш чыгаар абалына кептелген: кайрадан генерал – милитаристтердин ортосунда чыр чатактар күчөп, өлкөнүн түштүгүндө дагы саясатчылар арасында араздашуулар курчуган.

№ 2 – тема. Кытайдагы жарандык согуштар (1925 - 1937)

2.1. Биринчи жарандык согуш (1925 - 1927).

2.1.1. Жарандык согуштун башталышы жана «Түндүк жортуулу» (1925 - 1926)

1925 ж. март айында Сунь Ятсен кайтыш болду. Ошого карабастан өлкөнүн түштүгүндө Гоминдан өкмөтүнүн бийлиги чыңала берген. Шанхай шаарындагы япондук текстил фабрикасында кытайлык жумушчунун өлтүрүлүшү жалпы нааразычылык туудуруп, демонстрацияга чыккан элди Циндао шаарында (Шаньдун провинциясы) япондук баскынчылар аткылаганга чейин барышкан.

30-майда 1925-ж. Шанхай шаарындагы демонстрацияга чыгышкан студенттерге дагы англиялык сеттлменттер ок чыгарышкан. Бул окуя 1925 ж. 1 июнда Шанхайдагы жалпы элдик иш таштоого алып келген. Иш таштоого сеттлменттин администрациясы тарабынан киргизилген жаңы тартиптерге нааразы болушкан Шанхайдагы кытай ишкерлери дагы кошулуп кетишкен. Ал гана эмес иш таштагандардын талаптары Пекин өкмөтүнүн өкүлдөрү тарабынан дагы колдоо тапкан.

Негизги талаптарга Кытай жериндеги чет элдиктердин экстерриториялдык укугун жоюу жана сеттлменттерге бөлүнүп берилген жерлерде кытайлыктардын дагы укугун теңөө маселелери коюлган. Иш таштоолор 1926ж. июнь айынын аягына, башкача айтканда чет элдик державалардын өкүлдөрү кытайлыктардын талаптарын атайын чакырыла турган эл аралык конференцияда кароого убада кылганга чейин уланып келген.

1925 ж. 19 июнунда иш таштоо Кытайдагы англиялыктардын колониясы – Гонконгду дагы өз кучагына алган. Иш таштагандар жөн гана коңшу Гуанчжоу провинциясына кетип калышкан, ал эми Гонконг шаары аңгырап ээн калган. Гуанчжоуга келген мекендештерине Гоминдан өкмөтү колунан келишинче колдоо көрсөткөн. Кытайда англиялык товарларга бойкот (сатып алуудан баш тартуу) жарыяланып, ал өз кезегинде Гонконгдогу сооданы дээрлик 16 айга токтотуп койгон.

Ошол кыймылга колдоо көрсөтүү Ван Цзинвэйдин өкмөтүнүн саясий беделин бекемдеген. Ошондуктан бул өкмөт 1925-ж. 1-июлунда өзүн Кытайдын Улуттук өкмөтү деп жарыялап, түндүк милитаристеринин бийлигин күч менен кулатуу ниетин билдирген. Ошол жылдары советтик кеңешчилердин жетекчилиги астында Гоминдан армиясын чыңдоо иштери улантылып жаткан. 1926 ж. 20 марта Гоминдандын ичинде негизги күчтөрдү орун алмаштыруу жүзөгө ашырылган. Себеби Чан Кайшинин Гоминдан аскеринин башкы командачысы болуп дайындалышы менен түштүктөгү бийлик иш жүзүндө анын колуна өткөн.

1926 ж. 1 июлда Түндүк жортуулунун башталышын тастыктаган **Манифест** жарыяланган. Бул жортуулга советтик аскерий кеңешчилер дагы катышып, операциянын жалпы планы В.К. Блюхер тарабынан иштелип чыккан. Бирок, операциянын формалдуу жетекчиси болуп Чан Кайши эсептелген. Гоминдан аскерлерине (60 миң адам) саны жагынан алда канча көп аскерлер каршы тургандыгына карабастан, алардын согушка жөндөмдүүлүгү жогору экендигин турмуш айгинелеген.

Гоминдан аскерлеринин жортуулу арбыган сайын түндүк милитаристери каршылык көрсөтүүнүн ордуна Гоминданды колдой тургандыктарын билгизишип өз аскерлери менен жортуулчуларга кошулуп жатышты. Көптөгөн провинциялар: Хунань, Хубэй, Фуцзянь, Цзянси Гоминдандын колуна өткөн. Анын аскери сан жагынан уламдан – улам көбөйүп олтурган. Гоминдан аскерлери эки багытка бөлүнүп: биринчиси Ухань шаарына бет алып, ал шаарды 1926 ж. октябрда ээлеп, борбор Гуанчжоу шаарынан ошол шаарга көчүрүлгөн; ал эми экинчиси башында Чан Кайши туруп чыгыш багытын көздөй жүрүш жасаган.

Ошол эле мезгилдерде өлкөнүн түндүгүндө генерал Фэн Юйсян өз аракеттерин күчөткөн. СССРден кайтып келгенден кийин анын аскерлери адам таң каларлык жеңиштерге жетишип жатты. 1926 ж. ноябрь айында Фэн Юйсян Шэньси провинциясын толук өз колуна алып, эми түштүк багытына бет алып Гоминдандын негизги күчтөрү менен биригүү үчүн жылып бараткан.

2.1.2. Гоминдан менен Кытай Компартиясынын, СССР менен Кытайдын ортосундагы пикир келишпестиктер жана анын кесепеттери.

Ван Цзинвэйдин өкмөтү Ухань шаарына көчкөндөн кийин Түндүк жортуулу улантылып жатты. Чан Кайшинин аскери улам жаңы жерлерди ээлеп, өз ыктыяры менен кошулган милитаристердин жоокерлеринин эсебинен сан жагынан дагы улам көбөйүп чыгыш багытында ийгиликтүү жылып олтурду. 1927 ж. мартында Борбордук Кытайдын негизги шаарлары – Нанкин жана Шанхай Гоминьдандыктардын колуна өтүшү менен кытайдын көпчүлүк бөлүгү ээленген.

Тилекке каршы Гоминдан ичинде жиктешүү күчөп бара жаткан эле. Чан Кайши күн өткөн сайын күч өзү тарабында экендигине көзү жете баштаган, анан калса Шанхай шаары анын өз үйү эле. 1927ж. 12 апрелде Шанхайда Чан Кайшинин аскерлери менен куралданган жумушчулардын отряддарынын ортосунда кагылышуу болуп кетти. Жумушчу отряддар Кытай Компартиясынын карамагында болгондуктан бул кагылышууга нааразы болушкан коммунисттер шаардан чыгып кетүүгө мажбур болушкан, ал эми жумушчу отряддары куралсыздандырылган.

Ушул окуя Шанхайда советтик консулдук* өкүлчүлүктөр менен бир нече карама-каршылыктардын болушуна алып келген, алар болсо өз кезегинде Гоминдандын СССР менен мамилесин татаалданткан. Пекинде дагы ушундай эле окуялар улантылып, советтик 15 жаран камакка алынган жана жергиликтүү коммунисттердин башчысы Ли Дачжао өлүмгө дуушар болгон.

1927 ж. 18 апрелде Нанкин шаарында Чан Кайши өзүнүн Улуттук өкмөтүнүн түзүлгөндүгүн жар салды, ошону менен Ухандагы Ван Цзинвэйдин өкмөтү менен ачыктан - ачык каршылашуу башталды. Ван Цзинвэйдин күчү Чан Кайши менен күрөшүүгө жетишсиз эле, негизинен ал түндүктөн түштүктү көздөй келе жаткан генерал Фэн Юйсяндын жардамына зор үмүт арткан. Тилекке каршы 1927 ж. июнунда Фэн Юйсян жана башка дагы бир нече түндүк генералдары Нанкиндеги Чан Кайшинин өкмөтүн таанышары жөнүндө билдирүү жасашкан.

Бул убакка Чан Кайшинин СССР менен болгон мамилеси биротоло бузулган. Ал эми 1927 ж. 1 июнда кытайдагы советтик кеңешчилердин жетекчиси - М. Бородин И.В. Сталинден кытайлыктар менен бардык мамилелерди үзүп токтоосуз өлкөдөн чыгып кетүүлөрү көрсөтүлгөн телеграмма алган жана бул буйрук

так аткарылган. Ухань шаарындагы ККП менен Гоминдандын бирдиктүү фронтунда дагы жарака кеткен. 1927 ж. июлда ККП башына келген Цюй Цюбо Гоминданга карата катаал мамилени карманып, 13 июлда коммунисттер Ван Цзинвэйдин өкмөтүнүн курамынан дагы чыгып кетишкен.

Кырдаал уламдан-улам оорлошо берген. Ван Цзинвэй менен түштүктөгү Гуанчжоулук генералдар ортосунда келишпестиктер күчөп, алар 1927 ж. күзүндө Ухань шаарын басып алышкан. Эми Нанкин, Ухань жана Гуанчжоу-нун ортолорунда согуш башталып, бул чатакка Шанхайлык генерал Сунь Чуаньфан жана Маньчжурлук Чжан Цзолиндин уулу генерал Чжан Сюэлян дагы катышкан. Ушундай кырды бычак шартында Чан Кайши убактылуу борборду таштап Японияга кетип калган. Ал Кытайга кайрадан 1928 ж. баш ченинде келген.

ККПсы өлкөдөгү бардык саясий күчтөргө карата оппозицияга өтүп, СССРди Кытайдагы ички карама-каршылыкка аралаштырууга аракет кылып көрдү. Ошол максатта 1927 ж. 1 августа коммунисттерге берилген аскерий күчтөр Нанчан шаарында көтөрүлүшкө чыгышкан. Ушул күн Кытайдын тарыхындагы элдик-боштондук армиясынын жаралган күнү катары белгиленип калган. Ошол эле жылдын сентябрь-октябрь айларында Хунань жана Гуандун провинцияларында коммунисттер жетектеген «күзгү түшүм көтөрүлүшү» башталган. Ал эми декабрда Гуанчжоу шаарында коммунисттер жетектеген аскер бөлүктөрү бийликти өз колдоруна алышып «Кантон коммунасын» жарыя кылышкан.

Бул окуяларга советтик консулдук кызматкерлер дагы өз үлүштөрүн кошушкан жана анын жазасын дагы алышкан: генералдар шаарга кайра киришкенде алардын көпчүлүгү репрессияга кабылышкан. Ал мезгилдерде өлкөдө коммунисттердин таасири анчалык деле көп эмес эле, ал эми кытайдын ички иштерине СССРди аралаштыруу ишке ашпай турган опурталдуу максаттардан эле.

2.2. Кытайда гоминдан бийлигинин калыптанышы (1928 - 1934)

2.2.1. Өлкөнү формалдуу бириктирүүнүн аякталышы.

1928 ж. январь айында Чан Кайши Япониядан Нанкинге кайра келген (Японияда Сунь Ятсендин балдызы Сунь Мейлинге үйлөнгөн). Апрель айында ал Фэн Юйсян менен биргеликте

Манчжурдук диктатор Чжан Цзолинге каршы согуштук аракетин кайрадан баштаган. Ошондон көп өтпөй Чжан Цзолин темир жол вагонунда жардыруудан өлгөн. Анын мураскору - уулу генерал Чжан Сюэлян өз ыктыяры менен Нанкиндеги улуттук өкмөттү тааный тургандыгын билдирген.

Андан кийин түштүк генералдарына жана Ван Цзинвэйге каршы жасалган ийгиликтүү согуштук аракеттердин натыйжасында Чан Кайши Уханды жана Гуанчжоуну дагы өз өкмөтүнө баш ийүүгө мажбурлаган. Мына ошентип 1928 ж. аягында өлкөнүн бардык бөлүктөрү формалдуу түрдө Пекиндеги Гоминдандын улуттук өкмөтүнүн кол астына өткөн. Гоминдандын Борбордук Аткаруу Комитети (БАК) согуштук этаптын аяктагандыгы тууралуу атайын токтом кабыл алган. Өлкөдө 1929 ж. январь айынан баштап 6 – жылдык саясий (опека) камкордук мезгили башталган.

Бул мезгилге чейин дүйнөдөгү кудуреттүү мамлекеттердин бардыгы Чан Кайшинин өкмөтүн таанышып, Кытайдын суверендүүлүгү бекемделген. 1928 – 1930 жылдардын аралыгында кол коюлган келишимдерге ылайык европалык өлкөлөр Кытайдагы бир топ концессиялардан баш тартууга барышкан. Англия Вэйхайвэй портун Кытайга кайтарып берген. Ал гана турсун 1930 ж. 1 январынан баштап Кытайда чет элдиктердин экстерриториалдык режими жоюлган. Кытай бажылык (таможнялык) төлөмдөрдү көбөйтүү, өзүнүн экономикасын коргоо иретинде протекционисттик чараларды киргизүү укуктарын өз колуна алган. Ошол жылдары Кытай АКШ жана Германия өлкөлөрү менен байланышын чындайт. Аталган өлкөлөр көптөгөн экономикалык жардамдарды көрсөтүп, зарыл болгон кеңешчилерди, эксперттерди ж.б. жиберип турган.

Ал эми СССР менен болгон мамилеси татаалдашып, ал гана эмес 1929 ж. июнь айында Кытай - Чыгыш Темир Жолунун (КЧТЖ) аймагында куралдуу кагылышууга чейин барган. Советтер тарабынан аскердик аракеттерди В.К. Блюхер жетектеген жана кытай аскерлерине бир нече катуу сокку уруу менен ошол жылдын декабрында КЧТЖга толук контрол орнотулган. Бирок СССР менен Кытайдын ортосундагы дипломатиялык мамилелер 1932ж. гана калыбына келтирилген болучу.

Гоминдан жарыя кылган саясий (опека) * камкордук режими сырттан байкаган адамга Чан Кайшинин жекече диктатурасы* орногондой түр калтырган (ал формалдуу түрдө жогорку бийликтеги жетимишке жакын кызмат орундарды ээлеп турган). Чындыгында анын бийлиги өтө эле чабал болгон, себеби, ал чет жакалардагы абройлуу генералдар менен эсептешүүгө, ал гана эмес бул же тигил провинцияда күчтүү тууганы бар, өзү борбордо мамлекеттик кызматта турган катардагы эле аткаминердин кызыкчылыгына шек келтирүүгө дагы батына албайт эле. Топтук кызыкчылык, үй-бүлөлүк жан тартуучулук, жердешчилик, коррупция, мамлекеттик аппараттын үзүрсүз иш аракеттери – Гоминдандык жаңы бийликтин чыныгы жүзү болгон.

1931 ж. май айында «саясий камкордук (опека) мезгилиндеги Кытай республикасынын Убактылуу Конституциясы» кабыл алынды. Ал боюнча Кытай 28 провинцияга жана 2 улуттук районго (Тибет жана Ички Монголия) бөлүнгөн. Ар бир аймактын өз өкмөтү түзүлгөн, чыныгы бийлик ошол аймактагы аскер командиринин колунда топтолгон. Көпчүлүк учурларда борбордук өкмөттүн бийлик тармактары менен жергиликтүү бийликтин кызыкчылыктары бири – бирине кайчы келип турган. 1929 – 1930 жылдардагы ушундай бир нече жолу болгон карама – каршылыктардан кийин Чан Кайши – Манчжурия, Пекин жана өлкөнүн Түштүгүндөгү бийликти жергиликтүү генералдарга өткөрүп берүүгө аргасыз болгон.

Негизинен Гоминдан өзү деле, мамлекет негизги менчик ээси жана бийликтин жогорку субъектиси* болгон башкаруу системасын түп тамырынан өзгөртүп жиберүүгө кызыкдар эмес эле. Тескерисинче Чан Кайши мамлекеттин абалын мүмкүн болушунча чыңдоого аракет кылган. Ал өлкөдөгү ири банктарды улутташтырып, ошолор аркылуу экономикага көзөмөл орноткон.

1931ж. Улуттук экономикалык кеңеш түзүлүп, «6 жылдык план» кабыл алынган. Анын негизги милдеттери өлкөдө экономикалык инфраструктураны* түзүп, экспортко* продукция* чыгаруучу өндүрүштү (түстүү жана сейрек кездешүүчү металлдар, жибек, тунго майы, соя) калыптандырууну белгилеген. Жыл сайын бүткүл бюджеттин* жарымы экономиканын мамлекеттик секторун* тейлөөгө сарпталган.

Улуттук ишкердик негизинен соодада жана майда өндүрүш чөйрөсүндө топтолгон. Ал эми кытай өнөр жайынын 60% Шанхай шаарынан орун алган. Бул шаар Чан Кайшинин кичи

мекени болгондуктан жергиликтүү ишкерлер өз капиталдарын аткаминерлердин колдоосунан пайдаланып, мамлекеттик жеке ишканаларга салышкан. Кызыкчылыктардын ушундайча жуурулушуп турушу Кытайдагы башкаруунун традициялык* системасынын* чыңдалышын шарттаган.

Ушул жылдары өлкөдө тез арада экономикалык жогорулоо, калктын турмушунун бир топ оңоло башташы, билим берүү, маданият ж.б. чөйрөлөрдөгү өнүгүү мезгили башталат. Калктын көпчүлүгүн түзгөн дыйкандардын абалын жакшыртуу максатында 1930 ж. агрардык мыйзам кабыл алынып, анда ижара акысынын өлчөмүн чектөө, дыйкандарды бийликтин зомбулугунан коргоо, жалпы эле жер маселесинин айланасында тартипти чыңдоо жагдайлары камтылган. Анткени дыйкандар башка кыйынчылыктар менен катар эле аскердик салык (реквизиция) * төлөөдөн дагы көп жабыр тартып келишкен. Күчтүү бийликтин жоктугунан өлкөдө бандиттердин* талап - тоноолорунан кыйналган дыйкандар, алардан коргонуу максатында өздөрүнүн отряддарын түзүүгө мажбур болушкан.

Өлкөдөгү борборго баш ийген биримдиктин жоктугунан провинциалдык сепаратизм* күч алган: мисалга өздөрү өндүргөн дан - эгиндерин коңшу провинцияга сатышка дагы тыюу салынган. Айыл чарбасын өнүктүрүү, анын инфраструктурасын кеңейтүү максатында бюджеттен абдан көп өлчөмдөгү каражат бөлүнүп турган, бирок алар максатка ылайык пайдаланылбастан мамлекеттик аткаминерлер тарабынан уятсыздык менен уурдалып жаткан. Анын далили, 1931 ж. Янцзы дарыя ташкыны болду. Бул алааматта жаңы эле курулган суу тосмосу (плотина)* урап түшүп, 5,5 млн.га айдоо жери, көптөгөн калк жашаган аймактар 4 -6 ай бою суу астында калып, 160 миңдей адам каза тапкан.

Гоминдан өкмөтүнүн саясатынын дагы бир багыты өлкөнүн калкы аз аймактарына – Синцзян, Шеньси, Ганьсу, Маньчжурияга – элдин жер которуусун колдоо эле. Маньчжурияга кытайлыктардын массалык миграциясы* 1923ж. эле башталган болучу. Ал эми 1928ж. кытай улутундагы жер которгон-дорго колдоо көрсөтүү каралган «өлкөнүн Түндүк – Батышын, жана Түндүк - Чыгышын колонизациялоонун* 6 – жылдык планы» - деген атайын иш чара иштелип чыккан. 20-чы жылдардын акырында күч алган мындай миграциялык саясат колонизацияланган аймактардагы кырдаалды кескин өзгөрткөн. Ошол эле учурда жергиликтүү калк менен келгиндердин ич ара мамилелерин дагы татаалданткан. Алсак Маньчжурияда 1930-чу жылдары калктын саны 30 млн.го чукул болсо, анын 95% кытай улутундагылар түзгөн. Ушунун аркасында жергиликтүү калк

болгон маньчжурлар тез эле кытайлыктардын арасында жуурулушуп сиңип кеткен.

1930 ж. өкмөт «Эмгек менен капиталдын* ортосундагы мамилелерди жөнгө салуу» боюнча мыйзам кабыл алган. Ал боюнча эмгек акысынын минималдык* өлчөмү, жумуш убактысынын чеги белгиленип, жумушчулар иш таштоого, коллективдүү келишимдерди түзүүгө, ишканаларды башкарууга катышууга жана өзүнө тиешелүү пайда үлүшүн алууга укук алышкан. Андан башка жеке менчик укугун коргоо кепилдиги көрсөтүлгөн мыйзамдар дагы кабыл алынып, алардын негизинде жеке ишкердикти кеңири өнүктүрүүгө өбөлгө түзүлгөн.

Өзүнүн жекече көптөгөн кемчиликтерине карабастан Чан Кайши дайыма жүрүм – турумдун жакшы үлгүсүн көрсөтүүгө аракет кылган. Айталык, ал ичкилик ичпей, тамеки чекпей, тамакты аз жеген, жөнөкөй кийинген, денесин дайыма машыктырып, тазалыкты катуу сактаган. Ушундай эле жүрүм – турумду, жашоо мүнөзүн өзүнүн жан – жөкөрлөрүнөн, кызматкерлеринен дагы талап кылган.

1928 ж. Кытайда баңгизаттарды пайдаланууга тыюу салынып, аны тараткандарга өлүм жазасын колдонууга чейин жаза киргизилген. «Өз абийирин бийик кармоо, адилеттүүлүк, чынчылдык, тазалык» - деген официалдуу* ураандар дайыма пропагандаланып* турган. Чан Кайши өзүнүн сүйлөгөн сөздөрүндө калкты үнөмдүүлүккө, жөнөкөйлүккө, тыкандыка («кубаттуу, жыйынчактуу жашоо, өз боюн түз кармоо, тамакты үнүн чыгарбай жеөө» ж.б.у.с.) үндөп келген. Өлкөдө «Тазалык жана тартип үчүн» деген атайын иш чаралар уюштурулуп турган.

1931 ж. Чан Кайши өзү христиан динине чокунуп, кабылдагандан кийин, оюн-зоокторго чектөө киргизген, түндөсү иштөөчү ресторандарга тыюу салган мыйзамдарды чыгарган. Ал эми 1932 ж. февралынан «көк көйнөкчөндөрдүн» уюмунун жетекчилиги астында «жаңы турмуш үчүн» деген кыймыл башталды. Ал уюмду негиздегендер белгилүү Ванпу аралында тарбия алгандар эле.

Кытайдын өнүгүүсүн туура жолго салуу ниетинде Чан Кайши тынымсыз изденип, бир туруп Германия менен Япониянын тажрыйбасын үйрөнүп, конфуциан жана христиан диндерине кайрылып, бир туруп марксизмди, бир туруп фашизмди изилдеген. Ал немецтерден тартиптүүлүктү, алардын талыкпастыктыгын (энергиялуулугун), уюштуруучулук жөндөмдүүлүгүн кабылдоону, фашисттер менен коммунисттерден – жетекчилик кылуунун диктатордук ыкмаларын, калкты мамлекеттик камсыздоо саясатын үйрөнүүнү көздөгөн.

Узак жылдар бою Чан Кайши өлкөдө пайдасы жок бюрократия*, коррупция*, уюшкан топтор, аткаминерлердин мамлекеттин казанына кол салуусу сыяктуу терс көрүнүштөргө каршы күрөшүүгө аракет кылып көрдү, бирок андан майнап чыккан эмес. Гоминдандын жетекчилиги өздөрү алсыз, чачкын, жердешчиликтин сазына баткан адамдардан турган, жөн гана ишке жөндөмү жок министрди кызматтан алып коюу башка чөйрөлөрдү колуна кармап турган анын тууган-туушкандары менен мамилени курчутуп алууну жаратып келген. Чан Кайши өзү дагы өлкөнүн куралдуу күчтөрүнүн башкы командачысы болуп туруп, өзүнүн генералдарынын жеке кызыкчылыгына туура келбеген буйрук бере алган эмес. Гоминдан менен коммунистердин карама-каршылыктары курчуп, тыштан дагы Кытайдын коопсуздугуна коркунуч туулуп турган шартта, жогоруда аталып кеткен кемчиликтер менен өксүктүктөр бийликтин абалын начарлатып турган.

2.2.2. Коммунисттер менен гоминдан ортосундагы карама-каршылыктар.

ККП сы өлкөдөгү радикалдуу* күчтөрдү кыймылга келтирүү, 1927 ж. өлкөдөгү ич ара кармашууларга СССРди тартып кийлигиштирүү аракеттери-нен майнап чыкпагандан кийин өзү дагы оор кырдаалга тушуккан. Партиянын жетекчилиги арасында биримдик болбой, кытайдагы болуп жаткан окуяларды жакшы түшүнө бербеген - Москвада жайгашкан Коминтернден дагы бири-бирине коошпогон көрсөтмөлөр келип турган.

1928 ж. башталышында коммунистер тарабынан түзүлгөн алгачкы «бошотулган райондор» пайда болуп, алардын эң чоңу 1928 ж. жайында Хунань жана Цзянси провинцияларынын кошулган аймагында түзүлгөн. Ошону менен катар эле кытай Кызыл аскерлери курала баштаган. «Бошотулган райондордун» провинциялардын кесилиштеринде түзүлгөндүгүнүн себеби, аларга каршы согуштук аракеттер болуп кеткен учурда орун которуштуруп жылып кетүүгө байланыштуу болгон. Бул райондордун Шанхай шаарында жайгашып терең подпольеге* кеткен ККПнын БК менен жана Москвадагы коминтерн менен байланыштары өтө эле начар болгон. Ошондуктан ал райондордогу бийлик бир эле мезгилде – администра-тивдик* жана партиялык кызматкер болуп эсептелген аскерий жетекчилердин колуна топтолгон.

Ошол «бошотулган райондордо» Кытай Эл республикасынын (КЭР) болочок жетекчилери: Мао Цзедун, Чжоу Энлай, Ден Сяопин, Чжу Дэ, Пэн Дэхуай өздөрүнүн жигердүү аракеттерин көрсөтө алышкан. «Бошотулган райондордун» арасынан Борбордук советтик район бөлүнүп чыгып, 1931 ж. Жуйцзин шаарында Советтердин съездинде Кытай советтик республикасы түзүлгөндүгү жарыяланган. Бул республиканын Конституциясы кабыл алынып, ага ылайык Мао Цзедун башында турган бийлик органдары: Борбордук Аткаруу Комитети (БАК), Эл Комиссарлар Совети жана Революциялык Аскердик Кеңеш (Реввоенсовет) түзүлгөн.

ККП БКнин жетекчилиги алсыз болгон, анан калса алар тез-тез алмашып турган. 1927-1930 жылдар ичинде эле партиянын үч жетекчиси алмашкан (Чен Дусю, Цюй Цюбо, Ли Лисан).

1928 ж. февралда Коммунистик Интернационалдын Аткаруу комитетинин Пленуму кытай маселеси боюнча резолюция* кабыл алган. Анда кытай коммунистеринин биримдигин чындоонун зарылчылдыгы баса белгиленген. Ошол эле жылдын июнунда Москвада ККПнын VI съезди өз ишин баштаган. Съезде үч стратегиялык* максаттар белгиленген: 1) Гоминдандын диктатурасын жок кылуу; 2) Кытайда Совет бийлигин орнотуу; 3) «Помещиктердин жерге болгон менчигин» жоюу. Тактикалык* милдеттер катарында: 1) «Бошотулган райондорду» кеңейтүү жана чындоо; 2) Ал райондордо кытай Кызыл аскерин түзүү.

Жогоруда белгиленгендей ККП жетекчилигинин «бошотулган райондор» менен байланышы начар болгон. Ал эми «бошотулган райондордун» жетекчилери өз кезегинде өздөрүнүн стратегия жана тактикасына таянып, шаарлардагы саясий күрөшкө караганда айыл жерлериндеги аскердик аракеттерге көбүрөөк маани беришкен.

Албетте Гоминданга моюн сунбаган райондордун пайда боло баштаганы өкмөттү бушайманга салып, тынчын алган. Бирок, алардын коммунсттерди талкалап салуу максатында жасаган аракеттеринен дагы натыйжа чыккан эмес. Ошондой аракеттердин бири, 1931 ж. январда Борбордук Советтик районго жасалган жазалоочу жортуулу дагы ийгиликсиз аяктаган. Ошол эле жылдын мартында башталган экинчи аракетине күтүүсүздөн түштүк генералдары менен башталган жаңжал каскак болгон. 1931 ж. июль айында Борбордук Совет районун тыштыкпыл кылуу максатында Чан Кайши өзү жетектеген - 300 миң адамы бар армия жүрүшкө чыккан. Бирок, тез эле бул жүрүштү токтотууга туура келди. Себеби, сентябрда япондуктардын Маньчжурияга басып кириши менен байланыштуу эле.

2.2.3. Япондук агрессия жана анын Кытайдын ички абалына тийгизген таасири.

Манчжуриянын Япония үчүн өзгөчө мааниси, тагыраак айтканда, стратегия-лык мааниси бар эле: Манчжурия 1911 ж. бери Япониянын курамына кирген Корея менен чектешип турган. Андан башка анын экономикалык жактан өзүнө кызыктыруучу жагы болгон. Алып карасак, бүткүл Кытай ичин-деги Манчжуриянын үлүшү: темир кенинин 80%, мунайзаттын 50%, көмүрдүн 35% запасы, андан башка токойлордун 40% түзгөн. Бул аймакта соянын 60%, жалпы айыл чарба экспортунун ¼ өндүрүлүп турган.

18-сентябрда 1931-ж. япондуктар Манчжурияга басып киришип, эртесинде эле анын бардык ири шаарларын ээлеп алышкан. Башында генерал Чжан Сюэлян турган Гоминдан армиясы бул аймактан сүрүлүп чыгарылган. Гоминдан өкмөтү Япониянын үстүнөн Улуттар Лигасына* агрессияны күнөөлөп кайрылышкан, бирок бул агрессияга карай болгон эл аралык нааразычылык өтө эле араңжан болгон.

Бир дагы ири держава Япония менен жанжалдашууну каалаган эмес, анан калса андай кадамга барууга эч бир өлкөнүн ошол эл аралык шартта мүмкүнчүлүгү дагы болгон эмес. Улуттар Лигасы гана Манчжурияга кырдаал менен жеринде таанышуу үчүн өзүнүн башында Литтон турган атайын комиссиясын жөнөткөн. Алар адегенде деңиз аркылуу Кытайга келип, шашпастан жол жүрүп олтуруп Манчжурияга 1932 ж. апрелинде араң жеткен.

Анын ортолугунда Япония Чан Кайшиге басым көрсөтүү максатында 1932 ж. январда Шанхайга десант* түшүрөт, бирок алар күтпөгөндөй каршылыкка дуушар болушат. Шаардын коргонуучуларына көмөк көрсөтүү үчүн түштүктөн 19 – армия жетип келген. Кызыктуу жагдай: бул армия негизинен жаш уландардан куралып, алар жеткиликтүү даярдыктан өткөрүлбөй, кийим кече, курал жарагы дагы начар болгон, бирок аларда патриоттук* сезим жана эргүү күчтүү эле. Ошондуктан алар япондук баскынчыларга каршы токтоосуз майданга киришип, шаарды коргоп кала алышкан.

Ушундай каармандык менен коргонуунун натыйжасында 1932 ж. 5 майда Шанхай багытындагы согуштук аракеттерди токтотуу жөнүндө келишимге кол коюлуп, япондук аскерлер Борбордук Кытайдан чыгарылып кеткен. Анын аралыгында дагы бир топ олуттуу окуялар болуп өткөн болучу.

Япондуктар 1932 ж. 1 мартында Маньчжоу Го (Маньчжурия) мамлекетинин түзүлгөндүгүн жарыя салышты. Бул марионеткалык* мамлекеттин башына Кытай императорлорунун Цин династиясынын* мураскорлорунун бири – Генри Пу И (1934ж. марта ал Манчжоу Гонун императору болуп жарыяланат) дайындалган.

Айтылуу Литтондун комиссиясы жеринде текшерип Маньчжуриядагы окуя Япондуктар тарабынан суверендүү Кытай мамлекетине каршы агрессия экендигин далилдеп күнөө таккан. Буга жооп иретинде Япония 1933 ж. март айында Улуттар Лигасына мүчөлүктөн чыга тургандыгын билдирген. Маньчжурияда япондуктар өздөрүнүн 150 миң адамдан турган Квантун армиясын жана 75 миң адамдан турган жергиликтүү Маньчжоу Го мамлекетинин аскерин жайгаштырган. Андан башка марионеткалык өкмөттө 3 миңден ашуун япондук кеңешчилер иштешкен.

1933 ж. башталышына япондуктар Маньчжуриядагы кытайлык аскерлерди толук бойдон сүрүп чыгарышкан, ошого карабастан Чан Кайшинин өкмөтү согушту улантуу ниетинен кайткан эмес. Япондуктар дагы токтоп калбастан 1933 ж. мартта Пекин жана Тяньцзинь шаарларын карай чабуулга өтүшкөн. Андан башка дагы алардын аскерлери бир эле мезгилде кытайдан бөлүнүүнү эңсеп жүргөн Ички Монголияга дагы кирип барышкан. Ушундай оор кырдаалда 1933 ж. 31 майда эки тарап тең өз аскерлерин Маньчжуриянын чек арасына алып кетүү жөнүндө келишимге кол коюшкан.

Япондук агрессиянын тегерегинде кызуу талкуу жүрүп Гоминдан жетекчилигинде пикир келишпеген үч топ пайда болгон: 1) Чан Кайши башында турган өкмөт жетекчилери негизинен япондуктарга каршы пикирди карманышып, максатка жетүүнүн өбөлгөсү катарында Батыш өлкөлөрүнүн жардамына таянууну эңсешкен, ал эми япондуктарга каршы аттануунун алдында, өз колуна коммунистер контролдоп* турган райондорду кайтарып алуу зарыл деп эсептешкен; 2) Фэн Юйсян, Чжан Сюэлян, Сун Цинлин (Сунь Ятсендин жесири), 19 армиянын жетекчилери кирген солчулдар канаты япондук агрессорлорго каршы чечкиндүү каршылык көрсөтүүнү жакташып, бул максатка жетиш үчүн жарандык согушту токтотууну талап кылышкан; 3) Гоминдандын ичинде, башында Ван Цзинвэй турган япондуктарды колдогон фракция* дагы пайда болгон. Ал өзү Гоминдан партиясына мүчөлүктөн 1930 ж. мартта чыгарылгандыгына карабастан, партиянын курамындагы анын пикирлештери Япония менен өз ара мамиле түзүү жана

Маньчжурияны курмандыкка чалып болсо дагы тынчтык келишимин түзүүнү жактагандар болгон.

Ал эми Цинхай, Ганьсу, Синьцзянь, Сычуан жана түштүктөгү провинциялардын милитарист-генералдары сепаратисттик маанайды карманышкан. Алар Япондук агрессиянын аркасында Гоминдан өкмөтүнүн алсыраганына кубанышкандыгын жашырышкан эмес.

Ушундай эле маанай ККП жетекчилигинде жана «советтик райондордо» дагы өкүм сүргөн. 1931 ж. аяк ченинде «советтик зонада»* башында Чжоу Энлай турган ККП БК Бюросу түзүлүп, ошол жакка ККП БК саясий бюросунун мүчөлөрү Чжан Готао, Сян Индер жөнөтүлгөн. 1933 ж. жаз айларында ККПнын жетекчилиги биротоло Борбордук советтик районго топтолгон бирок, тилекке каршы коммунистердин айланасындагы кырдаал кескин татаалдаша баштаган болучу.

2.3. Жарандык согушту токтотуу үчүн күрөш (1934-1937).

2.3.1. ККПнын «улуу жортуулу» жана жаңы саясий кырдаал.

Чан Кайши 1932 ж. эле «советтик райондорду» биротоло жок кылууга ниеттенген, бирок анда анын мындай оюна 19-армиянын жетекчилиги каршы чыккан. Эми 1933 ж. октябрында гана Борбордук совет районуна план-дуу түрдө чабуул башталып, 1934 ж. жайында биротоло жок кылынган. Мао Цзедун бул жеңилүү үчүн ККПнын мурунку жетекчилигин күнөөлөгөн. Кызыл армия 1934 ж. октябрда куурчоодон чыгуу аракетин баштап, бул окуя «Улуу жортуул» деген аталышта тарыхта калган.

Курчоодон чыккан коммунисттердин күчтөрү адегенде түштүктү көздөй бет алган, бирок ал жактан Гоминдандыктардын күчтүү армиясына дуушар болушат. 1935 ж. январда Цзуньи шаарында (Гуйчжоу провинциясы) ККП БКнин кеңейтилген кеңешмеси болуп, анда көптөгөн кадрдык орун алмашуулар болуп кеткен. Ошондон кийин Мао Цзедундун абалы бир топ бекемделип, аскерлерди Түндүк багытына алып кетүү чечими кабыл алынган. Акыр аягын-да Мао Цзедун өз аскерлерин Кытайдын түндүк-батышындагы алыскы (Шэньси – Ганьсу-Нинься) районуна алып келген. ККПнын «Улуу жортуулу» ушундайча аяктап, курчоону бузуп чыккан 300 миң адамдын бар болгону 30 миңдейи гана аман - эсен жеткен. Жаңы райондо Гао Гандын командачылыгы астында «советтик район»

түзүлгөн. Бул райондун борбору Яньань шаары 17 жыл бою коммунисттердин борбору болуп калган.

Ушул мезгилге ККПнын бирден бир жетекчиси катары Мао Цзедундун аброю өскөн. Андан дагы кадыр баркы бийик ККП БК саясий бюро мүчөлөрү ар түрдүү жагдайлар боюнча айыпталышып, саясий майдандан кетирилген. «Улуу жортуул» мезгилинде Мао Цзедундан дагы күчтүү аскер бөлүгүн жетектеген ККП БК Саясий бюро мүчөсү Чжан Готао 1935 ж. өзүнүн ККП БКнин түзүү аракетин көргөн болучу, бирок анын аскерлери Ганьсу провинциясында «мусулман генералдары» тарабынан талкаланып калгандан кийин мусапыр кейпин кийип Яньань шаарына келүүгө аргасыз болгон. Ушундан кийин ал эч кандай жигердүү аракет жасабастан ККПда төмөнкү кызматтарда жүрүп, кийинчерээк Гоминьданга өтүп кеткен.

2.3.2. Жарандык карама-каршылыктардын токтотулушу.

Бизге тарыхтан белгилүү болгондой 1935 ж. Коминтерндин ишмердигинде олуттуу өзгөрүү байкалган: август айында анын VII конгресси элдик фронт түзүү боюнча чечим кабыл алган. Ушул мезгилден баштап коммунисттик партиялар обочолонуу тактикасынан баш тартып, фашизмге каршы чыккан башка багыттагы күчтөр менен мамиле түзүүгө көрсөтмө алышкан. Коминтерндин Кытайга жиберилген өкүлү Чжан Хао 1935 ж. ноябрь айында араң жетип келген жана ККП жетекчилигин бир эле учурда япондуктарга дагы, Чан Кайшиге дагы каршы күрөшүү ниетинен кайтара алган эмес.

Ошентсе дагы кийинки жылы, тагыраак айтканда 1936 ж. августа ККП «Гоминданга ачык кат» жарыялап, анда Японияга каршы биргелешип күрөшүү сунушун билдирген. Ал эми иш жүзүндө болсо коммунисттердин жетекчилиги, Чан Кайшини бийликтен кетирүү ниетинде, мурдагыдай эле генералдардын ортосундагы пикир келишпестиктерди өзүнүн саясий кызыкчылыгы үчүн пайдалангысы келген. Бул ачыктан ачык эки жүздүү саясат эле.

Бир караган адамга ККП мындай тактикасы өзүнүн жемишин бере баштагандай туюлган, анткени Яньаньга каршы жүргүзүлүп жаткан өкмөткө баш ийген аскерлердин аракети майнап бербей ордунда токтоп калган. Андан дагы Гоминдандын ичинде жарандык согушту токтотуп, япондуктарга каршы коммунисттер менен биргелешип күрөшүүнү жактаган күчтөр жандана баштаган. Ушундай эле талап менен 1935 ж. декабрь

айында Пекинде студенттер тарабынан уюштурулган чон демонстрация болуп өткөн. ККПнын жетекчилиги өз кезегинде Гоминдандын кээ бир башы таанылган ишмерлери менен байланыш түзүп, өз ара жарашуу жөнүндө келишим түзүү боюнча сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп турушкан.

1936 ж. декабрда Чан Кайши өзү Гоминдан аскеринин ставкасы* болгон Сиан шаарына келип, эмне үчүн ККПна каршы согуштук аракеттер токтоп калгандыгын билгиси келген. Бирок Сианга келери менен ал ушул райондогу аскерлердин башкы командачысы генерал Чжан Сюэлян тарабынан камакка алынган. Бул окуя тарыхта «сиан чатагы» деген ат менен калды.

Ошондон кийин Сианга ККП башында Мао Цзедун турган жетекчилери дагы келишкен (айта кетүүчү нерсе: Мао Цзедун ошол жерде мүмкүнчүлүк болуп тургандан пайдаланып Чан Кайшини дароо атып салууну сунуштаган). Карама каршы жактарды бир столго бетме-бет олтургузган Чжан Сюэлян алардан жарашуу жөнүндө убадаларын алган.

Өзүнүн борбор шаарына кайтып келген Чан Кайши бул маселени Гоминдандын Пленумуна талкууга койгон. Пленум тарабынан жактырылган бул сунуштун негизинде 1937 ж. апрель айында ККП менен жарандык согушту токтотуу жөнүндө келишимге официалдуу* түрдө кол коюлган.

Келишимдин шарттары төмөндөгүдөй болгон: 1) Эки тараптан тең согуштук аракеттер токтотулат; 2) ККП контролдугу астында борбору Яньань шаары болгон Өзгөчө административдик район түзүлөт; 3) Коммунисттердин куралдуу күчтөрү эки армиянын курамында өкмөттүк куралдуу күчтөргө кошулат: Чжу Дэнин командачылыгындагы 8-армия (40 миң адамдан туруп, өлкөнүн түндүгүндө жайгаштырылган) жана Е Тиндин кол астындагы 4-армия (10 миң адамдан туруп Янцзы дарыясынын өрөөнүндө жайгаштырылган). Коммунисттердин аскерлери дагы мамлекеттик каржылоого өткөрүлгөн

Жарандык согуштун токтотулушу өз убагында болгондугунун далили, ошол жылдын июль айында эле Япония кытайга ачык интервенция* баштаган.

Тыянактар:

1. Кытайда болуп турган жарандык карама каршылыктардын себептери ар түрдүүчө – ички да, тышкы дагы окуяларга байланышкан. Негизгиси провинциялардын саясий чачкындыгы, бир борбордун жоктугу болгон.
2. 1928 ж. Гоминдан өлкөнү саясий жактан бириктирди, бирок Чан Кайшинин бийлиги өзү чабал болгон. Өлкөдө

сепаратизм сакталып, ар түрдүү топтордун жана жердешчилик кызыкчылыктары үстөмдүк кылган, коррупция гүлдөп, аткаминерлердин бийлиги таасири жок экендиги оркойуп көрүнүп турган.

3. 1931 ж. Маньчжурияны басып алган Япония Кытайдын ички ишине одоно түрдө кийлигише баштаган. Ошол учурдан Кытайдагы саясий кырдаалга «япондук фактор»* такай таасир этип келген.
4. 1930 жылдардын орто ченинде япондук коркунуч тургандыгына карабастан жарандык карама каршылык өзүнүн чегине жеткен. Коммунисттердин негизги күчтөрү Түндүккө, Яньань шаары жайгашкан районго кетүүгө аргасыз болушкан. Япония тараптан коркунучтун өтө күчөгөндүгү гана тараптарды эсине келип 1937 ж. жарандык согуштун токтотулушун шарттаган.

№ 3 – тема. Кытайдын япондуктарга каршы күрөшү (1937 - 1945)

3.1. Согуштун башталыш мезгили (1937 - 1941)

3.1.1. Япондуктардын басып кириши жана Кытайды коргоону уюштуруу

1937-ж. 7-июлда Пекин шаарынын жанындагы Марко Поло көпүрөсүндөгү чатактан кийин Япония Кытайга каршы толук кандуу согуш аракеттерин баштаган.

ККП менен Гоминдан агрессорго каршы биргелешкен чечкиндүү күрөш жүргүзө тургандыктары жөнүндө билдирүү жасашты. Негизи душманга каршы күрөшүү үчүн Кытайдын өтө зор согуштук мүмкүнчүлүктөрү жана 2 млн адамдан турган жөө аскери бар болучу. Бирок, тилекке каршы курал жарагынын эскилигинен анын согушар чамасы чакталуу эле: артиллериясы эскирип, согушка жарамдуу 25 самолету жана 75 танкасы калган.

Кытай калкынын саны абдан көп өлкө экендигине карабастан бардык деңгээлдеги аскерий кадрларынын даярдыгы начар, даярдыктан өткөн резерви* жок, учету жок болгондуктан аскерди жаңыдан чакырылгандар менен толуктап туруу дагы кыйынга турган.

Кытайга каршы ачык согуш ачкан Япония, иш жүзүндө бүткүл дүйнөдөгү державаларга, өзүнүн Чыгыш Азияда «Биргелешип гүлдөп өнүккөн чөйрөнү» түзүү ниети бар

экендигин жар салган. Дүйнөдө Япондуктарды ооздуктап коюуга батынган бир да мамлекет чыкпады. Европа өлкөлөрү аларга каршы чыгууга кудуретсиз болушкан, ал эми АКШ болсо өзүн башка чыр-чатактарга аралашпоо абалында кармоого умтулган. Ошондуктан Батыш өлкөлөрү ооз жүзүндө гана кытайга тилектештигин билгизишип тим болушкан.

Кытайга алгылыктуу жардамды бир гана СССР көрсөтө алды. 1937 ж. 21-августа эки өлкө ортосунда өз ара кол салышпоо жөнүндө келишимге кол коюлуп, сентябрь айында Москвада кытайга согуштук жардам берүү жөнүндө сүйлөшүүлөр башталган. Октябрда Кытайга СССРден алгачкы жардам: танка, самолет, артиллерия, аскердик жарак-жабдыктар келе баштайт. Алардын дээрлик бардыгы 250 млн. доллар өлчөмүндө берилген үч кредиттин эсебинен келип жаткан. Андан башка дагы, Кытайга көп сандаган аскерий адистер жана кеңешчилер жиберилип, алар керек болгондо өздөрү дагы аскердик операцияларга түздөн-түз катышышкан. 1939 ж. алардын саны 3,5 миң адамга жетип, көпчүлүгү фронтто каармандыкты көрсөтүшкөн.

Адегенде Япондуктардын чабуулу ийгиликтүү болуп, июлдун аяк ченинде Пекин жана Тяньцзинь алардын колуна өткөн. 13-августа япондуктар Шанхайга аскер түшүрүү менен Борбордук кытайда фронт ачышып, Янцзы дарыясын бойлоп тереңдеп кире башташкан. 1937 ж. ноябрда Шанхай багынып, ал эми декабрда борбор шаар Нанкинди чечкиндүү чабуул жасап жатышып ээлеп алышкан (чабуул учурунда Нанкиндин 100 миңдеген коргоочуларын мыкаачылык менен кырып салышкан). Өкмөт Нанкинден адегенде Уханга, андан кийин андан ары Сычуань провинциясынын борбору Чунцинге көчүп кетүүгө аргасыз болгон. Согуш аяктаганга чейин Чан Кайшинин ставкасы ошол жерде калган.

Япондуктар Кытайды басып алууну ашып кетсе 3 айга эсептешкен эле, ошондуктан мынчалык узак мөөнөткө созулуп кетет деп ойлошкон да эмес. Себеби Чан Кайшинин өкмөтү Нанкин кулагандан кийин дагы согушту уланта берген. 1938 ж. май айында түндүктөн түштүктү көздөй келе жаткан япон аскерлери Янцзы дарыясы аркылуу түндүккө бара жаткан аскердик бөлүктөр менен биригишип, кытай аскерлерин курчоого алышкан. Бул таймашта кытайлыктар бардык артиллериясынан жана брондолгон танкалык бөлүктөрүнөн кол жуушкан. Ушундай оор жоготуулардан кийин Ухань шаары үчүн уруштар башталган.

Бул урушта советтик жардам кадимкидей сезилип, көптөгөн советтик кеңешчилер өздөрү согушка киришкен, учкучтар көптөгөн япондук самолет-торду атып түшүрүшкөн. Советтик аскерий адистердин иштеп чыккан планына ылайык кытай аскерлери контрчабуулга өтүшкөн. Ухань шаары үчүн уруштар 1938 ж. июлдан - октябрга чейин созулуп, япондуктардын жоготуулары күнсанап өсүп турган. Октябрь айында Япондук аскерлер кытайдын түштүгүндөгү порт шаар Гуанчжоуну ээлешкен.

Ошондой ийгиликтер менен катар япондуктардын алдыга жылуусу 1938 ж. 3-4 эсеге акырындаган. Ноябрь айында Япония Чанша шаарына чабуул жасаган, бирок кытай аскерлеринин контрчабуулунан кийин артка сүрүлүүгө мажбур болушкан. Япондуктар ээлеген аймактарда партизандык кыймыл башталып, «бошотулган райондор» түзүлгөн.

Ошонун далили катарында Түндүк Кытайдагы Япон аскерлеринин 1-үз бөлүгү, коммуникацияларды* кайтаруу жана партизандарга каршы күрөшүү менен алектенишкен. 1939 ж. башталышында, япондуктар партизандык кыймылды тыптыйпыл кылууга катуу даярдык көрүп жаткан учурда кытай армиясынын чабуулу даярдалып калганы тууралуу маалымат алышып, бардык күчүн ошол багытка топтоого мажбур болушкан. Эки тараптын аскерлеринин айыгышкан кармашуусу 1939 ж. жазында күчөдү. Япондуктар көптөгөн жоготууларга туш келишкен (жоготуу жагынан кытайлыктарга теңелишип, ал эми партизандык согушта алардын жоготуулары 3 эсеге көп эле).

1939 ж. жай айларына япондуктардын чабуулу токтотулуп, фронттордо убактылуу тыным өкүм сүргөн.

3.1.2. Кытайга карата Япониянын тактикасынын өзгөрүшү.

Чан Кайши үчүн согуштун алгачкы эки жылы өтө кейиштүү аяктап, кытайдын бардык порттору, негизги темир жол коммуникацияларынан ажырап, калк жыш жайгашкан бардык аймактар баскынчылардын колуна өткөн. Өкмөт өзү дагы батышка Чунцинге баш калкалоого аргасыз болгон. Бирок каршылык көрсөтүү уланып жаткан.

Монголиядагы Халхин-Голдо чек араны бузуп кирген япондук аскерлерге чечкиндүү сокку ургандан кийин, СССР Кытайга жардамын күчөттү. 1939 ж. 1 сентябрда Европада Экинчи дүйнөлүк согуш башталгандан кийин, америкага жардам суроо максатында атайын кытай өкүлчүлүгү жөнөтүлгөн.

Бардыгы болуп 1941-ж. чейин АКШ кытайга 120 млн. доллар өлчөмүндө жардам жөнөткөн.

Ошол мезгилдерде Япондуктар Кытайда активдүү согуштук аракетин токтотуп, басып алган аймактардагы өз бийлигин чыңдоого өтүшкөн. Ушул багытта 1940-ж. 30-мартта Нанкинде башында Ван Цзинвей турган марионеттик* өкмөт түзүлгөн. Ага партизандар менен күрөшүү жана япондук-тардын кол алдындагы аймактарда коммуникацияларды кайтаруу максатында 800 миң адамдан турган армия түзүү тапшырылган.

1940-ж. жаз айларында Франциянын фашисттик Германиянын алдында капитуляция* болгондугунан пайдаланып агрессивдик аракеттерге берилип алган япон өкмөтү Француздук индокытайды басып алууга ниеттенип, чоң согушка аттанмакчы болду. Ал үчүн өзүнүн бардык аскердик жана материалдык күчүн топтой баштаган. Ошол багытта 1940-ж. 27-сентябрда Япония - Германия-Италия үчтүктөр пактысына кол коюшат.

Бир эле учурда советтик жетекчилик менен Япониянын тышкы иштер министри Мацуоканын ортосунда сүйлөшүүлөр жүрүп, ал 1941 ж. апрелде советтик-япондук бейтараптык жөнүндө келишимге кол коюу менен аяктаган. Бул келишимдин шартына ылайык СССР Кытайга көрсөтүп жаткан жардамын токтотуусу керек эле.

Ушундай шартта Чан Кайшинин өкмөтү тез эле АКШ менен алакаларын жөндөп алган. Алардын ортосундагы мамилелер 1941-ж. январында Кытайга алгачкы америкалык самолеттор учкучтары менен кошо келе баштаганда жолго салынган. Ал эми 1941-ж. 6-майда АКШнын Конгресси*ленд-лиз* жөнүндөгү мыйзамдын аракетин Кытайга дагы таркатууга чечим чыгарган.

Бирдиктүү аракет кылуу жөнүндө келишимге кол коюшкан Гоминдан менен ККП ошол эле мезгилде бири-бирине ишенбөөчүлүк мамилесин сактап калышкан. Ал гана эмес Япония менен болуп жаткан согушта да өнөктөшүнүн начарлашын тилек кылып келишкен. Мао Цзедун өзүнүн куралдуу күчтөрүнө япондуктар менен чоң салгылашууларга барбоону, оң келген учурда артка чегинсе Гоминдан аскерлерин куралсыздандырууга буйрук берген. Ошону менен катар эле «Помещиктерди чыккынчы катары уруп-сабоого» көрсөтмө берген. Бул деген коммунисттердин колуна өткөн райондордо жерлерди кайрадан бөлүштүрүүгө багыт бергендик эле.

1939-ж. ККП менен Гоминдандын мамилеси кайрадан курчуп кеткен, себеби Чан Кайши коммунисттерге тиешелүү 8чи жана 4чү армияларга өкмөт тарабынан каржылоону токтотуп,

коммунисттердин Гоминданга мүчө болуп кирүү сунушун четке какты. Ал үчүн, алар адегенде компартияга мүчөлүктөн чыгышсын деген шарт койгон. 1939-ж. октябрда америкалык журналист Эдгар Сноуга берген интервьюсунда* Мао Цзедун коммунисттер административдик* жактан өз алдынча экендигин маалымдап, «гоминдандын диктатурасын кулатам» деп коркуткан. Ошол эле жылдын аяк ченинде алардын ортосунда аскердик кагылышуу болуп, гоминдандыктар «Өзгөчө административдик районду» камалоого чейин барышкан.

Гоминдан менен ККП мамилеси күн өткөн сайын курчуп барган ал эми 1941 ж. январында 4-армияга байланыштуу түшүнүксүз чатакка байланыштуу ачыктан ачык тирешүүгө чейин жетишкен. Коммунисттердин айтымында Гоминдандыктар күтүүсүз сокку уруп бул армияны куралсыздандырышып, башында командачы Е Тин турган офицерлерди туткунга алышкан. Башка жоромол боюнча 4-армиянын командачылыгы Чан Кайшинин армияны Янцзы дарыясынын башка жээгине жайгаштыруу жөнүндөгү буйругун аткаруудан баш тартышып, гоминдандыктарды жогоруда айтылгандай чечкиндүү кадамга барууга мажбурлаган. Кандай болгон күндө дагы жарандык согуштун кайрадан жанданып кетүү коркунучу туулган. Иш жүзүндө ал эч качан биротоло токтогон деле эмес.

3.2. Кытайдын Экинчи дүйнөлүк согуштун күчөп турган мезгилиндеги абалы (1942 - 1944).

3.2.1. АКШ нын кытай аскерлерин кайра куралдандыруудагы жардамы.

СССР менен Япониянын ортосунда 13-апрель 1941-ж. кол коюлган “бейта-раптык” жөнүндөгү келишимге ылайык кытайга советтик жардам токтотулган-дан кийин Япония Чан Кайшинин өкмөтүнө дипломатиялык * жана саясий кысым көрсөтүүнү күчөттү. Ага согуш аракеттерин токтотуу, ал гана эмес «Хиротанын үч принциптеринин»* негизинде Япония жана Маньчжурия менен союз түзүү сунуш кылынган. Андай союз болгон учурда «Түндүк областтарынын» автономиясын таануу жана Кытайдын башка мамлекеттер менен болгон эки тараптуу мамилелерин үзүү каралган. Чан Кайши бул сунуштарды четке кагып, япондуктарга жан тарткан адамдардан Гоминданды тазалап, Чунцинге америкалык кеңешчилерди чакырып келген.

АКШ Кытайды келечектүү жана манилүү союздаш өлкө катары эсептеп, ага ар тараптуу жардам көрсөтүүгө ашыккан.

1942-ж. башталышына чейин эле Кытайдын АКШдан алган карызы 600 млн.долларга жеткен. Ал эми 1941 ж. декабрынан кийин (Япондуктар Пирл-Харбор аскер базасына кол салган мезгил) америкалыктардын жардамы андан дагы күчөтүлгөн. Тагыраак айтканда: Чан Кайшинин аскерин абадан калкалап туруу үчүн америкалык 14-авиациалык корпус Кытайга жайгаштырылган, ал эми генерал Джозэф Стилуэлл кытайдын куралдуу күчтөрүнүн генералдык штабынын башчылыгына дайындалып; кытай аскерлерин кайрадан толук куралдандыруу жана аскердик өнөргө кайрадан окутуп даярдоо башталган.

Америкалыктардын жардамы Кытайга Бирма аркылуу, анын Рангун портунан келип турган. Качан гана Япония бул шаарды басып алганда америкалыктар Бирмадан башка жолдорду таап согуш аяктаганга чейин кытай аскерин жабдып турган.

Ушундай аракеттерге карабастан, күткөндөй тыянак чыккан жок, анын күнөөкөрү кытайда кеңири тараган коррупция, жердешчилик болуп чыкты. Генштабда иштелип чыккан пландар аткарылбай, генералдар кээде өздөрүнүн башкы командачысы Чан Кайшинин дагы буйруктарын аткарбай койгондоруна генерал Стилуэлл таң калып жатты.

1941-ж. декабрда чоң согушту баштап, Тынч океанында жана Түштүк Чыгыш Азияда чабуулга өткөн Япония үчүн Кытай өнөр жайга чийкизат жана азык-түлүк алуунун булагы, байланыш түйүнү, ошондой эле деңиз флотун ремонттоп турууга ыңгайлуу жай болуп калган. Кытайдын верфтеринде* япондуктардын жүк ташуучу кемелеринин 1/5, ремонттолуп турган. Ал эми аскердик операциялар кытай жеринде кез кезде гана жүргүзүлүп жаткан.

1942 ж. жазында япондуктар Фуцзян провинциясында жана Нанчан шаарынын жанында жаңы согуштук аракет баштап, тез эле бүткүл деңиз жээктерин өзүнө каратып алышкан. Бирок Нанчан шаарынын жанында контрчабуулга өткөн кытай аскеринен жеңилип, провинциянын калган бөлүк-төрүнөн дагы сүрүлүп чыгарылган.

1942 ж. жай мезгилинен кырдаал өзгөрө баштайт. Мидуэйдин алдындагы жеңилүүдөн (1942 ж июнь) кийин Япония стратегиялык басып алуучулук операцияларды жүргүзүүгө кудурети ченелүү болуп калган. 1943 ж. жайында Янцзыда чабуул уюштуруу аракети ийгиликсиз аяктаган, партизандарга каршы жүргүзгөн операциясынан дагы майнап чыкпай аларга каршы негизинен Ван Цзинвейдин аскерлерин пайдаланышкан. Ошол

эле учурда япондуктар Чан Кайшини тынчтык келишим түзүүгө имерүүгө көп аракет жасашкан.

Жалпы эле Кытайга карата жүргүзгөн саясатын Япония кескин өзгөртүүгө барган: улуттук ишкерлер менен байланыш түзүп, азык-түлүктөрдү күч менен тартып алууну токтотушкан жана Ван Цзинвейдин өкмөтүнө бардык чет элдик концессияларды (ал гана эмес өздөрүнүкүн дагы) өткөрүп берип, септлменттерди жоюп салышкан.

Кытайдын коммунисттери бийлик жүргүзгөн «бошотулган райондорунда» өзүнчө бир кызык кырдаал түзүлгөн: 1940 ж. кийин ал райондордо согуштук аракеттер толук токтотулган. 1941 ж. июнда Германия Советтер Союзуна кол салгандан кийин деле кытай коммунисттеринин жетекчилери СССРди Японияга каршы согушка катыштырууга үмүттөнүшкөн. Өздөрүнүн куралдуу күчтөрүнө: «күч топтоп, убакыттан уткула»- деп көрсөтмө беришкен. Ошол учурда япондуктар тынч жатпай, жазалоочу операцияларды уюштуруп, байланыш түйүндөрүн куруп, жолдорду салып, өздөрүнүн ээлеген жерлерин бекемдешкен. Акырындап «бошотулган райондордун» аймагы тарыгандан-тарып, компартиянын куралдуу күчтөрүнүн саны 150 миң адамга кыскарган.

1941 ж. күзүнөн баштап коммунисттик райондордо «чжэнфэн» (жүрүм-турумду оңдоо) кампаниялары жүргүзүлө баштайт. Бул чаралар өз күнөөсүн моюнга алуу, өзүн-өзү сынга алуу жолдору менен өткөрүлүп, негизинен мындай аракеттер ККПнын жетекчилерине милдеттүү болгон. Кытайдын шартында мындай кадамга баруу өзүнүн «жүзүн жоготуу» дегенди билдирип, андан кийин ал адам партиядагы авторитетинен* ажыраганга барабар эле. Ошол мезгилде көптөгөн жетекчилер «чжэнфэнге» тушугуп, өз кызматтарынан кетүүгө аргасыз болушкан. Мындай чаралар, жаңы бийлик, карапайым калктын ою менен эсептешип, күнөөлүү жетекчилерди мурунку сиңирген эмгеги, туугандык байланыштарына карабай жумуштан кетирет деген ишеним пайда кылган. Эл арасында көнүмүш адатка айланып калган: топтордун кызыкчылыгы, үй бүлөлүк жан тартуу, аткаминерлердин жердешчилик байланыштары, аларга эч кимдин күчү жетпейт, мындан ары дагы ушундай эле абал сакталып кала берет - деген ишеним жараткан. «Чжэнфэн» ушул ишенимдерге сокку урган.

1943 ж. жай айларында япондуктар «Өзгөчө административдик районго» карата чечкиндүү чабуулга өтүп, алардын ээлеген аймагынын жарымын ээлеп алганга жетишкен. Ошонун таасиринен ККПнын жергиликтүү уюмдарынын дагы

маанайлары сууп, ага 1943 ж. майында да Коминтер-ндин күтүүсүздөн таркатылышы дагы өз таасирин тийгизген. Ушундай кырдаалда бул район ар тараптан камоодо калган.

3.2.2. 1944-жылдагы Кытайдагы согуштук – саясий кризис.

1944 ж. өзүнүн абалынын орлошкондугуна байланыштуу, эч ким япондук-тардан кандайдыр бир чечкиндүү кадам күткөн эмес. Ошого карабастан 1944 ж. мартта япондук аскерлер Хэнань провинциясына, майда Хунань провинциясына, декабрда Гуанси жана Гуйчжоуго чабуул жасайт. Мындай күтүүсүз кадамдардан Гоминдан аскерлери өздөрүн жоготуп, 1 миллиондон ашык аскеринен жана 60 миллионго жакын калк жашаган жеринен ажыраган. Япондуктардын колуна Чанша жана Гуйлинь шаарлары өтүп, Чунцин шаары-на дагы зор коркунуч туулган.

Бир нече райондордо япондуктар Бирма менен Вьетнамдын чек арасына чыгышкан. Ушундан кийин америкалыктардын көз алдында Гоминдан менен Чан Кайшинин беделди өтө түшүп кеткен. Чан Кайши аскерлеринин алсыздыгына арданып ачуусу башына чыккан. Америкалык генерал Стилуэлл өзүнүн кытайлыктардан көңүлү калгандыгын жашыра албай, Гоминдандын дарегине бир нече ачуу сын пикирин билдиргенге чейин барган. Ошонун натыйжасында 1944 ж. октябрда Чан Кайши АКШга чакыртылып кеткен.

Ошону менен бирге Чан Кайшини согушту улантууга ынандыруу максатында америкалык эмиссарлар* Чунцинге ат тезегин кургатпай келип турушкан. Кытайга керек болгон өтө зор өлчөмдөгү согуштук жана экономикалык жардам, ар тараптуу колдоо убада кылынган. Америкалыктардын ою боюнча Кытай – Маньчжурияны, XIX кылымдын аягында Японияга өтүп кеткен Тайвань жана Пескадор аралдарын кошуп өзүнүн бүткүл территориясынын үстүнөн суверендүүлүк* укугун орнотуш керек эле. Кытайга 1944-1945 жылдары түзүлө баштаган эл аралык уюм – БУУнун Коопсуздук Кеңешинин туруктуу мүчөлүгү убада кылынган.

1944 ж. август айында Чунцинге президент Ф.Рузвельттин өзүнүн өкүлү - генерал Патрик Харли келген. Ал американын Кытайдагы саясатын ишке ашыруучу адам катары Гоминдан менен ККП жараштырып, бирдиктүү коалиция түзүүгө аракет кылып көрдү.

1944 ж. күзүндө П.Харли Яньань шаарына келип, компартиянын жетекчилиги, анын ичинде Мао Цзедун менен дагы сүйлөшүүлөрдү өткөрүп, бирок ийгиликке жетише алган

эмес. Ошол убакта Кытайдын Кызыл аскеринин жоокерлеринин саны 900 миңге чейин өсүп, коммунисттердин бийлиги абдан чоң аймактарга жайылып, алар зор күчкө айлана баштаган.

3.3. Кытайдын 1945-жылдагы абалы.

3.3.1. 1945-жылы согуштун аякталышы

1945 ж. баш ченинде япондуктар Чан Кайши менен макулдашууга келүүгө дагы бир ирет аракеттенип көрүштү: ар түрдүү ортомчулар аркылуу эгерде кытайлыктар өз жеринен АКШ менен Англиянын армиясын чыгарышса, анда алар дагы өздөрүнүн аскерлерин чыгарып кетүүдө даяр экендигин билдиришти.

Япондуктардын бул сунушуна Чан Кайши 1945 ж. мартта өз жообун берди. Анын койгон шарттары боюнча согуштун токтотулушу мүмкүнчүлүгү: япон аскерлерин өлкөдөн толук чыгарып кетүү, Ван Цзинвэйдин марионеткалык чыккынчы өкмөтүн таркатуу жана Кытайга келтирилген зыяндарды төлөп берүүгө Япониянын макулдугуна байланыштуу - деп билдирген.

Ошол эле учурда согуш аягына жакындап, америкалык согуш аба күчтөрү япониянын территориясын бомбалап, ал эми апрелден тарта Окинава аралын алуу үчүн катуу чабуул башталган эле. Ал эми Батышта фашисттик Германияны талкалагандан кийин СССР дагы Японияга каршы согушка кирээри маалым болуп калган.

6 жана 9 августарда Хиросима жана Нагасаки шаарларына атом бомбалары ташталып, 10 августка караган түнү япон өкмөтү толук жана сөзсүз капитуляция* жөнүндө чечим кабыл алган. Ошонун алдында 9 августа СССРдин куралдуу күчтөрү Манчжурияда согуштук аракеттерин баштаган. Ал эми 1945 ж. 14 августунда Япониянын капитуляциясы жөнүндө император указга кол койгон. Мына ошентип, Экинчи дүйнөлүк согуш аяктаган.

Япониянын капитуляцияга бара турганы жөнүндө кабар жеткенден кийин 12 августа Чан Кайши өз аскерлерине чабуулга өтүп, өлкөнүн аймагын япондук баскынчылардан толук тазалоого буйрук берет. Анын алдында эле 11 августа кытайдагы япондук аскер бөлүктөрүнүн бардыгына бир гана өкмөттүн аскер бөлүктөрүнө багынып берүү шарты билдирилген телеграмма таркатылган.

Чан Кайшинин аскерлери америкалык жүк ташуучу самолеттордун жардамы менен август – сентябрь ичинде Кытай

жеринин көпчүлүк бөлүгүнө өз бийлигин орноткон, ал эми порт* шаарларына америкалык аскер деңиз күчтөрү (90 миңге жакын) түшүрүлгөн. Мына ошентип, өкмөттүн колуна: өлкөнүн территориясынын ³Ү₄, калктын 70%, бардык ири шаарлар, Борбордук жана Түштүк Кытай, Шаньси провинциясынын бир бөлүгү, Шаньдундун түндүгү жана Манчжуриянын бир бөлүгү өткөн.

Кыска мөөнөт ичинде эле америкалыктар кытай армиясына 39 дивизияны* жабдый турган япондуктардан колго түшүрүлгөн курал-жабдыктарды, андан башка 750миң адамга жете турган марионеткалык Ван Цзинвэйдин аскерлеринен тартып алынган курал жабдыктарды өткөрүп берген. Чан Кайшиге жалпы жонунан 2 млрд. долларлык курал жабдыктар өткөрүлүп берилген.

Советтик аскерлер Манчжурияга жана Ички Монголияга киргизилген. 1945- ж. сентябрь – ноябрь айларында коммунисттердин 4чү жана 8чи армияларына колго түшүрүлгөн курал жарактар, анын ичинде: 250 миң – мылтык, 2300 – пулемет, 5,5 миң замбирек, 900дөй – танка, 840 – самолеттор, андан башка миңдеген автомашиналар өткөрүлүп берилген. Бул курал жарактардын көпчүлүгүн япондуктар пайдаланыша элек дагы болушкан. Ошол учурда кытайдын Кызыл аскерлеринин саны 300 миң адамды түзгөн.

Согуш аяктаган мезгилде алар түндүк кытайда: Ички Монголияны, Манчжуриянын көпчүлүк бөлүгүн, Шандунь провинциясынын бир бөлүгүн, «Өзгөчө административдик районду» (Шенси - Ганьсу), андан башка Аньхой жана Цзянси провинцияларынын кээ бир аймактарын – бардыгы болуп 2 млн. чарчы км. территорияны 120 млн. калкы менен ээлеп турушкан.

3.3.2. 1945-жылдагы СССРдин Кытайга карата мамилеси.

Кээ бир адамдардын айтымында Сталин башынан эле Кытайда атуулдук согуштун уланышын каалап, ошол себептүү коммунисттерди колдоп турган. Андан башка СССР жаңы эле болуп көрбөгөндөй оор согушту башынан кечирген өлкө катары Кытай сыяктуу эбегейсиз чоң өлкөнүн ички ишине кийлигиши күмөн экендиги, анан калса андайга барса эл аралык мамилелерди өзү үчүн да татаалдантип алары бышык экендигин айткандар да бар.

Дагы бир маанилүү жагдай, Москва официалдуу мамилесин башында Чан Кайши турган кытай өкмөтү менен карманган. Дал ушул өкмөт фашизмге каршы согуш жылдары маанилүү рол

ойноп, Бириккен Улуттар Уюмун түзүүгө жигердүү катышкан, анын Коопсуздук Кеңешинин туруктуу мүчөлүгүн ээлеп, улуу держава катары Кытайдын аброюн көтөргөн.

Ошол өкмөт менен Советтер Союзу согуш аяктагандан кийинки алгачкы достук жана союз жөнүндөгү советтик-кытай келишимин 1945 ж. август айында түзгөн. Чан Кайши референдум* өткөрүү шарты менен иш жүзүндө Тышкы Монголиянын (Монгол Эл Республикасы) көз каранды эместигин тааныган. Советтик-кытай мамилелеринин: СССРдин кытайлык эки шаарды Порт-Артур менен Дальний шаарлардын ижарага алышын, КЧТЖ ун биргелешип пайдалануу укуктары сыяктуу маселелери жөнгө салынган.

1945 ж. август айынын этегинде АКШ менен СССРдин ортомчулугу аркасында Чунцин шаарында ККП менен Гоминдандын өкүлдөрүнүн ортосунда сүйлөшүүлөр өткөрүлгөн. Анда бири бирине карата душмандык аракеттерди токтотуу жөнүндө макулдашылып, 1945 ж. октябрда «Өзгөчө административдик район» жана Кытайдын Кызыл аскерлеринин статусу* жөнүндө биргелешкен коммюникеге* кол коюлган.

Ал эми 1946 ж. январында эки тарап согуштук аракеттерди токтотуу боюнча эң акыркы келишимге кол коюшат, биргелешкен коалициялык* өкмөт түзүлүп, анда Гоминданга бардык 40 орундун 20 берилип, калган 20 орун ККП жана башка саясий партияларга ыйгарылат. Ошол эле келишимде тараптардын куралдуу күчтөрүнүн саны: ККПна – 10 дивизия, Гоминданга – 50 дивизия деп каралган. Чунцинде биргелешкен саясий консультативдик* конференция* өз ишин баштаган. Ошентип, өлкөдө тынчтык орноп, атуулдук согуш кайрадан жаңданат деп ойлоого да эч кандай негиз калбагандай сезилген. 1945 ж. декабрда АКШ, Англия жана СССРдин тышкы иштер министрлеринин Москвада өткөн кеңешмесинде дагы Кытайдагы кырдаалдын тынчтык шартында өнүгүшү, анын ички иштерине кийлигишпөө жөнүндө айтылып, улуу державалар ал өлкөдөн жакын арада өз аскерлерин чыгарып кетүүнү макулдашышкан. Тилекке каршы андан көп өтпөй эле Кытайда жана дүйнөдө кырдаал түп тамырынан бери өзгөрүп кеткен.

Тыянактар:

1. Япония 1937 ж. Кытай менен чоң согушту баштаганда: а) кытай аскерлеринин согушка даярдыгынын начардыгы; б) кытайдын сырттан жардам алууга мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу; в) Япон аскерлери ийгиликке өтө тез жетишип, согуш өтө кыска мөөнөттө аяктарына ишенишкен.

Алардын бул үмүттөрүнүн бир бөлүгү гана жүзөгө ашкан. Себеби Кытай, СССРден жетишээрлик деңгээлде жардам алып, жеңилгендигине карабастан япондуктарга каршы согушту улантат берген.

2. 1941 ж. апрелде СССРдин жардамы токтогондон кийин Чан Кайши АКШга жүзүн бурат. Бирок, АКШнын көрсөткөн жардамы Гоминдандын куралдуу күчтөрүнүн кудуретин көтөрүүгө жетишсиз болуп чыкты. 1944 ж. согуштук жеңилүүлөр анын далили болуп калган.
3. Согуштун аяктаар мезгилинде СССР менен АКШ өз саясий өнөктөштөрүнө сезилээрлик деңгээлдеги согуштук жардам көрсөтүшкөн. Алсак, АКШнын жүк ташуучу учактары гоминдандын курчоодо калган аскерлерин чыгарып кетүүгө чоң салым кошуп, СССР болсо өздөрү ээлей баштаган Ички Монголия менен Манчжурияга коммунисттердин аскерлеринин киргизилишине шарт түзүп берген. Эки өлкө тең гоминданга жана коммунисттерге Япондуктардан колго түшүрүлгөн курал жарактарды (трофейлерди) өткөрүп беришкен.
4. Согуш аяктагандан кийин Кытайдын тынчтык жолу менен бириктирилиши-не чоң үмүт бар эле, себеби 1945 ж. августа достук жана союз жөнүндө советтик – кытай келишимине кол коюлуп, Кытай өзү болсо согуш аяктагандан кийин дүйнөдө көрүнүктүү орунга жетишкен эле. АКШ менен СССР 1945 ж. аяк ченинде жарандык согушту токтотуу жөнүндөгү келишимге кол коюу менен бүткөн Гоминдан менен ККП өз ара сүйлөшүүлөрүндө дагы ортомчулук миссиясын аткарышкан

№ 4 – тема. Кытайда коммунисттердин бийлике келиши (1946 - 1949).

4.1. Кытайда жарандык согуштун кайрадан жанданышы.

4.1.1. Гоминдан менен ККП өз ара тирешүүлөрүнүн жаңы этабынын себептери.

ККП менен Гоминдан өлкөдөгү проблемаларды тынчтык жолу менен чечүүгө кызыкдар болушканбы же жөн эле ошондой түр көрсөтүшүп өз күчтөрүн топтоо үчүн убакыттан уткулары келишкенби - бир жактуу айтыш кыйын. Ушундай бири бирине коошпогон эки саясий күчтөрдүн тил табышышы да мүмкүн эмес эле, анын калса бул партиялардын башчыларынын өз ара кайнаса каны кошулбай тургандыгы да маалым. Согуштан кийин дүйнөдө дагы кырдаал өзгөрүп «кансыз согуш» күчүнө кире баштап, улуу державалар бири бирин бутка чабуу мүмкүнчүлүктөрүн жаза кетирбей пайдаланууга умтулушкан.

АКШ менен СССР дагы Кытайда мурдагыдай тынчтык орношуна кызыкпай калышкан. Күн өткөн сайын Гоминдан менен ККП мамилелери кайрадан курчуй берген. 3 майда 1946 ж. ККП БК «бошотулган райондордо» агрардык реформаларды жүргүзүү боюнча атайын чечим кабыл алат.

Ошонун алдында эле, тагыраак айтканда 1946 ж. мартта Гоминдандын БК Пленуму Саясий консультативдик конференцияда жетишилген тынчтыкты орнотуу боюнча чечимди аткаруудан баш тартып, коммунисттердин бийлиги орногон аймактарга өз аскерлерин жакындата баштаган. СССР Кытайда коммунисттердин жеңип чыгышына кызыкдар болушканбы? – деген суроо туулат. Көп тарыхчылар мындайга көп ишенишпейт, анткени КПСС менен ККП ортосунда өз ара тыгыз байланыш же бекем ишенич жок болгон, ал эми бул партиялардын лидерлеринин жекече тааныштыгы да болгон эмес.

И.В.Сталинге коммунисттерди бетке тутуп, аларга салыштырмалуу алсыз Чан Кайшинин өкмөтү менен алака түзүү жеңил болгон. Бирок, турмуш чындыгы бардык сунуштарды жана пландарды четке кагып 1946-ж. июндун аягында Кытайда жарандык согуштун оту кайрадан тутанды.

4.1.2. Жарандык согуштун башталышы.

1946-ж. 1-июлда Чан Кайши коммунисттердин бийлиги таркаган аймактарга аскердик чабуул уюштурду. Күчтөрдүн салыштырма басымдуулугу Гоминдан тарапта эле, анын аскерлери сан жагынан Компартиянын аскерлеринен 2-3 эсе, ал эми самолеттору боюнча 6,5 эсе көп болгон. Гоминдандын колуна чукул арада бир нече шаарлар өтүп, коммунисттердин жери тарый түшкөн, бирок кытайлык Кызыл аскерлердин командачысы Чжу Дэ түз соккулардан буйтап өтуу тактикасын колдонуп өз аскерлеринин негизги күчтөрүн сактап калган.

1946-ж. ноябрында Шаньдун жана Цзянсу провинцияларында башталган Гоминдандын экинчи чабуулу дагы бир топ ийгиликтерди алып келген. 1946ж. 4 ноябрда кол коюлган «Достук, соода жана деңиз мейкиндигин пайдалануу» боюнча кытай – америкалык келишимге ылайык, АКШ Гоминдан өкмөтүнө жардамды күчөтөт. Чан Кайши өз жеңишин майрамдай баштаган. Ал гана турсун 18 ноябрда ККП жана башка саясий партиялардын катышуусуз эле Улуттук кеңешти (парламент) түзүүгө киришкен.

1947-ж. мартта башталган үчүнчү чабуулда көптөн бери коммунисттерди коргоп турган чеп сыяктуу кызмат өтөгөн Яньань шаары дагы басып алынган. Ошол эле мезгилде бул ийгиликтер жарандык согуштагы Гоминдандыктардын акыркы жетишкендиги болуп калган.

Американын көрсөтүп жаткан экономикалык жана финансалык жардамына карабастан, Гоминдан өкмөтү бийлик кылган аймактардагы социалдык – экономикалык кырдаал күндөн күнгө начарлап жаткан. Узака созулган согуш шартында экономика төмөндөп, жумушсуздук өскөн, калктын нааразычылыгы күчөгөнгө бардык негиз бар эле. Башка улуттар жашаган Ички Монголия, Сикан, Синцзянда дагы нааразычылыктар көбөйгөн. Инфляция* болуп көрбөгөндөй деңгээлге жетип, өкмөт улам жаңы акча басып чыгарып жатты, бирок алар дагы өзүнүн наркын жоготуп турган. Бир нече айлап маянасын ала албаган жоокерлер менен бийликтин аткаминерлери жер жерлерде карапайым калкты тоноп, өлкөдө коррупция мурда болуп көрбөгөндөй деңгээлге жеткен.

Гоминдан администрациясынын алсыздыгы мурдатан эле америкалык кеңешчилерге маалым болгондуктан, АКШ ушул бийликке мындан ары дагы көмөк көрсөтүүнүн кажети барбы же жокпу деген ойго келе баштаган. Бул мезгилге алар кытайдан

өздөрүнүн аскердик бөлүктөрүн чыгарып кетишкен, ошол эле мезгилде алардан толук кол үзүүгө дагы бара албай турушкан.

1947-ж. июлда АКШ Кытайга жөнөткөн генерал Альберт Вейдемейер сентябрда америкалык жардамдын өлчөмүн көбөйтүү жөнүндө сунуштайт.

Муну, ал америкалыктардын жетекчилиги астында Гоминдан өлкөдө кеңири реформа жүргүзүүсү зарыл экендиги менен негиздеген.

Өз кезегинде кытайдын коммунисттик райондоруна СССР өтө көп жардам көрсөтүп турган. Көптөгөн территорияларынан ажырагандан кийин коммунисттердин таянган аймагы Маньчжурия болуп калган. Советтик жардамдар жана курал-жарактардын эсебинен Элдик – боштондук аскеринин жаңы бөлүктөрү түзүлүп, 1947-ж. орто ченинде алардын саны 2 млн. адамга чейин жеткен. Бул болсо өз кезегинде жакынкы убактарда согуштун жүрүшүн кескин өзгөртүүсүн шарттаган.

4.2. Коммунисттердин жеңиши жана 1949-жылы октябрда Кытай Эл Республикасынын (КЭР) жарыяланышы.

4.2.1. Жарандык согуштун аякталышы жана Чан Кайшинин тагдыры.

1947-ж. июль айынан Кытайдын Элдик – боштондук армиясы чабуулга өтө баштайт. Түндүк жана Борбордук Кытайда бир нече аскердик операциялардын негизинде коммунисттердин колуна кеңири аймактар өткөн. 1948-ж. башталышына Гоминдандан элдин көңүлү толук калып, шаабайы сууган, маянасын ала албаган жоокерлер тыркырап тарап, он миңдеген адамдар өздөрү туткунга түшүп берип жатышкан. Гоминдан өкмөтүнүн жана партиясынын жетекчилигинде дагы ич ара пикир келишпөөчүлүк күч алып, көптөгөн жетекчилердин маанайы түшүп өлкөдөн качуу жөнүндө ойлонуштура башташкан.

Ийгилик улам бирине оогон кыл чайнашкан кармашуулар 1948 ж. күзүнө чейин уланган. Ошол жылдын сентябрына Шаньдун провинциясы гоминдандыктардан толук тазаланат. Коммунисттердин аскерлеринин саны 2,8 млн. адамга жеткен. Курал кармаган жоокерлери сан жагынан гоминданда көп болгону менен, алардын согуштук маанайы өтө чөгүп кеткен болучу.

Гоминдан бийлигинин экономикалык жана финансалык абалы дагы кыйроо алдында турган чакта АКШ дагы бир жолу аны куткаруу аракетин жасап көрдү. 1948 ж. апрелде АКШда Чан

Кайшинин өкмөтүнө шашылыш жардам көрсөтүү боюнча мыйзам кабыл алынып, анын артынан эле ушундай жардамдарды берүү жөнүндө америкалык – кытайлык келишимге кол коюлган. Гоминдан жетекчилиги түзүлгөн оор кырдаалдан чыгып кетүүнүн жолдорун жанталашып издеп жаткан, бирок баары кеч болуп калган эле.

1948 ж. ноябрь айына Манчжурия толук бойдон коммунисттердин колуна өтүп, декабрда Пекин менен Тяньцзинь шаарларына чабуул башташкан, ошол эле убактарда Суйчжоунун алдында Чан Кайшинин күчтөрү талкаланат.

21 январда 1949 ж. Чан Кайши президенттик кызматтан чегинип, өзүнүн кичине мекенине кеткен (ал жерде апрель айына чейин баш калкалаган). Гоминдандын калган жетекчилиги СССР, АКШ, Англия жана Франция өкмөттөрүнө арачылык кылып берүүлөрүн суранып кайрылышкан, бирок андан эч майнап чыккан эмес. ККП дагы Гоминдан менен эч кандай тил табышууга барбай турган жыйынтыкка келген.

1949 ж. апрелинде Янцзы дарыясынын аркы жээгине өтүү башталып, 23 апрелде Нанкин жана Шанхай шаарлары, май айында Ухань, августа Чанша ээленген. Көпчүлүк учурда Гоминдандык аскерлер коммунисттер жакындап келгенде же тыркырап таркап кетишкен же болбосо өз ыктыяры менен эле туткунга түшүп берип жатышкан. Бул мезгилге жүз миңдеген жоокерлер Элдик – боштондук аскерине өтүп кетишкен. 1949 ж. сентябрь айында бул аскерлер Кытайдын түштүгүндөгү Гуандун провинциясына жете келишкен.

1949 ж. 21 сентябрда Пекинде Улуттук саясий консультативдик конференция (УСКК) чакырылып, **1 октябрь 1949 жылы Кытай Эл Республикасы (КЭР)** жарыяланган. Ошол күнү эле жарандык согуш өзүнүн акыркы чегине өтүп, өлкөнүн түштүгүндө чабуул башталган. 1949 ж. 14 октябрда Гуандун провинциясынын баш калаасы, эң чоң порттордун бири Гуанчжоу бошотулуп алынган.

Гоминдандын жетекчилиги жана калган аскерлери шашылыш түрдө Тайвань аралына жана коңшу Вьетнамга өтө качышкан. Ноябрьда Гуйчжоу жана Сычуань провинциялары, 30 ноябрда Чунцин шаары, декабрда Сикан, Синцзян жана Юньнань коммунисттердин кол астына өткөн. 1950 ж. жаз айларында КЭРдин карамагына Хайнань аралы алынып, 1951 ж. 23 майында Тибетти бошотуу жөнүндө келишимге жетишилген.

Мына ошентип, континентте жеңилүүгө учураган Гоминдан аскерлери качып кетип баш калкалаган Тайвань жана Пескадор аралдарынан башка Кытайдын бардык территориясы кайрадан

бир мамлекеттин курамына бириктирилген. Чан Кайши көп өтпөй эле Тайванда кайрадан Гоминдандын жетекчилигин колуна алып, азыркы мезгилге чейин жашап келе жаткан жаңы бийликти негиздеген. Ал эми өлкөнүн негизги бөлүгүндө Кытай Эл Республикасынын тарыхы башталган.

4.2.2. Коммунисттердин жеңишинин себептери.

20-жылдардан баштап коммунисттер менен гоминдандын ортосунда болуп келген таймашта ККПнын жеңиши кокусунан келе калган жеңиш эмес. Болгондо дагы аны жалаң гана согуштук жеңиш деп атоого да болбойт. Кээ бир адамдар айта жүргөндөй аны тышкы фактор*, башкача айтканда СССРдин колдоосу менен дагы байланыштырып болбойт.

Кытайдын өтө чөң өлкө экендигин, анын негизин түзгөн цивилизациянын өз алдынча калыптангандыгын эске алсак, кандайдыр бир тышкы күчтөр анын улуттук менталитетине* жат болгон өнүгүү жолун таңуулай алат – деген ой бери эле болбогондо чындыкка коошпой турган нерсе.

Эмне себептен коммунисттердин идеалы* Кытай үчүн ушунчалык жагымдуу болуп калды? Белгилүү болгондой коммунизм - бул тең укуктуу адамдардын коому, а мындай теңчилик Кытай элинин кылым карытып жашап келүүсүнүн негизги өбөлгөсү катары эсептелген. Колубузда эмне болсо тең бөлүшөбүз- деген негизги мурас болгон. Коммунизмдин дагы бир белгиси – күчтүү мамлекеттин адамдын жашоосуна бардык жактан камкордук көрүү милдети дагы Кытайдын улуттук салтына туура келет.

Улуттун салтык менталитетине: жетекчинин кадыр баркы, жогоркулардын көрсөтмөлөрүн абийирдүүлүк менен аткаруу, улууларды урматтоо сыяктуу жүрүм турум эрежелери төп келген. Кытайда көптөгөн убакыт бою күчтүү бийликтин идеалы өкүм сүрүп келгендиктен, согуш жылдары ичинде эл бийликтин жоктугунан, аскерий адамдардын зордук зомбулугунан жана бандиттердин зөөкүрлүгүнөн тажап бүткөн эле. Эми болсо күчтүү мамлекеттин салтык доору кайрадан келет, ал элге кам көрөт жана жалпы теңдикти камсыз кылат деп үмүтөнүшкөн.

Кытайдын тарыхын изилдөөчүлөр анын тарыхындагы улам кайталанып турган доор алмашууларын белгилешет. Анткени, бул өлкөдө күчтүү мамлекет социалдык процесстерди жөнгө салып турган салыштырмалуу жыргал турмуш, ондогон жылдарга созулган толкундоолор, тартипсиздик, бүлгүн салуу менен

алмашып, андан кийин кайрадан жаңы династия* бийликке келип, тынчтык өкүм сүрүп теңчиликтин шарттарына таянып менчикти кайрадан бөлүштүрүп, кайрадан жыргалчылык орногон учурлар көп болгон.

Ошондуктан, 1949-жылдагы окуяны көпчүлүк жогоруда белгиленгендей туруктуу заманга кайрадан кайтуу катары кабылдаган. Коммунисттердин алдыга койгон максатында кытайлык салтка, алардын менталитетине туура келбеген эч нерсе байкалган эмес.

Ал эми Чан Кайшинин бийлигине элдин нааразы болор себептери оголе көп эле, аларга: экономикалык абал менен социалдык кырдаалга канааттанбагандык, өлкөнүн көп районунда өкүм сүргөн бийликтин бар же жок экендигинин белгисиздиги (элди бандиттердин талоончулугунан жана аткаминерлердин зөөкүрчүлүгүнөн коргой турган бийликтин жоктугу). Гоминдан бийлиги өзү өтө чабал, коррупцияга малынган, аткарган ишинин кайтарымы жок, топтук кызыкчылыкка чырмалышкан, жердешчиликтин, сепаратизмдин, генералдар менен аткаминерлердин ич ара ушак айтышчу майданына айланган бийлик болгон.

Аларга салыштырмалуу ККП түзүмү биротоло башкача көрүнгөн. Жогорудан төмөн карай башкаруу системасына негизделген коммунисттердин бийлиги өтө иштиктүү, тартиптүү көрүнүп, бардыгы баш ийген жетекчи кандай гана маселе, кандай гана формада болбосун чече ала турган ыйгарым укукка ээ эле. Өзгөчө 1941 ж. аяк ченинен ККП такай өткөрүп турган «Чжэнфэн» кампаниясы коммунисттердин бийлигине мурда болуп көрбөгөндөй урмат алып келди. Себеби, эми аткаминерлер кызматка чыныгы көрсөткөн кызматына карата коюлуп, кызматтан топтук, туугандык байланыштарына карабай четтетилип турган. Болгондо дагы бийлик бул же тигил жетекчинин ээлеген орунуна татыктуу же татыктуу эмес экендигин аныктоодо элдин ою менен эсептешип жаткан. Мындай көрүнүш Кытай үчүн жаңы нерсе эле.

Аларга салыштырмалуу коммунисттер жүргүзүп жаткан социалдык – экономикалык саясат дагы чоң мааниге ээ болгон. Коммунисттер бийлик жүргүзгөн аймактарда бардыгы: азык түлүк, турмушка өтө керектүү нерселер карточка менен берилип турган. Ушунун өзү адамдарга жашоонун минимумун камсыз кылып, ачкачылыкка же итке минген жокчулукка жол берген эмес. «Бошотулган райондордо» ушундай тартип орнотулгандыгын, адилеттүүлүк өкүм сүргөндүгүн тынбай жар салып айтып турушкан. Бийликтин өндүрүштү уюштуруп, элдин

бардык керектөөлөрүн көзөмөлгө алып турганы коммунисттик аймактардан сырт жакка шамал айдагандай тез таркаган. Коммунисттер өткөргөн агрардык реформа жөнүндөгү имиштер өтө чоң тынчсызданууларды жараткан, себеби ал сөзсүз түрдө жерди кайра бөлүштүрүүгө алып келген. Буга өзгөчө дыйкандар ыраазы болушкан, себеби анын аркасы менен ар бири жерге ээ болуп жан сактоого жетишишкен. Бул кабар Гоминдан жоокерлерине, кечээки дыйкандарга да катуу таасир этип, алар топ – тобу менен коммунисттерге качып өтүп жатышкан.

Кытай калкына ККПнын мекен сүйүүчүлүк ураандары дагы өз таасирин тийгизген. 1944-45 жылдардагы өкмөттүк аскерлердин жеңилүүлөрү, алардын согуштук жөндөмдүүлүгүнүн төмөндүгү жоокерлердин маанайын түшүргөн. Гоминдандык аскерлер япондук баскынчыларга каршы согушка катышкан деле эмес, негизги согуштук аракеттер коммунисттерге таандык деген пропаганда* дагы таасир этпей койгон эмес.

Гоминдан американын жардамына толук көз каранды болгондугу да маалым. Коммунисттик пропаганда Чан Кайшини чет элдиктердин марионеткасы деп жайылтканы, кытайлыктардын салтык кулк-мүнөзүнө өздөрүнүн чабалдыгын, башка элдерге салыштырмалуу кем экендиктерин моюнга алгандыктарына барабар таасир калтырган. СССРдин ККПнын өзүнө көрсөткөн жардамы достук жана союздук мамиле катары бааланган.

Гоминдандын диктатурасына* каршы чыгып, ККП өзүнүн саясий программасынын демократиялык бөлүктөрүнө көбүрөөк басым жасаган. Чындыгында эле сыртынан караганда Компартия диктатуралык бийликке умтулбастан, тескерисинче бардык саясий партиялар (Демократиялык лига, Жаш кытайлыктар партиясы, Социал-демократиялык партия ж.б) менен теңаталык коалицияга* катышууга даяр экендигин билгизип келген. Кыскасы ККПнын негизги максаты саясий диктатураны жок кылып, андан кийин гана демократиялык коомду түзүү болгон.

Тыянактар:

1. 1946 ж. орто ченинде Кытайда жарандык согуштун кайрадан жанданышынын себептери ички карама каршылыктардан келип чыккан. Ага тышкы кырдаалдардын, анын ичинен «кансыз согуштун» башталганынын дагы таасири болгон.
2. Жарандык согуштун башталышындагы Гоминдандын ийгиликтери жана АКШнын эбегейсиз чоң жардамына карабастан, анын бийлигинин алсыздыгы 1947 ж. орто ченинде абалдын кескин өзгөрүп кетишине алып келди.

3. Бул жарандык согуш коммунисттердин толук жеңиши жана 1949 ж. КЭРдин жарыяланышы менен аяктайт. Чан Кайшинин администрациясынын жана өкмөттүк аскерлердин калдыктары шашылыш түрдө Тайвань аралына өтө качышкан.
4. Гоминдан менен узак мөөнөт бой тирешип турган ККПнын жеңиши кокусунан болгон эмес. Коммунисттердин идеалы кытайлыктардын тарыхый салтына, менталитетине төп келген. Андан башка конкреттүү бир топ кырдаалдар: эски бийликтин алсыздыгы, коммунисттердин партиялык түзүлүшүнүн күчү, жакшы ойлонулуп жүргүзүлгөн пропаганда дагы өз үлүшүн кошкон.

№ 5 – тема. КЭРде «социалисттик системанын» калыптанышы (1949-1952).

5.1. Экономикада «советтик моделди» түзүү.

1949 ж. Кытайда бийликке коммунисттердин келиши кокусунан болгон иш эмес эле, себеби алар Гоминданга салыштырмалуу бардык жагынан жогору турган.

Алардын алдыга койгон **стратегиялык максаттары** дагы кытайлыктардын салттарына жооп берген, алар: элге бардык жагынан кам көргөн күчтүү мамлекетти түзүү, менчикти кайрадан бөлүштүрүү, жалпыга тиешелүү теңдик-ти кепилдөө болгон. Андан башка, өлкөнүн улуттук суверенитетин бекемдөө, анын эл аралык кадырын көтөрүү, XIX кылымдын орто ченинен бери кытай-лыктарды ээрчип алган «башка элдерден төмөн туруу» сезиминен арылуу милдети бар эле.

Кытайдын алдында токтоосуз чечүүнү талап кылган көптөгөн маселелер, алардын ичинен дагы эң курчу **финансылык** маселе турган. Көп адамдар Гоминдандын жеңилип калышын болуп көрбөгөндөй инфляциядан, ошонун негизинде маянасын ала албаган аскерлер чилдей тарап кетишкендиктен көрүшөт. 1949 ж. декабрда бийлик өлкөдө жаңы валюта - юаньды киргизип, буга чейинки бардык акчаларды пайдалануудан алып салган. Бул жаңы акча Мамлекеттик банктын көзөмөлү аркылуу гана чыгарылган. Ошонун жыйынтыгында баалар турукташып, элдин жашоо деңгээли көтөрүлгөн жана жумушсуздук эки эсеге кыскарган. Мына ошентип, жаңы экономикалык моделди түзүү,

чечкиндүү түрдө финансылык реформаны жүзөгө ашыруудан башталган.

Башында И. В. Сталин турган Советтер Союзу дүйнөлүк коммунизмдин* тиреги катары кабылданган. Мао Цзедун Гоминдандын бийлиги турган мез-гилде коммунистерге жетишсиз жардам көрсөткөндүгү үчүн Сталинге капа-чылыгы бар эле, бирок азыр башкача кырдаал түзүлгөн. Анан калса Үчүнчү жарандык согушта ККП нын жеңишине СССРдин көрсөткөн согуштук жана экономикалык жардамынын орду белгилүү эле. Советтер Союзу «социализмди курууда» дагы зор тажрыйбага ээ, ал эми И. В. Сталин бүткүл дүйнөдөгү ком-мунизмдин жол башчысы катары таанылган. Мына ушул себептерден улам СССР Кытай үчүн жаңы коомду куруудагы үлгү болуп калган.

1949 ж. 18 декабрда Мао Цзедун КЭРдин өлкө башчысы катарында Москвага расмий (официалдуу*) иш сапар менен келет. Ал башка өлкөлөр сыяктуу эле СССР жөнүндө дагы маалыматы өтө аз эле, ошондуктан баарын өз көзү менен көрүп билгиси келген. Жалпы жонунан ал Москвада 2 айга жакын жүргөн. Ошол мезгил ичинде 30 жылдык мөөнөткө эсептелген советтик-кытай келишими даярдалган жана 14 февралда 1950 ж. кол коюлган. Ал келишим боюнча: Кытайга Кытай - Чанчун темир жолу бардык курулуштары менен, манчжурияда Япониядан тартып алынган 44 завод бекер өткөрүлүп берилген. КЭРдин карамагына Порт-Артур менен Дальний шаарлары өтүп, советтик 300 млн. долларлык кредит 5 жылга 1% үстөк төлөө шарты менен бөлүнүп берилген.

Бул келишим ушундай мүнөздөгү келишимдердин эн алгачкысы эле. Ошол эле жылдын мартында Синцзяндагы мунайзат кендерин жана Борбордук Азияда жарандык авиацияны* биргелешип пайдалануу жөнүндө келишимдер түзүлөт. Апрель айында эки өлкө ортосунда генералдык соода келишимине кол коюлган. Кытайга 50 өнөр жай ишканаларын реконструкциялоого жардам бе-рүү убада кылынган. СССРден КЭРге экономика жана пландаштыруу жаатын-дагы адистер жөнөтүлүп, алардын алдында өлкөдө мамлекеттик тескөө жана экономиканы жөнгө салып туруу системасын түзүү милдети коюлган болучу.

Биринчи айлардан баштап эле СССР азык-түлүк жана өнөр жай товар-ларынан шашылыш жардам жөнөткөн. Андан дагы СССРдин чийкизат менен материалдардан берип турган жардамы өтө зор мааниге ээ болгон. Алар КЭРдин темирге болгон

муктаждыгынан 40% га чейинкисин, мунайзат продуктыларынын көпчүлүк бөлүгүн түзүп турган. 1949 ж. чейинки жалаң им-порттук* чийкизаттын негизинде иштеп келген бардык шанхайдагы ишка-налар(бул өлкөнүн бардык өнөр жай ишканаларынын 60 %) токтоп калуу кор-кунучуна кептелишкен. СССРден келе баштаган чийкизат менен продукциялар алардын ишин улантуусуна мүмкүнчүлүк түзгөн. Өлкөдө элдин колдоосуна ээ болгон бардык нерсени карточка менен бөлүштүрүү тартиби киргизилип, ал ар бир жарандын минималдык жашоо деңгээлин камсыздап турган.

1950 ж. июнда болуп өткөн ККП БКнын Пленумунда жеке менчик өнөр жай ишканаларына көзөмөлдөө жана мамлекеттик секторду* чыңдоо жөнүндө чечим кабыл алынган. Бардык тармактарды улутташтыруу (мамле-кеттик менчигине алуу) башталган. Адегенде чет элдик ишканалар улутташты-рылып, жалпысынан калктын колдоосуна ээ болгон. Анын артынан мамлекет-тин менчигине кытайлык ишканалар дагы өткөрүлүп, алардын мурдагы ко-жоюндары өз ишканаларынын башында калтырылгандыктан көп деле каршы-лык көрсөтүү болгон эмес.

1950 ж. аягында мамлекеттик секторго жалпы оор өнөр жайдын 80%, жеңил өнөр жайдын 30% өткөн. 1951 ж. баштап жеке менчик секто-рундагы ишканаларга бир жолу төлөнүүчү салык, башкача айтканда контри-буция* салынып оор кысым көрсөтүлө баштайт. Ошол төлөмдөрдүн эсебинен бюджетке бир нече млрд. юань чогултулганы менен жеке менчик ишкана ээле-рин катуу чочутуп, алар өз өндүрүштөрүн кыскартууга өтүшкөн.

Салт катары кытай калкынын басымдуу бир бөлүгү кол өнөрчүлөр бо-лушкан жана алар артелдерге* биригишкен. Жаңы бийлик аларды «феодализмдин саркындылары» деп жарыялап, алардын бирикмелерин жоң баштаган. Тышкы соодага мамлекеттик монополия* орнотулуп, эми тышкы соода жүргүзүүгө мамлекеттен башка эч кимдин укугу жок эле.

1950 ж. башында Кытайга көптөгөн советтик экономика боюнча кеңешчилер, техникалык адистер, инженерлер жиберилип, өз ара кызматташуу бардык багыттар боюнча жүргүзүлө баштаган. 1952 ж. август айында Москвада расмий иш сапары менен КЭРдин өкмөт башчысы Чжоу Энлай болуп кайткан.

Советтик адистер КЭРдин мамлекеттик пландаштыруу системасын түзүүгө дагы жардам көрсөтүшкөн. Ушул багытта 1952-ж. ноябрда Гао Гандын жетекчилиги астында Мамлекеттик пландоо комиссиясы түзүлүп, ошол эле жылдын аяк ченинде 1953-1957 жылдарга эсептелген өлкөнүн өнүгүүсүнүн биринчи беш

жылдык планы түзүлгөн. 1952 ж. декабрда КЭРдин жогорку билим берүү Министрлиги түзүлүп, бул багытка жардам көрсөтүү боюнча СССР менен келишимдерге кол коюлган.

Кытайда Агрардык* реформа ККП тарабынан 1949 ж. октябрына чейин эле бошотулган райондордо жүргүзүлүп келген. КЭР түзүлгөндөн кийин 1950 ж. октябрь айында бул реформа өлкөнүн бардык аймактарында жүргүзүлөрү жарыя кылынды. Ижарага берилүүчү жерлердин «ашыкчалары», монастырлардын* ээлеген жерлери тартылып алынып, кайрадан жаң башына эсептелип дыйкандарга бирдей өлчөмдө бөлүнүп берилип жатты.

Агрардык реформа калкка жашоонун минималдык* деңгээлин камсыз кылгандыгы менен ККПнын кадырын бекемдеди. Өлкө боюнча 47 млн. га жер мурунку ээлеринен тартылып алынып, кайрадан 300 млн. дыйкандарга бөлүнүп берилген. Бул иш чаралар бардык эле адамдарга жага бербегендиги турулуу кеп, анын күбөсү катары ошол жылдары өлкө боюнча 830 миң жолу «тап күрөшү» болгондугу маалым. Бирок кытайга окшогон гигант* өлкөнүн ичинде алар назарга албай турган эле окуя бойдон кала берген.

1953 ж. КЭРде мамлекеттик экономикалык жаңы системанын негиз-дери түзүлүп, анын жөнгө салып туруучу жана пландоочу негизги институт-тары иштей баштаган. Азырынча толук жок кылынбаса дагы менчиктин жеке-че секторуна кыйраткыч катуу сокку урулган. Айыл чарбасындагы кайра куруулар өндүрүштү жогорулатууга түрткү берүүчү жагдайларды басаңдаткан менен, ошол эле учурда адамдардын өлбөй жан багуусуна шарт түзүп берген.

5.2. Саясий системанын өнүктүрүлүшү.

Ортодоксалдык* коммунизмдин илимий теориясынын түпкү максаты элдик демократияны өнүктүрүү болгон, башкача айтканда, элдин эрки бир дагы бюрократиялык* тоскоолдуктарга чалынбастан, түздөн-түз бийликтин чечи-мине айлана тургандай структура* түзүлүүсү зарыл эле. Чын чынына келгенде бул тилек эбегейсиз көп жолу айтылып, бирок бүгүнкү күнгө чейин дүйнөнүн бир дагы өлкөсүндө турмушка ашырылбай келе жаткан романтиктер* менен радикалдардын* эңсөөсү, кыял чабыты бойдон калып келет.

ККПнын жетекчилери реалисттер* эле. Алар, бул максатка жетүү үчүн көптөгөн убакыт талап кылынарын түшүнүшүп, азырынча элге күчтүү мам-лекеттик бийлик жетишпей жаткандыгын сезишкен.

КЭР түзүлгөнгө чейин эле алар бошотулган райондордо «советтик номенклатураны»* элестеткен башкаруунун абдан эффективдүү* системасын түзүп алышкан. Бул башкаруунун бардык: партиялык, административдик*, аскердик, экономикалык чөйрөлөрүн өзүнө камтыган төмөндөн жогору карай баш ийүү системасы эле. Башкаруу бир борборго топтоштурулуп, баш ийбей коюу же көрсөтмөнү аткарбай коюу мүмкүн эмес болгон. Башкаруунун кытай-лык модели* дагы бир артыкчылыкка ээ болгон. 1941 жылдан бери үзгүлтүксүз өткөрүлүп келе жаткан «Чжэнфэн» компаниясы, бардык дэңгээлдеги аткаминерлер карапайым калкка көз каранды дегендей ойдун жаралышын шарттаган. Мамлекеттик же партиялык кызматкерлердин тагдырын чечүүдө, алардын өткөн учурлардагы сиңирген эмгеги же байланыштары эске алынбас-тан жыйылган калың сүрмө топтун, элдин ою чечүүчү мааниге айланып кеткен. Мурунку мезгилдерде бийликке тартылган адамга билим же тууганчылык байланыштары чечүүчү мааниге ээ болуп келген өлкө үчүн бул жаңылык өзгөчө таасир калтырып жаткан.

Бийлик үчүн күрөштүн акыркы мезгилдеринде ККП өзүнүн демократияга бет алгандыгын көрсөткөндөй болду: Гоминдандын өлкөдөгү саясий диктатурасын жок кылууну максат кылып, өзү жекече башкарууга ниети жок экендигин белгилеп келди. Ошого ылайык 1949 ж. октябрында дароо эле өлкөдө борбордук коалициялык* элдик өкмөт түзүлүп, анын курамында ККП, Гоминдандын Революциялык комитетинин, Демократиялык лиганын жана башка саясий партиялардын өкүлдөрү кирген. Бирок иш жүзүндө бул бийлик органы чыныгы бийликке ээ болбой, ар түрдүү долбоорлорду талкууга алуу менен гана чектелген. Чыныгы мамлекеттик аткаруу бийлиги башында Чжоу Эньлай турган Мамлекеттик административдик кеңешке таандык болгон.

Өлкөнүн куралдуу күчтөрү башында Чжу Дэ турган Элдик - революциялык аскердик кеңешке баш ийдирилип, ал эми жогорку бийлик өлкөнүн бардык бийлик бутактарынын үстүндө турган ККПнын төрагасы Мао Цзэдун колуна топтолгон. Элдик бийликтин алгачкы айларында эле өлкө төрт аскердик-административдик райондорго бөлүнүп, аларды башкаруу боштондук үчүн согуш жылдарында сыноодон өткөн аскердик-административдик комитеттердин колуна өткөн. Бирок Мао бул бийликтин болочокто эл тарабынан шайлануучу жергиликтүү башкаруу органдарына өтүшүн максат кылган.

1950 ж. жалпы элдик эргүү толкунунан пайдаланып кытайда контр-революцияга* каршы күрөш жайылтылды. Жер-жерлерде

митингдер уюштурулуп элдин атынан «саботаж* кылгандар жана контрреволюционерлердин» үстүнөн өкүмдөр чыгарылып, өлүмгө буюрулуп жатты. Ушул кадамдар элдик сот өкүмү катары бааланган.

1951 ж. Кытайда «үч жамандыкка» каршы күрөш жүргүзүү кампаниясы башталгандыгы жарыяланды. Алар: коррупция, ысырапкорчулук(ыгы жок сарп кылуу) жана бюрократизм деп аталган. Маонун ою боюнча жакында эле жаңыланган мамлекеттик аппаратта дагы жогорудагы терс көрүнүштөр орун алышы ыктымал эле. Ал жамандыктарга жол бербөө максатында тез-тез тазалоо компанияларын өткөрүп туруу максатка ылайыктуу деп табылган. Тазалоо иштери партиялык уюмдарда, мамлекеттик мекемелерде, армияда, өнөр жай ишканаларында митингдерди, ачык сотторду жана өлүм жазасына тартуу жолдору менен өткөрүлүп жатты. Бул компания мезгилинде 4,5 % мамлекеттик кызматкерлер, 10 % га жакын партия мүчөлөрү репрессияга* дуушар болгон.

Кийинки 1952 ж. башталышында эми «беш жамандыкка» каршы күрөш кампаниясы жарыяланган. Бул компания жеке ишкердикке каршы багытталып, аларга: салыктарды төлөбөгөндүк, паракорчулук, мамлекеттик менчикти талап-тоноо, мамлекеттик заказдарды * начар аткаргандык жана жашыруун экономикалык маалыматтарды уурдагандык жана аларды өз мүдөөсү үчүн пайдаланган деген күнөөлөр тагылган. Ушундай айып менен адегенде өлкө боюнча 400 миңдей адам камака алынып, кийинчерээк алардын көпчүлүгү бошотулган. Себеби, бул компаниянын негизги максаты – бир жолу төлөнүүчү акча каражатын төлөтүп алуу, аткарылган болучу.

Советтик кеңешчилер кытай жетекчилеринин көңүлүн ККПнын катарында жумушчулардын өтө эле аз экендигине (0,1 %) бурушкан. Ошого ылайык 1950ж. июнунда ККП БК Пленуму партиянын катарындагы жумушчулардын санын көбөйтүү жөнүндө атайын токтом кабыл алган. Көрүлгөн аракеттердин аркасында 1951 ж. жумушчулардын саны партиянын катарында 6,5 % га өскөн. Бул көрсөткүчтү андан ары тез арада көтөрүүгө мүмкүн эмес эле, себеби, ошол мезгилге жумушчу табы жалпы калктын бар болгону 0,6 % түзүп турган.

Мамлекеттин милдеттеринин улам кеңейиши менен аткаминерлердин саны дагы өсүп жатты. 1951 ж. партиялык жана мамлекеттик кызматкерлердин (ганьбу) саны 2 млн адамдан ашып кеткен, андан ары дагы өсүүсү күч ала бермек. Бул көрүнүш компартиянын жетекчилерин катуу тынчсыздандырган. Алардын чоң үмүтү жаңыдан түзүлө баштаган элдик бийлик органдары -

Эл өкүлдөрүнүн жыйындарына барып такалган. Алар жер-жерлерде эл тарабынан шайланып, андан ары эл өкүлдөрүнүн жалпы кытайлык жыйынын (ЭӨЖКЖ) тзүү менен аякталган. Бул парламенттин бир түрү эле. Анын башында Лю Шаоци турган Туруктуу комитети түзүлгөн. Компартиянын жетекчилери ЭӨЖКЖ жөн гана көргөзмөдө туруучу бийлик органы экендигин жакшы түшүнүшкөн. Бирок келечекте бул орган акырындык менен реалдуу функцияны өз колуна алып, өлкөдөгү чыныгы бийликке айланат деген максат коюлган.

Мао Цзедун Кытай Эл Республикасынын төрагалыгын ээлеп иш жүзүндө өлкөдөгү эң жогорку бийликтин башында турган. Мамлекеттеги экинчи адам Мамлекеттик Кеңештин башчысы – **Чжоу Энлай**, андан кийинки баскычты ЭӨЖКЖ нын Туруктуу комитетинин төрагасы – **Лю Шаоци** ээлеген.

Кытай Эл республикасындагы улуттуу маселелердин бири – улут маселесин жөнгө салуу болгон. Себеби Кытайда, өлкөдөгү стратегиялык маанидеги өтө көп территорияны ээлеген 50 млн.го жакын улуттук азчылыктар жашап турган. Ошол аймактарда беш улуттук райондор: Ички Монголия, Синцзян-Уйгур, Нинся-Хуэй, Гуанси-Чжуан жана Тибет түзүлгөн. Өлкөнүн бул четки аймактарында Кытай бийлиги эчак эле номиналдуу* мүнөзгө айланып калгандыктан, эми аларды бекемдөө иштери башталган.

Айталык Синцзянда СССРдин таасири өтө күчтүү эле. Бул аймакта Гоминдандын бийлиги мезгилинде эле советтик курулушчулардын күчү менен шоссе* жолу курулган, ал эми 1939 жылдан тарта бул аймактагы авиа байла-ныштарына СССРдин монополиясы орногон. 1944 ж. Синцзяндын Или округунда советтик колдоо менен көтөрүлүш чыгып, ал Чыгыш Түркстан Автономиялык республикасынын (ЧТАР) түзүлүшү менен аяктаган (**генерал И. Мониев**).

1949 ж. октябрында Кытайдагы бийлик ККП колуна өткөндөн кийин Мао Цзедун Синцзян маселеси боюнча компромисске* барган. 1950 ж. жазында түстүү металлдар жана нефти чыгуучу жерлерди биргелешип иштетүү боюнча бирдиктүү компанияларды түзүү, граждандык авиа жолдорун биргелешип пайдалануу боюнча келишимдерге кол коюшкан. Бир эле мезгилде бул провинцияны Кытай менен байланыштырып турган байланыш түйүндөрү, Аксы Чин району аркылуу шоссе жолу курула баштаган.

Кытайлыктардын бийлиги башынан эле өтө номиналдуу болуп келген Тибет менен болгон мамилелери андан да татаал шарттарга тушуккан. Өз убагында Чан Кайши 1933 ж. өзүнүн атайын миссиясын* жиберип өз таасирин күчөтүү аракетин

көргөн. Анын миссиясы 1949 ж. чейин Тибетте эки жүздүүлүк саясатын жүргүзгөн: бир жагынан тибеттиктердин диний жана жашоо дүйнөсүнүн башчысы далай-ламаны колдоп, экинчи жактан ламалар-дын бийлик шатычасындагы экинчи адам панчен-ламаны өз бооруна тартып, калкалап турган.

1949 ж. кийин коммунисттер панчен-ламаны туткундап, аны Тибет-тиктердин качкында жүргөн өкмөтүнүн башына коюшкан. Далай-ламанын КЭР менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүгө жасаган аракеттеринен майнап чыккан жок. 1950 ж. октябрда кытай аскерлери Тибетке кол салып, өлкөнүн көпчүлүк бөлүгүн басып алды. Далай-лама улуттук райондордун чегинде автономия укугун берүү убадасына үмүт байлап Тибетте кытайдын суверендүү укугун таанууга мажбур болгон.

5.3. Корея согушу жана КЭРдин эл аралык беделинин чыңалышы.

Кытайдын жаңы жетекчилигинин максаттарынын бирөө улуттук суверен-дүүлүктү чыңдоо болуп калды. 100 жылдан ашык убакыттан бери Кытайдан арылбаган мүргүү, мүдүрүлүү жана жамандыктардан арылуу керек эле.

АКШ дагы бул жаңы бийлик менен дароо эле каршыгышып калган жок. 1949ж. аягы 1950 ж. биринчи жарымында америкалыктар Кытайдын коммунисттик бийлигин таануу багытында жакшы эле кадамдарды жасады, бирок сүйлөшүүлөрдүн керектүү нукта уланышына Мукден шаарындагы америкалык генералдык консулунун камакка алынышы тоскоол болгон. Андан ары Кореянын тегерегиндеги абалдын курчүшү эки мамлекеттин ортосундагы мамилеге дагы терс таасирин тийгизген.

1910 ж. эле Кореянын Япония аннексиялап алган. 1945 ж. кийин анын бир бөлүгүн советтик, ал эми экинчи бөлүгүн америкалык аскерлер басып алган болучу. Эки аймакты 38-чи параллель* бөлүп турган. 1947 ж. Корея маселесин чечүү Бириккен Улуттар уюмуна (БУУ) өткөрүлүп берилип, корейаны бириктирүүнү шайлоо жолу менен жүзөгө ашыруу максатында БУУнун убактылуу комиссиясы түзүлгөн.

Өлкөнүн Түндүгүнө бул комиссияны совет бийлиги киргизген эмес, ал эми Түштүгүндө 1948 ж. май айында шайлоолор өткөрүлүп, башында «улуттун атасы» деген наамга татыган – Ли Сын Ман турган өкмөт түзүлгөн. Ошол эле жылы өлкөнүн Түндүгүндө көп жылдар СССР де болуп келген Ким Ир Сен башында турган дагы бир өкмөт пайда болгон. Бул өлкөнүн

аймагынан СССР менен АКШ нын аскерлери 1949 ж. чыгарылып кетилген.

Так ошол убакытта КЭРдин жарыяланышы менен Түндүк Кореяга өтө күчтүү өнөктөш пайда болуп, Ким Ир Сен Түштүккө кол салууну пландаштыра баштаган. Согуш 1950 жылдын. 25 июнунда башталып, кийинки күнү эле Түштүк Кореянын борбор шаары Сеул басып алынган. Бул кадам Сталин менен Мао Цзедундун макулдугу менен жасалган деген божомол айтылып келет. АКШнын өтүнүчү боюнча, советтик өкүлдүн өз ордунда жок болгондугунан пайдаланып БУУнун Коопсуздук Кеңеши (КК) – согушту токтотууну жана түндүк корейлик аскерлерди артка чыгарып кетүүнү талап кылган атайын резолюция кабыл алат. Ошол эле учурда АКШ президенти Гарри Трумэн Япониядагы америкалык аскерлердин командачысы Дуглас Макартурга Түштүк Кореяга колдоо көрсөтүүнү буюруп, ал эми АКШнын 7-чи флотуна Тайванды коргоого алууга көрсөтмө берген.

1950 ж. 27 июнунда БУУнун Коопсуздук Кеңеши өзүнүн мүчөлөрүнүн бардыгына кайрылып, ар кимиси өз аскерлеринен контингент жөнөтүп, Түштүк Кореянын коргонушуна жардам берүүгө чакырган дагы бир резолюция кабыл алган. Бул кайрылууга 15 мамлекет жооп кайтарып, макулдугун берген. 1950 ж. 6 июлда мындай кадамдарга КЭР официалдуу чечкиндүү протест келтирип, мындай аракеттер «Корея маселесине мыйзамсыз кийлигишүү» деп баалаган.

Ошол окуялардын жыйынтыгы катары, адегенде түштүк корейлик жана кургактагы күчтөрүнүн дээрлик тең жарымы америкалыктардан турган БУУнун аскерлери Корей жарым аралынын түштүгүнүн эң чегине чейин сүрүлүп ташталган. Бирок, 1950 ж. сентябрында генерал Макартур өз аскер бөлүктөрүн Инчхон шаарынан 240 км түндүгүрөөккө түшүрүп, түндүк Корея аскерлерин толук курчоого алган жана аларды кымгуут качууга мажбурлаган. Октябрь айында түштүк корейлик аскерлер жана алардын союздаштары түн-дүккө, маньчжуриянын чек арасына жакындай башташкан. Согуш аяктай баштагандай сезилген.

1950 ж. 26 ноябрда Пэн Дэхуейдин командачылыгы астындагы кытай аскерлери Ялуцян дарыясынан өтүп согушка кирген. Бул эч күтүүсүз чабуул болгондуктан түштүк корейлик жана алардын америкалык союздаштары миллион адамдан турган кытай аскерлерине туруштук бере алышпай баш аламан

чегине башташкан. Бир ай ичинде алар 38-чи параллелдин чегинен өтө качышкан. Кытайдын бул чатакка күтүүсүздөн аралашышынын сыры, сыягы алардын, Тайвандагы Чан Кайши америкалыктарга таянып алып Корея чекара-сынан КЭРге кол салат деп шектенүүсүнөн болсо керек. Анткенинин себеби, дал ушул мезгилде АКШда Кытайга (Тайвань) жардам көрсөтүү боюнча мыйзам кабыл алынып, ошонун алкагында генерал Макартур Тайванда Чан Кайши менен расмий* сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп келген эле. Андан калса, кытайлыктарды кооптондурган дагы бир жагдай, Уэйк атолласында* 1950 ж. октябрь айынын аяк ченинде болуп өткөн президент Трумэндин генерал Макартур менен окуялардын андан аркы өнүгүшүнүн стратегиялык маселелери боюнча консультациясына* байланышкан эле. Кандай болгон күндө да кытайлыктар соккуну биринчи уруп, согуштун мүнөзүн толук өзгөртүүгө жетишишти.

Эми бул согуш АКШ менен КЭРдин ортосундагы конфликт* катары баалана баштады. Генерал Макартур бул фактыны моюнуна алып, эми кытайдын өзүнүн жерин бомбалоого чейин барып ачыктан ачык согушууга даяр эле. Бирок анын бул оюна президент Трумэн, анын кеңешчилери баары каршы чыгышкан. Алар, кытай маселесине булгангылары келген эмес. Окуянын мындай өңүттө өнүгүп кетишине АКШнын европалык союздаштары дагы тынчсызданышкан. АКШга болгон иш сапары мезгилинде Улуубританиянын премьери Климент Эттли дагы Азияда дагы бир ирет атом куралын пайдаланып жиберүү мүмкүнчүлүгүнө өзүнүн кабатырлангандыгын билгизген. Ошол аракеттердин аркасында АКШнын эл аралык беделине сезилерлик доо кеткен.

1951 ж. январда кытайлыктар Кореяда өзүнүн экинчи чабуулун баштаган. БУУнун куралдуу күчтөрү Сзул шаарынан кууп чыгарылып, чабуулдун андан ары улантылышы кыйынчылыкка дуушар болгон. Анткени, БУУнун аскерлери контрчабуулга өтүп, 14 мартта Сзулду кайрадан бошотушуп, 25 мартта 38-параллелдеги тилкеден өтүп кетишкен. Генерал Макартур АКШнын Япониядагы аскерлеринин башкы командачылык укугунан пайдаланып, өз демилгеси менен эгерде кытай тарап сүйлөшүүлөргө барбай турган болсо, анда аларга каршы топтоштурулган сокку уруп жазасын берүү доктринасын* колдоном деп коркуткан. Бул маселе боюнча генерал АКШнын президенти менен макулдашпай туруп Конгресстин лидерлерине колдоо сурап кайрылууга аракет жасап көргөн. 1951 ж. 11 апрелде президент Трумэн аны эзлеген кызматынан бошоткон. Анын ордуна генерал Риджуэй дайындалган. Кытай аскерлеринин жаңы

чабуулу 1951 ж. апрелде сокку уруу менен токтотулуп, ошондон кийин эки тарап тең жарашуунун жолдорун издей башташты.

Сүйлөшүүлөр 1951 ж. июль айында Кэсан шаарында башталды. Кийинчерээк Паньмынчжонго которулуп, акыры 1953 ж. июлунда убактылуу элдешүү (перемирие) * жөнүндө келишимге кол коюу менен аяктаган. Бул мезгилде АКШнын президенттигине Д. Эйзенхауэр келген эле. 1954 ж. АКШга иш сапары менен барган, Түштүк Корея менен Чан Кайшинин аскерлеринин Түндүк Кореяга жана КЭРге каршы чечкиндүү чабуул уюштурууга АКШнын уруксатын сураган Ли Сын Мандын аракети ийгиликсиз аяктаган.

Кытай аскерлери Кореядан 1955 ж. чыгарылган. Ошол Корея согушу АКШ менен КЭРди узак жылдарга бири бирине келишпес абалга алып келип койгон. АКШнын Гоминдан менен ар тараптуу байланышы күчөп, так ошол жылдары америкалыктар коммунисттерди Тайванга жолотпоо милдетин өз мойнуна алышкан.

Корей согушу ККП бийлигинин өзүн өзү чыңдоо мезгилине туш келген. Ал согушка катышуунун көптөгөн адамдардын жана финансылык* каражат-тардын чыгымдалышына алып келген жагы дагы болгонун айта кетишибиз керек. Бул ишке СССРден аскердик муктаждыктарга эки жолу насыя алган (жылына 2% төлөм менен 1951 ж. 431 млн руб. жана 1952 ж. 233 млн руб.). Андан башка СССР өз наркынын жарым баасында, аларды ташып жеткирүүнүн жол акысынын 25 % өзү көтөрүп көптөгөн аскерий курал жарак-тарды да берип турган.

Кандай болгон күндө да бул согуш Кытайдын согушу болуп чоң сыноодон өткөн. Ал эми коммунисттик пропаганда Корей согушунун негизги максаты социализмди Корея жергесинде эле эмес, аны КЭР менен СССРден дагы жок кылуу болгон деп жар салды.

Бул пландар «таш капты». Кытай аскери узак убакыттардан бери биринчи жолу өзүнүн каармандыгын жана жеңишке жетүү мүмкүнчүлүгүн көрсөтө алды. «Өзүнүн мажирөө сезиминен» арылуу, ошондой эле Кытайда коммунисттердин бийлигинин чыңдалышы үчүн бул өтө зор мааниге ээ болгон.

Тыянактар:

1. 1949 ж. өлкөдө бийликке келип, СССРдин тажрыйбасына таянып, ККП 1953 жылга Кытайда экономиканы башкарып туруучу мамлекеттик системанын негизин түзө алды.
2. Коммунисттик бийликтин саясий системасы башкача айтканда, эффективдүү вертикалдуу* баш ийүүгө

негизделген, өзүнүн көп сандаган аткаминерлери бар жана алардын жаман жолго түшүп кетүүлөрүнөн дайыма өткөрүлүп туруучу кайрадан тарбиялоо жана тазалануу жолдору менен сактана ала турган күчтүү мамлекеттик тармактар түзүлгөн.

3. Кытайдын борбордук бийлиги 5 автономиялык райондорду түзүү менен өз бийлигин аз сандуу улуттар жашаган аймактарга дагы орнотууга жетишти. Алардын ичинен дагы кытай бийлигинин өзгөчө эки райондо Синцзян менен Тибетте орнотулушу зор жеңиш болгон.
4. Кытайдагы коммунисттердин бийлигинин калыптанышы Корея согушуна туш келди. Бул болсо биринчиден, көптөгөн чыгымдарга дуушар кылса, экинчиден ККП нын бийлигин чыңдоого түрткү берди. Кытай дүйнөдөгү эң зор капиталисттик держава болгон АКШ менен тирешүүгө туруштук берип, ККПнын жетекчилеринин ою боюнча «өз кадырын көтөрө алды».

№ 6 – Тема. Кытайда «социализмдин курулушу» (1953- 1957)

6.1. «Биринчи беш жылдык» (1953-1957) мезгилинде өлкөнү индустриялаштыруу

1952 ж. декабрында ККП БК саясий бюросу төмөндөгү үч милдетти чече турган «социализмди куруунун генералдык* багыттары жөнүндө»- деген чечим кабыл алган:

1) өлкөнү индустриялаштыруу – экономикалык жана саясий чоң мааниси бар эле, анткени ал коммунисттик бийликтин саясий таянычын – «пролетариаттын диктатурасын» камсыз кылмак;

2) өндүрүш мамилелерин өзгөртүп кайра түзүү - өнөр жайында улутташтыруу-ну, айыл чарбасында кооперациялоону* ишке ашыруу;

3) саясий демократияны өнүктүрүү - эл өкүлдөрүнүн жыйындарын, ганьбулар чөйрөсүндөгү негативдүү* көрүнүштөргө бөгөт боло ала тургандай бийлик органына айландыруу.

Бул милдеттерди жүзөгө ашыруу кийин белгилүү болгондой узак мөөнөткө – 15 жылга (үч беш жылдыкка) эсептелген.

Индустриялаштырууну оор өнөр жайды курууну негиз кылган «советтик модель» менен чечүү максаты коюлган. Бул милдетти чечүү үчүн КЭРге 10 миңден ашуун советтик инженер, техниктер жиберилип, ал эми СССРдин окуу жайларына 30

миндей кытайлыктар билим алууга жиберилген. Биринчи беш жылдыкта Кытайда 700 ири өнөр жай ишканаларын куруу пландаштырылган. Иш жүзүндө өнөр жайдын бир нече тармактары: авиациялык, автомобиль, трактор, машина куруу, электр энергетикалык тармактарды жаңыдан куруу милдети коюлган. Өнүгүүнүн жылдык орточо деңгээли 14,7 % ды түзүү керек эле.

Официалдуу маалымат боюнча план ийгиликтүү аткарылып, ал турсун 1957 ж. 21% га ашыгы менен аткарылган. Өнөр жайдын жылдык орточо өнүгүш деңгээли 18% түзгөн.

Пландагыдай эле өлкөдө 700 жаңы өнөр жай ишканалары курулган. Алардын арасында ири электростанциялар, металлургия жана машина куруу ишканалары бар эле. Өлкөдө кара жолдор жана темир жолдорун, электр тогун жеткирүүчү тармактарын, коммуникация жана байланыш ишканаларын куруу кеңири кулач жайган. Кытайдын өнөр жай базасын өнүктүрүүгө зарыл болгон жакшы негиз түптөлгөн болучу.

Официалдуу билдирүүлөрдө негизинен сандык көрсөткүчтөр баяндалып, ал эми сапаттык жагы көмүскөдө калтырылган. Ушуга байланыштуу беш жылдык мезгилинде бир топ кемчиликтер дагы көзгө урунбай койгон эмес. Бир мисал, ошол жылдардагы өнөр жайынын жыл сайын өнүгүү ыргагы: 1955 ж. 5,5 %, 1956 ж. 28,8%, 1957 ж. 4,5%.

Өлкөнү индустриялаштырууну ишке ашыруудагы алгачкы өбөлгөлөр кандай эле?

1. Табигый байлыктары. Өлкөдө көмүрдүн, темирдин жана жез рудаларынын запастары*, күмүш, алтын полиметаллдарынын*, сейрек кездешүүчү металлдарынын*, газ, нефти, марганецтин кендери бар эле. Тилекке каршы бул байлыктар өнөр жай ишканаларынан алыс өлкөнүн ички райондорунда болгондуктан аларды казып алып анан ташып жеткирүү милдети турган.

Жалпы аянтынын эбегейсиз чоң экендигине карабастан Кытайда жер ресурсу* берекесиз эле. Анткени жалпы 9,6 млн чарчы км. дин ${}^1Y_{10}$ бөлүгү гана айыл чарбасына иштетүүгө жарамдуу, анын дагы 1Y_5 бөлүгү туруктуу түшүм бере алмак, ал эми калган бөлүгүндө дыйканчылык тобокелдик менен болушу ыктымал эле. Жерди жан башына бөлө келгендиги көрсөткүчү жагынан Кытай орточо дүйнөлүк көрсөткүчтөн 3 эсе, жайыты боюнча – 2, суу ресурстары боюнча – 4, ал эми токой байлыктарынын аянты боюнча – 8 эсеге аз болгон.

2. Адам ресурсу. Өлкөнүн калкы сан жагынан өтө көп болуп, бирок калктын жашоо деңгээли төмөндүгүнө байланыштуу,

өзүнүн мүмкүнчүлүгү зор ички рынок өз милдетин аткара албайт эле. Кытайда салт болуп калган өтө жогорку деңгээлдеги эмгек этикасы, элдин тартиптүүлүгү, кызыктыруучу каражаттын аз өлчөмүнө карабай оор жумушка чыдамкайлуулугу орун алган. Бирок калктын сан жагынан тез өсүшү келечекте жумушсуздукка негиз түзгөндүктөн өкмөт квалификацияны талап кылбаган эң жөнөкөй технологияга* адамдарды пайдаланууга мажбур болгон. Биринчи беш жылдык мезгилинде калктын 80% билимсиз, бүт өлкөгө 160 миң гана инженердик – техникалык адистери бар эле.

3. **Инфраструктура** - анын өлкөдө өнүкпөй калгандыгынын бирден бир себеби, экономикалык автономиянын* шартында өнүгүп жаткан провинциялардык экономикалык чачырандылыгы менен байланышкан. Кытайда байыртадан эле адамга зарыл болгон нерселердин бардыгы жашаган жеринде өндөрүлүп, башка аймактар менен товар алмашууга, сатууга жол бербеш үчүн, жолдорду курууга да тыюу салынып келген. Ошого байланыштуу өнөр жай ишканалары чийкизат менен энергия алынуучу байлыктардан алыс, деңиз жээктериндеги порт* шаарларында (анын 60% Шанхай шаарында) жайгашкан.
4. **Индустриялаштыруунун ички булактары** – өтө жарды болгон. Экономиканын негизги чөйрөсүн түзгөн айыл чарбасынын шаарлар менен байланышы өтө эле начар болуп, дыйкандар өздөрүнүн эмгек куралдарын, өз керектөөлөрүнө зарыл болгон буюм – тайымдарды өздөрү жасап алып турушкан. 1952ж. дыйкандардын бар болгону 19% гана базарга сатууга багытталган товардык чарба жүргүзүшкөн, ал эми калгандары натуралдык чарбанын кучагында кала берген. Ошондой оор абалга карабастан өлкөнү индустриялаштырууга жумшалган бүткүл каражаттын тең жарымы ушул сектордун эсебинен жыйналган салыктардан алынып турган.
5. **Акча каражатына байланышкан кыйынчылыктар.** Өзүнүн алгачкы материалдык – техникалык базасы начар болгондуктан Кытай зарыл болгон машиналар менен жабдыктарды башка жактан импорттоого мажбур эле. Бирок, алардын акысын эмне менен төлөп бермек? КЭР мисалы, өзүнө керектүү бардык инвестициялардын ¹Ү₃ бөлүгүн Батыш өлкөлөрүнөн жана эл аралык финансылык уюмдардан насыя түрүндө алып турган Индиядан айырмаланып, СССРден башка эч ким менен андай мамилеси жок эле. Ал эми СССР ден алып турган абадай керек болгон насыялар Кытайдын муктаждыктарынын 3% гана канааттандыра алган. Андан калса жеңилдик шарттар менен берилген бул насыяларын дагы кайтаруу зарыл эле. Ички

киреше топтомдору негизинен эле жеке ишканалардан, кол өнөрчүлүк жана сооданын эсебинен чогултулган. Ушундай каражат алуунун ички булактарынын чама чаркынын жетишсиздиги жалпы экономиканын өсүшүнө кедерги болуп турган.

Ушундай шартта Кытай жетекчилиги айыл чарбасынын эмгек өндүрүмдүүлүгүн бардык мүмкүн болгон шарттарды пайдаланып көтөрүүгө аракеттенген, себеби индустриялаштыруу маселесин чечүүнүн башка ишенимдүү каражат булагы жокко эсе эле.

Кытайда коллективдештирүү иши 1951 ж. эле башталган, бирок азырынча жай мүнөздө болгон. Себеби 1930-жылдардагы СССРдеги коллективдештирүүнүн мисалы өлкөдө этияттык сезимин жараткан болуш керек. Андан башка дагы бир себеп 1953 – 1954 жж. Мао Цзедундун ден соолугунун начардагандыгына байланышкан. Анын милдетин Гао Ган аткарып турган. Катары менен орун алган эки жыл түшүмсүздүктөн кийин 1954 ж. акырынан баштап кооперацияны өнүктүрүү колго алынды. Кийинки 1955 ж. жай айларында дыйкандардын дээрлик теңинен көбү жер аянттары бириктирилген, ар кимдин кылган ишине жараша сыйлык төлөнүп турган жогорку типтеги кооперацияларга биригишкен. 1955 ж. аяк ченинен бул процесс өтө тездик менен ишке ашырылып, 1957 ж. аягына чыгарылган.

1954 ж. кол өнөрчүлөрдү кооперациялоо жана артелдерди* биротоло таркатуу жөнүндө чечим кабыл алынган. Ошонун негизинде 1955 ж. кол өнөрчүлөрдүн дээрлик көпчүлүгү кооперативдерге бириктирилип, жыйынтыгында алардын өз эмгегинин сапатына кызыгуусу жок кылынган.

1953 – 1954 жж. эгин, майлар жана пахтадан токулган кездемелер менен соода кылууга тыюу салынышы менен жекече соода жүргүзүүгө кысым көрсөтүлө баштаган. Ал эми 1954 ж. дүң соода жүргүзүүгө толук тыюу салынып, жекече чекене соода жүргүзүүнүн деңгээли 17% чейин кыскартылган.

1955 ж. ноябрында ККП БК Саясий бюросунун жыйынында «**Жеке капиталисттик өнөр жайларды жана сооданы кайрадан оңдоп түзүү жөнүндө**» чечим кабыл алынган. 1955-1956 жылдар ичинде улутташтыруу (мамлекеттин менчигине алуу) саясаты жүргүзүлдү. Өзгөчөлүгү, сыртынан караганда бир топ ырайымдуу – алардын мурунку ээлерине бардыгы болуп 1,7 млрд. юань жана мурунку жылдык кирешесинин 5%ын компенсация* катары төлөп берүү менен мамлекеттин карамагына өткөрүлгөн. Бирок мындай ырайымдуулук көпкө

созулган эмес. Бир нече жылдардан кийин ал ишканалардын мурунку ээлери репрессияга* дуушар кылынган. Жыйынтыгында 1957 жылга өлкөдөгү бардык жеңил өнөр жайлар жана соода мамлекеттик менчикке өткөн.

«Өндүрүш мамилелерин кайра түзүүнүн» жогорудагыдай чаралар менен турмушка ашырылышы беш жылдыктын акырында маселелердин төрт тобун жараткан:

1. **Индустриялаштырууга зарыл болгон жаңы капитал салымдары үчүн каражаттарды кайдан алуу керек?** Кооперацияга болгон үмүт өзүн актабады. Тескерисинче дыйкандардын өз эмгегинин жыйынтыгына болгон кызыгуусу кескин төмөндөдү. Өнөр жай жеке секторун жана сооданы улутташтыруу, кол өнөрчүлөрдү кооперациялоо бюджетке* кошумча киреше алып келмек турсун, алардын кирешеси кыскарып кеткен. Себеби мамлекеттин менчигине өткөрүлгөн көптөгөн ишканалар рентабелдүүлүгүн* жоготту. Оор өнөр жайга сарпталган каражаттар өз кайтарымын бере алган жок, анткени алар узак мезгилге чейин экономикага эч нерсе бере албай, өзүнүн тапканын өзү жеп турган.
2. **Чийки зат чыгаруучу, отун, энергетика өнөр жайларынын артта калгандыгынан, инфраструктуранын өнүкпөгөндүгүнөн кантип арылса болот?** Жаңыдан курулган ишканалар өз мүмкүнчүлүгүнө жараша толук иштей албай жатты. Эмненин эсебинен бул тармактарды «алдыга сүрөсө» болот? Эгерде көнүмүш жол менен барса, анда ансыз да жетишпей жаткан миллиарддаган капиталдык салымдар, анан көптөгөн жылдар талап кылынат.
3. **Күндөлүк керектелүүчү буюмдарды өндүрүүнүн артта калышы.** Официалдуу маалыматтар боюнча беш жылдык план өнөр жай продукцияларынын 22 түрү боюнча аткарылган эмес. Жеке ишканаларды улутташтыруу жана кол өнөрчүлөрдү кооперациялоо калктын күндүк турмушунда керектелүүчү элементардык* буюмдардын жетишсиздигине алып келди.
4. **Кытайда азык-түлүк боюнча кыйынчылык жаралып, анын артынан миллиондогон адамдардын өмүрүн алып кеткен ачарчылык жайылды.** Мунун себеби бир гана объективдүү* себептерден (түшүмсүздүк, калктын сан жагынан тез өсүшү) эмес, өз эмгегинин үзүрүнө кызыгууну жок кылган дыйкан чарбаларын кооперациялоо дагы чоң себепкер болгон. Ушул жерден: эми эмне кылса болот? – деген суроо келип чыккан. Анан калса экспорттогу азык-түлүктүн үлүшү 54%

түзүп, калган айыл чарба чийки затынын 20% дагы азык-түлүккө байланышкан эле. Өлкөдө ачарчылык жайылып жатса, азык-түлүктү экспорттоого болобу? – деген суроо өзүнөн - өзү келип чыккан.

Жогоруда көрсөтүлгөн маселелер өлкөнүн ошол мезгилдеги жетекчилеринин башын оорутуп, ал абалдан чыгуунун жолдорун издеп жатышкан.

6.2. Ички саясий өнүгүү.

1953 – 1954 ж. оорудан айыккан Мао Цзедун кайрадан бийликти өз колуна алды. Ошол эле 1954 ж. «Гао Ган жана Жао Шушилердин иши» жөнүндө жарыя болду. Алардын тагдырлары бүгүнкү күнгө чейин белгисиз, бир гана алардын көзү жок кылынгандыгы түшүнүктүү.

1954 ж. 20 сентябрда КЭРдин Конституциясы кабыл алынып, ал боюнча Мао Цзедун эң жогорку КЭРдин төрагасы кызматын, Лю Шаоци ЭӨБКЖнын Туруктуу комитетинин башчылыгын, Чжоу Энлай Мамлекеттик кеңештин төрагалыгын ээлешти.

Компартиянын жетекчилиги мамлекеттик башкаруу милдеттерин акырындык менен жергиликтүү эл тарабынан шайланган органдарга өткөрүп берүүгө ниеттенген. Тилекке каршы азырынча башкача процесс болуп жаткан: ганьбулардын саны өтө тез өсүп, алардын арасында бюрократизмге берилген алдым – жуттум адамдардын саны арбый баштаган. Кытай бюрократиясы өздөрүнө көптөгөн артыкчылыктарды ыйгарып алып, өздөрүнүн кызыкчылыктарын канааттандырууга бет алып, калган карапайым элден обочолонгону даана байкалган. Ушунун баарын көрүп, билип турган Мао Цзедундун түн уйкусу бузула баштаган.

1956 ж. сентябрда ККПнын VIII съездинде Мао Цзедун ганьбулардын арасында орун алган бюрократияны сынга алып, аларды «мыйзамдуулукту бузгандар» катары күнөөлөгөн. Съезден кийин эле 15 ноябрда кезектеги «чжэнфен» кампаниясы жарыяланган. Бирок, андан көп өтпөй эле өлкөдө мындай көндүм чаралар ойдогудай жыйынтык бербей тургандыгы ырасталды.

Кийинки 1957 ж. 27 февралда Мао Цзедун өзүнүн белгилүү «эл ичиндеги карама каршылыктарды туура жол менен чечүү боюнча» деген доклады менен чыгып сүйлөп, анда интеллигенция* менен студенттерди – бардык деңгээлдеги жетекчилердин кетирип жаткан кемчиликтерин тартынбастан

сынга алууга чакырган. Бул чакырыгын «бардык гүлдөр гүлүн ачсын» деген ураан менен таркаткан.

Бирок, көп өтпөй эле бул ураанга «100 түрдүү гүлдөр гүлүн ачсын» деген оңдоо киргизген, анын себеби сыягы сын пикирлер «социализмдин алкагынан чыкпасын» деген мааниге байланышкан болсо керек. Бул жылдары өлкөдө билимдүүлөрдүн саны бир топ өскөн. Сабатсыздыкты жоюу боюнча массалык кампаниялар уюштурулуп, орто мектептин окуучуларынын саны 4 эсе, студенттер 3 эсе, өлкөдө басылып чыккан китептердин нускасы 6 эсе өскөн.

1957 ж. апрелинде «чжэнфэндин» жаңы кампаниясы жарыяланып, жетекчилерди массалык түрдө сынга алуу, өзүн өзү жемелөө, өзүн өзү сындоо, өзүнүн кетирген кемчилигин моюнга алуу күч алды. 1957 ж. 10 майда ККП БК «жетекчи кызматкерлердин кара жумушка катышуулары жөнүндө» деген чечим кабыл алган. Бул чечимге ылайык ар бир кызматкер жыл ичинде төрт ай бою жумушчулар коллективинде же болбосо айыл кыштактарда эмгектенүүгө милдеттүү болуп – бул бюрократизмге жана майда буржуазиялык адаттарга каршы эмдөө катары чара деп эсептелген.

1957 ж. май айында интеллигенция Мао Цзедундун чакырыгына жооп кылып **ККПын** жана анын жетекчилерин массалык маалымат каражаттарында жана митингдерде* катуу сынга ала баштады. Кээ бир жогорку окуу жайларда студенттер менен окутуучулар анти-коммунисттик* ураандарды кыйкырышып, партиялык комитеттерди таркатууну ж.б. талап кыла башташты. Ошондой сындар, мисалы, Пекин, Тяньцзин жана Нанкин университеттеринде айтылып, июнь айы ичи башка дагы көптөгөн аймактарга жайылган. Ошол эле жылдын июль айында «жүз түрдүү гүлдөр кампаниясынын» жаңы этабы – **«Отоо чөптөрдөн арылуу»** жарыяланган.

Эми «сынчыларды», интеллигенцияны, студенттерди жазалоо башталды. Так ушул мезгилде азырынчы өкмөттүк кызматтарды ээлеп турган буржуазиялык партиялардын лидерлери: темир жол транспортунун министри – Чжан Боцзюнь, токой чарба министри – Ло Лунцзы, азык түлүк министри – Чжан Найцзы камакка алынган. Бардыгы болуп башка партиялардын 10% мүчөлөрү репрессияланып, ЭӨБКЖ нын 64 депутаты мандатынан ажыраган. «100 түрдүү гүлдөр кампаниясынын» чыныгы жүзү ушундайча көрүнүп, ушундан кийин бул кампаниясынын аты эл арасында жек көрүндү, коркунучтуу сөзгө айланып калган.

1957 ж. 1 августунан «социализмдин душмандары үчүн» мажбур түрүндө иштетүү тартиби киргизилген. Мао Цзедундун чакырыгы боюнча «жашоо менен эмгектин буржуазиялык түрүнөн, кыштакка таандык түрүнө» өтүү жайылтыла баштады. Интеллигенцияга карата «сасыган», «башка адамдарды эзген», «буржуазияга айланып кетүүгө жөндөмдүү» - деген жарлыктар тагылган.

1957 ж. октябрында кампаниянын жыйынтыгын чыгарган ККП БК Пленумунда «200 миңдей оңчулдардын бети ачылгандыгы», Мао Цзедундун сөзүндө жалаң гана башталгыч мектептин мугалимдеринин арасынан «социализмдин 100 миңдей душмандары» табылгандыгы жарыя салынды. Мына ушунун баары «өнүгүү жолуна оңдоолорду киргизүүгө» жана адашкандарды кайра тарбиялоого даярдык болгондугу кийинчерээк айкын болду.

6.3. КЭР де социализмдин курулушуна СССРдин салымы жана советтик – кытай мамилелеринин начардай башташынын алгачкы белгилери.

Убагында СССРде Кытайдын тарыхын көптөгөн окумуштуулар изилдеп, «КЭРдеги социализмдин курулушуна» арналган ондогон эмгектерин жазып калтырышкан. Ошол мезгилде Кытайда болуп жаткан окуяларга баа берүүдө өз мезгилине жараша ойлор камтылган. Алардын кыскартылгандагы мааниси боюнча: Биринчи беш жылдык жылдары Кытай СССР менен тыгыз байланышып турган мезгилде баары ойдогудай болуп, качан гана ал социализмге өз жолун издеп «чоң секирикти» тандап алган күндөн баштап өлкөдө иш ордуна чыкпай калгандыгы айтылган.

Мындай ойлор ошол мезгилдеги саясатка кызмат кылган, ошондуктан аларга анча деле көп маани бериштин кажети жок. Ал эми СССР менен КЭРдин ортосундагы тыгыз байланыштар, өз ара мамилелердин орду чындыгында эле өтө зор болгон.

Биринчи беш жылдык мезгилинде СССР дин жардамы менен Кытайда 156 өнөр жай ишканалары курулуп, 24 миң техникалык документтердин комплекттери* бекер өткөрүлүп берилген. Кытайда 8,5 миңден ашык советтик инженерлер* менен техниктер* эмгектенишсе, СССРде 8 миңдей, Кытайдын өзүндө андан да көп техникалык адистер даярдалган.

Сталин Мао Цзедун үчүн укмуштуу баатыр адам болуп эсептелген, анткенинин себеби, Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин советтик лидердин кадыр баркы болуп көрбөгөндөй бийик эле.

1953 ж. ал өлгөндөн кийин СССР де анын ордун баса турган адам жок эле.

Андан кийин эле ошол орунга Н.С. Хрущев келип калган. Көпчүлүк аны СССР дин эле башчысы эмес, дүйнөлүк коммунисттик кыймылдын дагы лидери катары эсептешсе, Мао үчүн анда андай касиеттер байкалган эмес. 1954 ж. Пекинге болгон иш сапарында Н.С. Хрущев Мао Цзедун менен жекече дагы, иш боюнча дагы жетишээрлик өз ара байланыш түзө алган жок. Анын себебин алардын мүнөзүнө, алардын темпераментине* дагы байланыштырышат.

Бир нече жылдар эки өлкөнүн ортосундагы мамилелер тегиз кетип жатты: КЭР СССР дин экономикалык жана техникалык жардамына муктаж эле, советтик аскерий адамдар Кытайдын армиясын модернизациялоого көмөктөшүп жатышкан. 1954 ж. СССР Кытайга Порт – Артурдагы бардык имарат, курулуштарды жана Синцзяндагы биргелешкен компаниялардагы советтик акцияларын өткөрүп берген. Андан башка советтик техникалык жардам көрсөтүү, финансалык насыя берүү жана СССР ден квалификациялуу адистерди жөнөтүү боюнча жаңы келишимдерге кол коюлган.

Советтик – кытай мамилелердин начардай башташы 1956 жылга туура келет. Анын башталган учуру 1956 ж. февралда болуп өткөн КПССтин XX съездинде Н.С. Хрущевдун Сталиндин жеке адамга сыйынуучулук саясатынын бетин ачкан докладына байланышкан. Бул маселе боюнча алдын ала кеңшип дагы койбогондугу Мао Цзедундун намысына тийген. Мао үчүн Н.С. Хрущевдун эч кандай кадыр баркы жок эле жана анын ою боюнча эл аралык маселелерде иши онунан чыкпай калгандыгы үчүн Н.С. Хрущев өзү сынга татыктуу болгон. Атап айтканда, 1955 ж. анын Индияга, Бирмага жана Ооганстанга жасаган расмий иш сапарлары менен өзүнүн коммунисттик эмес режимдерди колдой тургандыгын көрсөткөнү Маого жаккан эмес. Кытайдын СССРге ишенбөөчүлүк сезими 1957 ж. Венгриядагы окуялардан кийин андан бетер курчуган.

1957 ж. түзүлгөн техникалык жардам жөнүндөгү жаңы келишим боюнча Н.С. Хрущев Кытайга ядролук курал жөнүндөгү маалымат менен бөлүшүүнү убада кылган. Андан башка, дал ушул жылы СССР жердин жасалма спутнигин космоско учуруп, өзүнүн континенттер аралык ракетасын өркүндөтө алган. Ушулардын бардыгын эсепке алганда СССР техникалык жактан батыш өлкөлөрүнөн алда канча озуپ кеткендей сезим калтырган.

Кытай коммунисттеринин лидерлери советтик ядролук курал АКШны ооздуктап турганда, Батыштын Азия жана Африка өлкөлөрүндөгү ээлеген орундарына чечкиндүү кысым көрсөтүүгө өтүү мүмкүнчүлүгү жаралды деп эсептешкен. Мао Цзедун ядролук куралды – бул «кагаздагы жолборс» (кагаз жолборсу) деп атап, советтик жетекчиликти Батыш өлкөлөрү өздөрүнүн ядролук куралын пайдаланууга эч качан даабайт деп ынандырууга аракет кылган. Бирок Хрущев жөнөкөй согуштун ядролук согушка өтүп кетишинен чочулап, «кансыз согушту» жумшартууга чакырган. Ушундай көз карашты ал, кытайлык делегациянын катышуусунда өткөн 1957 ж. коммунисттик жана жумушчу партиялардын Москвадагы кеңешмесинде талашкан.

Эки өлкөнүн ортосунда «үчүнчү дүйнөдөгү» мамлекеттерге карата мамиле күтүү боюнча дагы олуттуу пикир келишпестик бар эле: кытайлыктар жалаң гана коммунисттерге жардам беришсе, СССР «империалисттердин чеңгелинен» куткарып алуу үчүн керек болсо бардык буржуазиялык революционерлер менен да мамиле күтүүгө даяр эле.

Кытай жетекчилери өз өлкөсү үчүн өтө манилүү болгон – Тайвань менен кайрадан биригүү маселесинде дагы СССР жетишерлик деңгээлде колдобогондугуна ызаланып калышкан. 1954 ж. декабрда АКШ Тайванды биргелешип коргоо жөнүндө келишимге кол койгондо, КЭР жээкке жакын жайгашкан Тачэнь, Куэмой жана Мацзу аралдарын аткылоого алган. 1955 ж. Чан Кайши материктен* жааган аткылоонун астында Тачэнь аралын калтырууга мажбур болсо да, калган эки аралды тажаалдык менен сактап калган.

Пекиндин 1955 – 1956 жылдардагы АКШ га кысым көрсөтүүгө жасаган аракеттери ийгиликсиз аяктаган. АКШ нын президенти Д. Эйзенхауэр америкалыктар Чан Кайшини ага тиешелүү бардык аралдарда коргоп ала тургандыгын билдирген. Ал эми СССР болсо ооз жүзүндө КЭРдин саясатын коргой тургандыгын билдиргени менен, иш жүзүндө Тайвань үчүн АКШ менен конфликтин* сазына баткысы келген эмес. СССР Кытай менен бирге Ыраакы Чыгышта биргелешкен командование* түзүүдөн баш тартып, кытайлыктарга ядролук куралдын жашыруун сырларын берүүнү алар кабыл албай тургандай шарттар менен байланыштырып койгон.

Дүйнөдөгү эң чоң эки коммунисттик державалардын ортосундагы өз ара кастык мамилелер мына ушинтип башталып, бул мамиле тез эле эл аралык турмуштун маанилүү маселесине айланып кеткен.

Корутундулар:

1. Кытай өз өлкөсүн индустриялаштырууга негиз кылып «советтик моделди»* - оор өнөр жайды өнүктүрүүгө басым жасоону тандап алган. Бул өз кезегинде, алгачкы иш башталган мезгилдеги Кытайдын шартын эске алганда өлкөдө өтө олуттуу маселелерди жараткан.
2. КЭР дин саясий турмушуна мүнөздүү өзгөчөлүк, андагы өткөрүлө баштаган ар түрдүү кампаниялар жана тазалоолор болуп калган. 1957 ж. орто ченинде жайылтылган «100 түрдүү гүлдөр компаниясынын» аркасында, жаңы бийликке аз да болсо каршылык көрсөтүп жаткан бардык күчтөр талкаланып, интеллигенцияга каршы жек көрүү сезими курчутулган. Бул өз кезегинде 1960 жылдарда боло турган «маданий революциянын» алгачкы белгиси эле.
3. Бул жылдардагы СССР менен өз ара мамиле күтүү Кытай үчүн өтө маанилүү болгон: алар советтик жеңилдетилген насыяларды, техникалык жардамдарды, жабдыктарды, илимий – техникалык кадрларды алып турган.
4. Советтик - кытай мамилелердин начардашынын алгачкы белгилери бир топ мезгилге чейин ачык көрүнбөсө дагы, И.В. Сталин өлөрү менен эле башталган. Мао Цзедун өзүнүн түшүнүгүндө өз өлкөсүнүн улуттук кызыкчылыгына эч кандай шек келтирилишине жол бербей турган, өтө зор инсан эле. Эл аралык мамилелерде активдүү орунду ээлеп, Мао Цзедун КЭРди бүткүл «үчүнчү дүйнөдөгү» революциялык күчтөрдүн таянычына айландырууга умтулган.

№7 – тема. КЭР де социализмди куруунун планына өзгөртүүлөрдү киргизүү аракеттери (1958 – 1965)

7.1. 1958 ж. «Чоң секирик» саясатына өтүү.

ККП нын 1956 ж. сентябрь айында өткөн VIII съездинде алдыдагы 1958 – 1962 жылдарга эсептелген экинчи беш жылдык пландын долбоору бекитилди. Ал боюнча оор өнөр жайды тез темп менен өстүрүү мурдагыдай эле негизги багыт бойдон калып, аны аткаруу үчүн капиталдык салымдарды 2 эсеге көбөйтүү каралган. **Бирок, ал каражатты кайдан алса болот?** – деген суроо турган.

Эң алдын, каражат, инфраструктураны өнүктүрүү - чийкизатты, отунду жана энергоресурстарды өндүрүп чыгаруу үчүн керек эле. Эгерде алардын баарын мурункудай көнүмүш

жолдор менен түзө турган болсо, анда өнөр жай ишканаларын курууга абадай керек болгон убакыт менен ресурстардан уттуруп коймок. Экинчи жол – өлкөнү индустриялаштыруунун темпин чектөө мүмкүн эле. Бирок, компартиянын жетекчилиги эч качан мындай кадамга бармак эмес.

Демек, үчүнчү жолго баруу калган, ал жол **ички резевдерди*** пайдалануу эле. Өлкөнүн бардык аймактарында чийкизат болгондон кийин, Кытайда илгертеден боло келгендей темир рудасы* менен көмүрдү жер – жерлерде эле казып алса болот. Ал эми инфраструктураны түзүүгө адамдардын жумуштан бош убактысын пайдаланып, эч кандай кошумча каражат сарптабай бекер бүтүрүүгө эмнеге болбосун. Адамдардын ишке кызыгуусу үчүн стимулдар болбогону менен Кытай жетекчилеринин ою боюнча, мындай иштер аркылуу жеке менчиктик жана өзүмчүлдүк адаттарды жок кылып, коммунисттик аң – сезимди калыптандыруу мүмкүнчүлүгү жаралмак.

Мындай жолго барууга эл аралык кырдаалдын өнүгүшү дагы түрткөн, себеби, ошол мезгилде Кытай калкынын дээрлик бардыгы жакын арада чоң согуш башталат деген ойдо болушкан. Анткени ошол 1958 ж. Тайвань кысыгында согушка даярдануу кайрадан башталып, КЭР Куэмой аралдарына кысым көрсөтүүнү күчөтүп жаткан.

Андан башка, 1958 ж. жайында Ирак өлкөсүндө монархия кулатылгандан кийин, көпчүлүк байкоочулардын ою боюнча Америка менен Англия Иракка каршы курал пайдаланып, дүйнөлүк согуштун оту тутанып кетмек. Эгерде ошонун кесепетинен Кытай менен АКШнын ортосунда жаңжал чыгып кете турган болсо, өлкөдөгү бир нече шаарларга топтолгон өнөр жайларды америкалыктар абадан бомбалап оңой эле жок кылып коет. Ал эми аларды көптөгөн провинцияларга куруп чачып жиберсе, анда америкалыктардын колунан эч нерсе келбей калмак жана Кытай согушту узак убакытка чейин жүргүзө берүүгө мүмкүнчүлүк алат.

Өлкөнү индустриялаштыруу үчүн дагы бир маанилүү маселе **финансынын жетишсиздиги** күн тартибинде турган. Эгерде жаңы өнөр жай ишканаларын жергиликтүү ресурстарынын эсебинен куруп, ишканаларды жергиликтүү бийликтерге баш ийдирип койсо эмне болот? Анда бюджеттин жүгү жеңилдеп, мамлекеттин моюнунан калктын ден соолугун чыңдоо, билим берүүгө жана администрацияны каржылоого кеткен чыгымдар алынып салынып, эбегейсиз көп ресурстарды жалпы улуттук маанидеги ишканаларды курууга багыттоого болот.

Эл кенири керектөөчү товарлардын жетишсиздигинин проблемасына болгон көз караш дагы өзгөчө кызыктуу. КЭРдин жетекчилиги бул маселени чечүүнүн жолун – ал товарларды керектөөнү азайтуудан көргөн. Андай керектөөнү азайтууга жашоонун коллективдүү формасына өтүү аркылуу жетишүүнү, ал эми жетишпеген каражаттардын бир бөлүгүн жергиликтүү бийликтерге жүктөй салуу каралган.

Өзгөчө курч маселе азык түлүктүн жетишсиздиги менен байланышкан. Ачарчылык өкүм сүргөн жылдары Кытай азык түлүктү экспортоого чек коюуга мажбур болуп келген. Ошондуктан сырттан алынуучу кредиттерден баш тартууга туура келди, анткени аны алгандан кийин кайырып бериш керек эле. Анан калса кытайдын бүткүл экспортунун 80% айыл чарба продукциялары түзгөн. Айылчарба өндүрүшүнүн өнүгүшүн камсыз кылууга кызыгууну кантип арттырса болот?

Анын жолун коммуналарды түзүү аркылуу чечмек болушкан. Коммуналарды түзүү менен коммунизмди куруу максатына жетебиз деп ойлошкон. Алардын ою боюнча мындай кадам коомдо болуп көрбөгөндөй эргүү жаратып, ошонун негизинде эмгек өндүрүмдүүлүгү жогорулап, керектөөлөр азаймак. Калктын басымдуу көпчүлүгү коммунисттерче жашап жана иштей баштамак.

Теренирээк үнүлүп караган адамга мындай рецептер* профанация* катары туюлушу ыктымал. Бирок, өлкөнүн өзгөчөлүгүн, андагы бийликтин мүнөзүн, Мао Цзедундун административдик буйруктун күчүнө болгон чексиз ишенимин, ошол мезгилдеги кытай коомчулугунда жана ККП нын жетекчилигинде өкүм сүргөн эргүү, калк арасына жогорку билимдүү адамдардын жокко эсе экендигин эске албай коюуга болбойт. Ушул факторлордун негизинде 1958 жылга. КЭР де «үч кызыл желек курсу»: жаңы генералдык багыт, «чоң секирик» жана элдик коммуналар жалпы элге жакын, түшүнүктүү нерселерге айланган.

«Социализмди мөөнөтүнөн мурда куруу» максатын койгон жаңы генералдык багыт 1958 ж. май айында ККП нын VIII съездинин экинчи сессиясында кабыл алынган. Ал боюнча борборго жана жер жерлерге тиешелүү пландардын деңгээлин жогорулатуу ‘ милдети коюлуп, ошол эле жылдын июнь айында Мамплан (мамлекеттик пландоо комитети) беш жылдык пландын жаңы иштелмесин бекиткен. Ага ылайык беш жылдык ичинде өнөр жай өндүрүшүн 6,5 эсе, ал эми айылчарбасын 2,5 эсеге көтөрүү каралган. Өнөр жай өндүрүшүнүн жылдык орточо өсүшү 45%, айылчарбасыныкы 20% түзмөк. Каралган мезгил ичинде

өлкөдө болот өндүрүү 5,4 млн. тоннадан 100 млн. тоннага, көмүр өндүрүү 5,4 эсеге, электрэнергияны 12,5, цементти 10 эсеге көбөйтүү белгиленген.

1958 ж. жайында **өнөр жайларын децентрализациялоо*** башталган: анда өнөр жай ишканаларынын 80% жергиликтүү бийликтердин башкаруусуна өткөрүлгөн. Жергиликтүү бийликтер экономикага жетекчилик кылуунун бардык укуктарына ээ болушуп, керектүү учурда жергиликтүү заем* чыгарууга, эмгектик өргүүнү, дем алыш күндөрүн жок кылууга, зарыл болсо иш күнүнүн убактысын узартууга мүмкүнчүлүк алышкан. Алардын көрсөтмөсү менен эмгекчи эл жумуштан бош убактарда жолдорду, плотиналарды, электр өткөргүч зымдарын, көпүрөлөрдү ж.б. курууга тартылган.

1958 ж. август айында Бэйдайхэ шаарында өткөн ККП БК Саясий бюросунун кеңешмесинде дагы эки маанилүү: **элдик коммуналар жана «болот өндүрүү үчүн күрөш»** жөнүндө чечимдер кабыл алынган.

Өлкөдөгү 740 миң айылчарба кооперативдерин 26 миң **элдик коммуналарга** бириктирүү каралган. Алар, айыл жеринде коммунизмдин административдик жана социалдык – экономикалык ячейкалары* болуп калыш керек эле. Коммуналардын жетекчилери өз аймагындагы дээрлик бардык абал боюнча жоопкерчиликтерди өз моюндарына алышкан, калкты административдик башкаруу менен катар социалдык жактан камсыздоо милдети дагы жүктөлгөн. Коммунанын эсебинен мугалимдер, дарыгерлер камсыз болушкан, ал гана эмес бардык коммуна мүчөлөрү аскердик даярдыктан өтүшкөн өндүрүштүк уюшмалар – рота*, взвод*, батальондорго* бөлүнүп, өздөрүнүн курал жарактары менен камсыз кылынган. Үйлөр, үй жаныбарлары, үй канаттуулары, бак дарактар, эмгек куралдары – бардыгы коомдук менчикке өткөрүлүп берилген.

Коммуна мүчөлөрү тамак аш (ашкана, үй буюмдары ж.б. толук коомдук менчикке өткөн), кийим кече, жашоого үй, андан башка отун жана дарылануу менен бекер камсыз кылынган. Ал гана турсун үйлөнүү тоюна, баланын бешик тоюна, өлгөн адамды жерге берүү, башка дагы маданий – массалык иш чараларга зарыл болгон чыгымдар коммуна тарабынан төлөнө баштаган. Соодага тыюу салынып, акча жүгүртүүдөн алынып салынган. Бул идеянын авторлорунун * ою боюнча элдик коммуналардын түзүлүшү менен мамлекет көптөгөн чыгымдардан бошотулуп, эл арасында коммунизмде жашай баштаган себептүү, болуп көрбөгөндөй эргүү башталмак.

Бэйдайхэде кабыл алынган экинчи чечим – «болот өндүрүү үчүн күрөш» боюнча өлкөнүн бардык жерлеринде мурда пайдаланып келинген колдон жасалган темир эритүүчү мештерде болот эритүүнү баштоо сунушталган. Ага зарыл болгон көмүр менен темир рудасы* (кендери) өлкөнүн бардык аймактарында бар экендиги эске алынган. 1958 ж. сентябрь айынан бардык ишкана мекемелерде, мектептерде, ооруканаларда, университеттерде болот эритүү башталган. Жалпы жонунан бул ишке 100 млн го жакын адам тартылган. Элге үлгү көрсөтүү максатында ошол жылдын октябрында Чжоу Энлай өзү башында туруп, Пекин шаарында жетекчилер үч күндүк «болот үчүн жекшембилик» өткөрүшүп, ага жалпы жонунан 700 миңдей адам катышкан.

«Чоң секирик» саясатынын ажырагыс бир бөлүгү «техникалык революция» жүргүзүү болгон. 1958 ж. жаз айларында эле айылчарбасында өсүмдүктөрдүн жаңы сорттору жайылтылып, жер иштетүүнүн жаңы ыкмалары пайдаланылып, айылчарба машиналарынын жаңы түрлөрү ойлоп табыла баштаган. Ошол эле жылдын жай айларында кытай массалык маалымат каражаттарында алгачкы ийгиликтер, болуп көрбөгөндөй рекорддор жөнүндө маалыматтар жарыяланган. М.: күрүчтөн мурунтадан алынып жүргөндөн 130 эсе көп, бир гектар жерден 326ц. буудай түшүмү алынгандыгы, бир күндө 4 төн жумуртка берген тооктор жөнүндө маалымат таркатылган.

Кытайда «Маонун 8 агротехникалык эрежелери» дагы тынымсыз айтылып, анын сунушу боюнча жерди терең айдоо башталган. Жыйынтыгында өлкөнүн 53 млн. га жери 80 см. тереңдикте айдалган. Бардык аймактарда плотиналар, суу сактагычтар, ирригациялык курулуштар курулуп жатты. Өкүнүчтүүсү алардын көпчүлүгү инженердик жактан жеткиликтүү негизделген эмес. Өлкөдө дан эгиндерине зыян келтиргендиги үчүн «таранчыларга каршы согуш» жарыяланып, жыйынтыгында 1,2 млрд. таранчы кырылган.

Ал гана эмес адам акылын адаштырган долбоорлор сунушталып жана талкууланып жатты. Мисалга, өлкөнүн аймагынын бир бөлүгүн жаан – чачындан тосуп кала турган эң зор чатырча куруу идеясы дагы олуттуу түрдө талкууга алынган.

Өнөр жайында дагы техникалык нормалар кайра каралып, адистердин тажрыйбасы көңүл сыртында калып жатты. «Өзүбүз жетекчи – өзүбүз аткаруучубуз» деген ураан астында инженердик - техникалык кызмат көрсөтүү кыскартылган. Өнөр жай машиналары, каражаттарынын иштөө тартиби өзгөртүлүп, аларды мезгил мезгили менен оңдоо үчүн токтотууга тыюу

салынган, ал эми мындай аракеттин зарылчылыгы бар деп эсептегендер өндүрүш тапшырмаларын аткарууга атайылап бут тоскондор катары айыпталышкан.

Эмгекти интенсивдештирүү: «үч жыл өжөрлөнгөн эмгек - үч миң жыл жыргап жашоо» - деген ураан астында жүргүзүлүп жаткан. 12 сааттык жумуш күнү киргизилип, адамдар дем алышсыз, эмгектик өргүүсүз эмгектенишкен. 1957 ж. эле «үчтү - бешке» деген ураан астында кыймыл башталган. Бул деген – **эмгек акысын кыскартуу** (үч кишинин айлык акысын беш кишиге бөлүп жеткирүү) иши башталды дегендик эле.

«Рационалдуу* төмөнкү деңгээлдеги эмгек акысын» жайылтуу, мажбур түрүндөгү заемдорду киргизүү 1958 ж. дагы улантылган. Айыл жериндеги эркектерди өнөр жай ишканаларына мобилизациялап*, аларды шаарларда үй бүлөсүнөн ажыратып казармалык* абалда кармашкан. Ошондуктан алардан үй бүлө мүчөлөрүнүн кабар алып келүүлөрүнө дагы тыюу салынган.

Инженер техникалык адистердин айлык акылары кыскартылып, квалификациялуу жумушчу менен квалификациясы жок жумушчулардын, шаардыктар менен айылдагы дыйкандардын эмгек акылары теңдештирилген.

Ушулардын бардыгы коммунисттердин: стратегиялык теңсиздикти тез арада жоюу, адам жогорку өндүрүмдүүлүк менен иштеп, ал үчүн эч нерсе талап кылбаган коммунисттик жашоо тартибин жайылтуу багытына төп келген. Калк арасында дагы, жетекчиликте дагы зор эргүү өкүм сүрүп турган. Өнүгүүнүн бул жаңы багытынын келечеги тууралуу бир гана адам, өлкөнүн коргоо министри, ККП БК Саясий бюросунун мүчөсү Пэн Дэхуэй өзүнүн күмөн санагандыгын билдиргендиги үчүн тез эле ээлеген ордуна кол жууган.

7.2. «Чоң секириктин» кесепеттери жана "жөнгө салуу" саясаты (1960 - 1962)

КЭР дин официалдуу статистикасы* «чоң секирик» мезгилиндеги экономикалык өсүш боюнча фантастикалык* маалыматтарды берген. Ага ылайык экономика 1958 ж. 66%, 1959 ж. 39%, ал турсун 1960 ж. 1 – жарымында 20% өскөн. Бир гана 1958 ж. ичинде өлкөдө 700 ири өнөр жай ишканалары курулуп ишке киргизилген, бул деген биринчи беш жылдыктын көрсөткүчүнө барабар. Кийинки 1959 ж. курулган ири өнөр жай ишканалардын саны 671 ге жеткен. Бирок мындай жогорку

көрсөткүчтөр экономикадагы чыныгы абалды чагылдыра алган эмес.

Иш жүзүндө өлкөдө төмөнкүдөй кырдаал түзүлгөн болучу:

а) өнөр жай ишканаларын децентрализациялоо алардын өндүрүшүн кескин кыскарткан, анткени жергиликтүү бийликтер өндүрүштү толук жөнгө салып кете алышкан эмес. Андан калса, ал ишканаларга зарыл болгон жергиликтүү чийкизаттын сапаты дайыма эле талапка жооп берерлик эмес эле;

б) «болот өндүрүү үчүн күрөш» өтө көп өлчөмдөгү металл алууну шарттаганы менен анын сапатынын төмөндүгүнөн бир нерсеге пайдаланууга мүмкүн эмес болуп, жыйынтыгында эбегейсиз чыгымдалган каражаттар, чийкизаттар, элдин күчү менен эмгеги талаага кеткен;

в) «бекер эмгекти» пайдаланып курулган инфраструктуралык курулуштар (темир жол, автомобил жолдору, көпүрөлөр, электр тармактары) инженердик талаптарды көптөгөн бузуулар менен коштолгондуктан кийинчерээк аварияларга, иштен чыгып калууларга алып келген;

г) инженерлердин, техниктердин жана башка адистердин билими жана иш тажрыйбалары менен эсептешпей жүзөгө ашырылган «техникалык революция» өнөр жай ишканаларындагы жабдуу, шаймандардын иштен чыгышы, ири ишканалардын ишинин токтоп калышын шарттаган. Бул көрүнүштөрдү актоо максатында кастык кылган адамдардын «карасанатайлык аракеттерине» оодара салышкан;

д) 1958 ж. алынган рекорддук* түшүм убакыт ченинде коммуналардын түзүлүшүнө туура келген. Дыйкандар өз милдетинен сырткары көптөгөн иштерге тартылгандыктан мол түшүмдү толук жыйнап ала алышкан эмес. Кийинки эки жылда тескерисинче түшүмсүз оор жылдар өкүм сүрүп, өлкөнү ачарчылык каптап, миллиондогон адамдар анын курмандыгы болушкан. Дан эгиндерин өндүрүү 1954 ж. деңгээлине түшүп кеткен;

е) кытай калкынын кирешелерин теңдөө коомдогу социалдык жактан окшоштуктарды жаратканы менен, ошол эле учурда адамдардын эмгекке болгон кызыкчылыктарын жок кылган.

Ушундай абалдын түзүлгөнүнө ККП нын жетекчилиги кандай мамиледе болгон? 1958 ж. 9 декабрында болуп өткөн ККП БК нын Пленумунда коммуналарда орун алган кээ бир «аша чапкандыктар» белгиленген. Айыл кыштактардан алынуучу азык түлүктөрдүн өлчөмүн азайтуу чечими кабыл алынган. 1959

ж. апрель айында Мао Цзедун КЭР дин төрагасы кызматынан күтүүсүздөн бошонуусун билдирип, анын милдетин Лю Шаоци аткара баштайт.

«Чоң секирик» жана элдик коммуналар компаниясына 1959 ж. августа болгон ККП нын Лушань Пленуму олуттуу өзгөртүүлөрдү киргизген. Пленумда Мао Цзедун бир нече жолу чыгып сүйлөп өзүнүн кетирген катачылыктарын моюнга алып кечирим сураган. Бул маселе боюнча Пленум төмөндөгү чечимдерди кабыл алган:

- коммуналарды өз кыштагынын чегиндеги өндүрүштүк бригада кылып кайрадан түзүү; коммунаны административдик бийлик катары гана сактап калуу; жеке буюмдарды жалпы пайдаланууга берүү, коммунисттик чогуу жашоо эрежелерин киргизүүнү токтотуу;

- болотту кол менен өндүрүүнү токтотуу;

- өнөр жай ишканаларын децентрализациялоону токтотуп, кайрадан жогортодон төмөн карай башкаруу системасын киргизүү;

Бирок, сыртынан караган адамга эч нерсе деле өзгөрүлбөстөн, официалдуу маалымат каражаттары мурдагыдай эле коммуналарды жана «чоң секириктин» ыкмаларын даңазалап жатты. Анысы аз келгенсип ККП нын Лушандагы Пленумунда катачылыктарды ачык сынга алганга батынган «Пен Дэхуэйдин антипартиялык тобунун ишмердиги жөнүндө» чечим кабыл алынып, ал өзү коргоо министри кызматынан четтетилип, ККП БК Саясий бюросунун курамынан чыгарылган.

Кийинки 1960 ж. ичинде ККП нын жетекчилигинин арасында өз ара күрөш жүргөн. Бир жагында, жүргүзүлүп жаткан саясатты колдогондор, 1960 ж. план тапшырмаларын көтөрүүнү, болот өндүрүүдө секирик жасоону, ал гана эмес шаарларда дагы коммуналарды түзүүнү жактагандар турган, ал эми экинчи тарапта, башында Чжоу Энлай жана анын орун басары Дэн Сяопин болгон «прагматиктер» тобу, сан жагынан өтө көп болбогону менен өлкөдөгү экономикалык абалды туура баамдай алгандар болчу. Кыска мөөнөткө болсо дагы алар өз ойлорун жетекчиликтин калган бөлүгүнө таңуулай алышкан.

1961 ж. январь айында болуп өткөн ККП БК Пленумунда өтө маанилүү чечимдер кабыл алынган.

Баарынан мурда экономиканын негизги багыттары боюнча аракеттер аныкталган: биринчи орунга айыл чарбасын өнүктүрүү, андан кийин жеңил өнөр жайы, ошондон кийинки орунга оор өнөр жайы коюлган. Ушуга байланыштуу өнөр жайы айыл чарба техникаларын жана калкка керектүү товар чыгарууга

бет алышы керек болгон. Капиталдык курулуштун көлөмү кыскартылып, оор өнөр жайдын көптөгөн ишканалары белгилүү мөөнөткө чейин өз ишин токтото турган.

Андан кийин КЭР де ишканалар менен аймактардын ортолорундагы кооперациялык байланыштар калыбына келтирилип, децентрализация саясаты жок кылынды. Өнөр жай ишканаларын бир жерден башкаруу принциби жандандырылып, инженер техникалык кызмат көрсөтүү, материалдык жактан кызыктыруу кайрадан калыбына келтирилди. Шаарларга өнөр жай ишканаларында иштөө үчүн айдалган 30 млн. дыйкандар өздөрү жашаган жерлерине кайтарылган.

Акыр аягында, айыл чарбасында негизги экономикалык биримдик катарында өндүрүштүк бригадага өтүү кабылданып, коммунисттик жашоо турмуштан баш тартышты, базарлар менен соодага уруксат берилип, дыйкандар кол өнөрчүлүк менен алектенүүгө мүмкүнчүлүк алышты. Кээ бир маалыматтар боюнча «чоң секирик» өлкөдө 20 миллиондой адамдын өмүрүн алып кеткен. Ошолордун бардыгы оор экономикалык шартта жана советтик – кытай мамилелеринин өтө курчуп бара жаткан мезгилине туура келген. 1959 ж. Н.С. Хрущевдун Пекинге жасаган расмий сапары мезгилинде эки өлкөнүн жетекчилери жөн гана биргелешкен коммюнике* жарыялап койгонго дагы жарашкан жок. Ал эми 1960 ж. советтик – кытайлык пикир келишпестиктер жалпыга маалым болуп, тараптар теориялык маселелер боюнча талаш тартыштарга жол беришип, бири бирине ачык эле күнөө тага башташкан. Ошол эле жылдын август айында советтик лидер* Н. С. Хрущев күтүүсүздөн эле Кытайга жардам берип жүрүшкөн 12 миң советтик техникалык адистерди чакырып алууга буйрук берген. Алар болсо өздөрү менен кошо кытайда жүзөгө ашырылып жаткан долбоор - пландарын ала келишкен.

Мындай бир тараптуу кадам кытайлыктардын кыжырдануусуна түрткү берип, жыйынтыгында экономикалык байланыштардын тез арада үзүлүшүн шарттаган. Себеби бул кадамдар убакыт боюнча өлкөдөгү «чоң секириктин» кесепетинен пайда болгон экономикалык кыйынчылыктарга дал келген. 1961 ж. өнөр жай өндүрүшү тең жарымына кыскарып, абалды оңдоо үчүн чукул арада кандайдыр бир чечкиндүү кадамдарды жасоо зарылчылыгы келип чыккан.

«Жөнгө салуу» саясаты 1962 ж. башталышында дагы улантылган. «Чоң секирик» жылдарында жабыркаган партиялык кадрларды актоо башталып, 3,5 миллионго жакын адамдардын жекече иштери кайра кароодон өткөрүлгөн. Бирок, Пэн

Дэхуэйдин иши каралбай калтырылган. 1962 ж. февраль айында өткөрүлгөн ККП БК нын кеңейтилген кеңешмесинде Мао Цзедун кетирген кемчиликтерин мойнуна алып, көптөгөн башка лидерлер дагы өздөрүн өздөрү сыңдоого алышкан.

1962 ж. май айында Дэн Сяопин өзүнүн «ар бир түтүнгө тапшырма берүү» идеясын сунуштаган. Ал боюнча айыл жериндеги ар бир үй бүлөгө жылдык тапшырма берилип, аны аткарган дыйкандар ашыкча түшүмүн өзү каалаганындай пайдалана алмак. Бул идея партия мүчөлөрүнүн арасында өтө курч сын пикирлерди жаратып, бул «капитализмге кайрадан баруу» катары бааланган. Чындыгында бул идеянын максаты кооперативдерди таркатып, дыйкандардын жекече демилгесин жандандырууга багытталган болучу.

1962 ж. сентябрь айында ККП дагы «прагматиктер», өзгөчө Дэн Сяопин катуу сынга алынган. Аларга «ревизионизмди*» колдоочулар деген жалаа жабылган. Ошол убакта КЭР де ревизионизм деп СССРди атай башташкан. Демек ал күнөө тагылгандар СССРге жан тарткандар катары көрсөтүлүшкөн. Партиянын Пленумунда «төрт багытта»: идеологиялык, экономикалык, уюштуруучулук жана саясий жактан тазалоо идеясы айтылган. Мына ошентип, «жөнгө салуу» саясаты аягына чыгарылып, КЭРдеги «прагматиктердин» үстөмдүк кылган мезгили артта калган.

7.3. 1963 – 1965 жылдардагы КЭРдеги саясий жараяндар (процесстер)

«Чоң секирик» саясатынын ишке ашпай калышы Кытайда олуттуу саясий жыйынтык чыгарууга көз карашты өзгөртүү мүмкүнчүлүгүн жараткан. Мүмкүн, чын эле коммунизмдин идеялары адамга өтө жагымдуу болгону менен турмушта жүзөгө ашырууга болбостур, анткени, бардык адамдар тең болгон коомдо өнүгүүгө умтулуу кызыкчылыгы жок болот. Бул негизинен талашсыз тыянак болгондугуна карабастан, көптөгөн коммунисттик жетекчилер жана партиялардын активисттери* үчүн үмүт отун жандырган идея бойдон кала берген.

Кытай коммунисттери «чоң секириктин» ишке ашпай калышынын себепин адамдардын «коммунисттерче» жашоого жана иштөөгө даяр эместиктеринен көрүшкөн. Демек, адамдарды материалдык кызыктыруучу шарты жок эмгекке даярдоо үчүн, калкты кайра тарбиялоо боюнча массалык* кампания өткөрүү зарылчылыгы турат деп эсептешкен.

«Чоң секириктин» ишке ашпай калуусуна: өздөрүнүн жекече каармандыгын көрсөтө алышпаган, тескерисинче кытай

бюрократиясынын* эң жаман касиеттерин, же болбосо ошол мезгилдеги аталыш боюнча «буржуазияга айланып кеткен» **Ганьбу** дагы күнөөлөнгөн. Алардын саны 11,5 миллион адамдан ашып кеткендиктен, бул күн санап өсүп бара жаткан катмарга карата бир чечкиндүү чара колдонбосо болбой калган. Кытайда маал маалы менен «чжэнфэн» кампаниясынын өткөрүлүп тургандыгына жана аларды кара жумушка мажбур түрдө тартып тургандыгына карабастан, чиновниктерди «кайрадан тарбиялоо» мүмкүн эместиги айкын болгон. «Чоң секирик» саясаты ойрон болуп, коммунисттердин бедели бир топ суугандыгына карабастан, кытайда алардын коомдогу орду дагы да болсо күчтүү эле.

Өлкөдө өткөрүлгөн «жөнгө салуу» саясаты учурунда коммунисттер убактылуу «көлөкөгө кирип кетишип», экономика менен алектенүү вазийпасын «прагматиктерге» жүктөп коюшкан, а өздөрү болсо мезгил мезгили менен «тап күрөшү жөнүндө унутпоого» үндөп турушкан. 1961 ж. күзүндө коопсуздук уюмдарына «контрреволюциялык элементтер жана ревизионисттерге каршы күрөштү күчөтүү» боюнча көрсөтмө берилген.

Ушул мезгилдерде Мао Цзедундун өзүнө карата кыйыр түрүндө сыңдоо күч алган: 1961ж. январынан баштап Кытайдын бардык театрларында* У Хандын «**Хай Жуйдун мансабынын төмөндөтүлүшү**» деген аталыштагы пьесасы коюлуп, андан, түшүнгөн адамдар Мао Цзедун тарабынан Пэн Дэхуэйдин жазалангандыгынын ишаратын көрүп турушкан. 1962ж. августунда жеке адамдын салымын өтө эле көтөрө чалуу адатын сындаган **Лю Шаоцинин «Коммунисттин өзүн өзү тарбиялоосу»** - деген аталыштагы китепчеси басмадан кайрадан басылып чыккан. Ушулардын бардыгы Кытайда жогорку жетекчиликти сынга алуу катары кабылданган.

1962 ж. аяк ченинде өлкөдөгү экономикалык кырдаал турукташтырылып, 1963 ж. баштап өнөр жай өндүрүшү жогорулоо жолуна түшкөн (1963 ж. 5%, 1964 ж. 15%, 1965 ж. 13%). 1962 ж. дан эгиндерин өндүрүү дагы өсө баштаган.

Ушундай кырдаалда коммунизмдин жактоочулары 1962 ж. күзүнөн чабуулга өтүшүп, Дачжай жана Дацин деген аталыштагы эки коммуналардын тажрыйбаларын даңазалап жатышты. Бул коммуналардын биринчиси айыл чарбасында түзүлүп, эч кандай кыйынчылыкка карабастан ургаалдуу өнүгүп келген. Бул деген «чоң секирик» идеясынын негизинен туура экендигин белгилейт. Ал эми экинчиси болсо Дацин (нефти) мунай өндүрүү жайларында түзүлүп, бул коммунанын мүчөлөрү

мунай өндүрүү менен гана чектелишпестен, өздөрүн айыл чарба продукциялары менен да камсыз кылышкан. Ошол эле мезгилде алар коммунисттик чогуу жашоо эрежелерин дагы сактай алышкан. Эми ушул тажрыйбаларды Кытайдын бардык аймактарына таратуу милдети гана турган.

1963 ж. баштап «Үчтү-сураба!» деген ураан астында: акча, материалдык техникалык каражаттар, дан эгини менен өзүндү-өзүң камсыз кыл деген кампания башталган. Ушул өңүттө Дачжай жана Дацин коммуналары мисалга тартылган. Себеби алар мамлекеттен эч нерсе сурашкан эмес. Кийин маалым болгондой, көрсө алар иш жүзүндө мамлекеттик бюджеттен өтө чоң өлчөмдөгү дотацияларды* алып турушкан экен.

Өлкөнүн жаңы коргоо министри Линь Бяо (1960 ж. баштап) армиядагы партиялык уюмдардагы 80% жакын жетекчи кадрларын тазалап тез аранын ичинде тартипти «чыңдоого» жетишкен. Ошого байланыштуу 1963 ж. сентябрынан «Маонун идеяларын окуп үйрөнүү боюнча армиядан үлгү алалы» деген ураан астында жаңы кампания башталган.

Маонун эмгектеринен үзүндүлөрдү пайдалануу боюнча болуп көрбөгөндөй пропаганда жүргүзүлүп, өлкөдө миллиондогон нуска менен анын китепчелери чыгарылган. Массалык маалымат каражаттарында болсо анын нускалуу сөздөрүн турмуштун түрдүү чөйрөлөрүндө, ал гана эмес спортто дагы пайдаланып жатышкандыгы тууралуу макалалар жарык көргөн. Өлкөнүн коргонуу кубаттуулугу чыңдалган, себеби дал ошол 1964 ж. Кытай өзүнүн атомдук куралын сыноодон өткөрүп, өлкөдө болуп көрбөгөндөй деңгээлде майрамдалган.

1963 ж. май айында Мао «кедей катмардын уюмдарына» таянып айыл жериндеги партиялык уюмдарда тазалоо жүргүзүүгө көрсөтмө берген. Анын сунушу боюнча болжол менен айыл жериндеги коммунисттердин 10% тазаланыш керек болучу. Бирок бул көрсөтмөгө ошол мезгилде ККП БК нын генералдык секретары Дэн Сяопин сентябрь айында 1% деген оңдоо киргизген.

1963 ж. аяк ченинен шаар калкын «социалисттик кайра тарбиялоо» үчүн кыймыл башталган. Партияда жок калк арасында кайра тарбиялоо ишин жүргүзүү максатында атайын саясий бөлүмдөр түзүлгөн. Алардын жетекчилигине көпчүлүк учурда аскердик саясий бөлүмдөрдүн кызматкерлеринин арасынан дайындалышкан.

«Социалисттик кайра тарбиялоо» маданият ишмерлеринин арасында дагы жайылтылып, «тарыхый пьесалардын» авторлору сынга кабылышкан. 1964 ж. июнунда Мао чыгармачыл

интеллигенциянын союздарында тазалоо иштерин жүргүзүү талабын койгон. Маданият министри бошотулуп, бир нече маданият ишмерлери кызматынан айдалган. Бирок, башында Дэн Сяопин турган партиялык аппарат, бул кампанияларды жумшартып, тазалоону идеологиялык кампаниялар менен алмаштырууга аракет кылган.

1965 ж. январь айында «негизги максат-бийликте тургандарды жана капиталисттик жолго түшкөндөрдү оңдоо» деген жобону бел туткан ККП БКнын белгилүү «23 пункттан турган» Директивасы* кабыл алынган. Бул жолу дагы Дэн Сяопин жетектеген партиялык аппарат толук кандуу тазалоону, төмөн жактагы уюмдар арасында анча мынча тазалоо менен алмаштырууга аракет кылган.

Бирок, бара бара чечкиндүү чара көрүүнү жактагандар партиялык актив арасында, мамлекеттик мекемелерде, армия жана коопсуздук органдарында күч ала башташкан. Ошентип өлкө өтө чоң сыноолор алдына барып кептелген.

Тыянактар:

1. Социализмди куруу багытына «оңдоо, түзөтүүлөрдү киргизүүнүн» себептери, биринчи беш жылдык мезгилинде даана көрүнгөн турмуш чындыгына байланышкан: финансалык каражаттардын жетишсиздиги, инфраструктуранын, чийкизат жана отун тармагынын артта калгандыгы, эл керектөөчү буюмдардын жана азык түлүктүн жетишсиздиги болгон.
2. «Чоң секириктин» маани маңызы: өнүгүү ыргагын тездетүү, жергиликтүү каражаттарга жана элдин демилгесине таянууда болгон. ККП нын жетекчилеринин ою боюнча ошолор коомдогу теңдикти камсыз кылып, турмушка болгон жаңыча мамилени калыптандырмак.
3. «Чоң секирик» саясатынын ордунан чыкпай калышы ККП нын жетекчилерин убактылуу (1960 - 1962) «жөнгө салуу» саясатына өтүүгө мажбурлаган. Ушул убактарда демилге, башында Чжоу Энлай менен Дэн Сяопиндер турган «прагматиктердин» колуна өтөт. Алар 1962 ж. акырына чейин абалды турукташтырууга жетишишкен.
4. «Ортодоксалдык* коммунизмдин» жактоочулары 1962 ж. аяк ченинен баштап кайрадан чабуулга өтө баштаган. Алардын ою боюнча коммунизмди курууга кедерги болуп жаткандар: ганьбулар менен калктын жаңыча жашоого жана иштөөгө даяр эместиги. Ошондуктан алар калк арасына «буржуазиялык

жашоого ыктагандарга» каршы, кайрадан тарбиялоо боюнча жаңы кампанияны жүргүзүүнү талап кылып жатышты.

№ 8 – тема. Кытайдагы «маданий революция» (1965 – 1976)

8.1. «Маданий революцияга» өтүү жана аны уюштуруучулардын максаттары.

«Маданий революция» Кытайдын соңку тарыхындагы өтө сырдуу, түшүнүксүз окуя.

Бул окуянын сырын советтик көз караш менен түшүндүргөндөр (Маонун өз диктатурасын* орнотууга, коммунисттик партияны талкалоого болгон аракети ж.б.у.с.) идеологиялык өңүттөн гана бир тараптуу карагандар. Батыштын изилдөөчүлөрүнүн арасында дагы: бул өзү эмне болгон? Ал үчүн бардык мамлекеттик аппаратты талкалап жана интеллигенцияга каршы мындай массалык репрессия менен сокку уруунун кандай зарылчылыгы бар эле? – деген суроолорго бир кылка жооп жок. Көпчүлүк изилдөөчүлөр бул окуяны жөн гана «болуп көрбөгөндөй мыкаачылык менен өткөн террор*» катары баалашат. Чет элдик авторлор «маданий революциянын» курмандыгы болуп 20 миллион адам өлгөндүгүн баяндашат.

Анын баары туура, бирок түшүнүксүз суроо – «маданий революцияны» жүргүзүүнүн себептери кайсылар, бул окуяга эмне түрткөн?

Дагы бир кызыктуу жагдай. Кытайда болуп жаткан «маданий революциянын» идеялары «өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө» гана эмес, Батыш өлкөлөрүндө дагы кабыл алынып, колдоо тапканында. Батыш Европанын солчул* интеллектуалдары*, радикалдуу интеллигенциясы, жаштары кытайлык ураандарга негизделген чуулгандуу аталыштагы көптөгөн уюмдарды түзүшкөн. Алар кыска мөөнөткө болсо дагы кээ бир өлкөлөрдөгү студенттик кыймылдарда лидерликти колго ала алышкан. Ушунун баары таң калыштуу көрүнүш, бирок ошол эле учурда алардын жандырмагын табууну талап этет.

Баарынан мурда: батыштын радикалдары менен кытайлыктардын жакындашуусунун себептери кайсылар, ал экөөнү түйшөлткөн жалпы кайсы маселелер бар эле, аларды «маданий революция» эмнеси менен өзүнө тарткан? – деген суроолор пайда болот.

Эң негизгиси, Кытайда бюрократияны* түп тамырынан жок кылуу максатында, мамлекеттик бардык структураларды жоюуга батынышкандыгында турат. Турмуш өзү, анын ичинде

кытай коммунисттеринин тажрыйбасы көрсөткөндөй адамды кайрадан тарбиялоого болгон аракет эч жыйынтык бербейт, кайрадан ошондой эле терс касиеттүү адамдар пайда боло берет. Ошондуктан бир гана жол – бул бюрократияны жарата турган структуралары менен кошо жок кылууда калган.

Ушундай эле маселелер Батыш Европанын жаштарын дагы түйшөлтүп келген. Себеби, радикалдардын айткандарына караганда ал жакта дагы «саясатты бюрократташтыруу» жүрүп, аткаминерлер саясатты өздөрүнүн кесиптик ишмердигине айландырып алышып, өздөрүн шайлаган катардагы адамдардын мүдөө - талаптары аларды тынчсыздандырбай калган.

Кытайда болуп жаткан окуяларга көңүлдүн бурулушу ушул себептер менен түшүндүрүлөт. **Кытайдын коммунисттеринин тажрыйбасы Батышка дагы тарачудай болуп сезилген.**

Элдин эрки, талабы мамлекеттик органдардын чечимдери менен түздөн – түз жүзөгө ашырылып туруучу, бюрократиясы жана аны жандап жүрүүчү терс көрүнүштөрү жок түздөн – түз демократия системасын* түзүү эзелтеден радикалдардын бардык катмарынын, алардын арасында кыял чабытына берилген жаштардын сезиминен орун тапкан максат болуп келген. Тилекке каршы муну турмушка ашыруу эч качан, эч жерде жана эч кимдин колунан келбегендиги көңүлгө алынган эмес.

Батыштагылардын көңүлүн өзүнө бурган дагы бир жагдай – бул Кытайдагы альтруисттик* сапаттагы, эч кандай материалдык жактан кызыктыруусу жок эле тынымсыз иштөөгө даяр жаңы адамды тарбиялоо аракети болгон. Белгилүү болгондой коммунисттер дайыма адамдын табиятын тарбиялап өзгөртсө болот деп ишенишкен. Альтруизм өзү негизи жаш өспүрүм куракка таандык, анткени ал куракта романтикалык* кыялдануу сапаты көпкө чейин сакталып кала берет, ал гана турсун аны бирөөлөргө таңуулаган учурлары дагы кездешет. Мына ошентип, Кытайдагы «маданий революциянын» негизги милдеттери болуп, адамдарды толук бойдон коммунисттик коомдо жашай ала тургандай кылып кайрадан тарбиялоо жана коомдогу бюрократияны түп тамырынан бери жок кылуу эсептелген.

1963 – 1964 жылдары ККП менен Советтер Союзунун Коммунисттик партиясынын (ССКП) өкүлдөрүнүн ортосунда ачыктан ачык талаш тартыштар болуп турган. Ал эми 1965 ж. жаз айларында бул эки өлкөнүн партиялык жана мамлекеттик жетекчилигинин өз ара байланыштарынын көпчүлүгү үзүлгөн. Кытай уламдан улам «гегемонизм»*, «эки улуу державалар»* жөнүндө сөз кылып, өзүн СССР менен АКШга каршы турган «үчүнчү күч» деп айта баштады.

Бул «маданий революция» деген жаңы кампанияга даярдануунун маанилүү баскычы, 1965 ж. ноябрда шанхайлык интеллектуал* Яо Вэньюандын, «Хай Жуйдун кызматынан четтетилиши» деген пьесанын автору У Ханды сындаган макаласынын жарык көрүшү болуп калды. Буга чет элдиктер анча назар салышпагандыгы менен макала Кытайда чыгып жаткан бардык гезиттерде кайра басылып чыккан. Ал эми Пекинде болсо ККПнын шааркомунун биринчи секретары Пэн Чжен баштаган атайын комитет түзүлүп, ал шаардын мэринин* орун басары болуп иштеп турган У Хандын ишин «тескөөгө алыш» керек эле.

Бирок, Мао Цзедундун ою боюнча ал комитет партиянын арасын тазалоо милдетин аткармак. Ушундай эле ойду Маонун аялы Цзян Цин дагы карманган. Ал эми Дэн Сяопин менен тыгыз мамиле тутунган Пэн Чжен алардын тилегин орундаткан эмес. У Ханды өлкөнүн четки аймагына айдап салып, бардык катачылык тарыхый фактыларды туура эмес түшүндүрүүгө байланышкан деген тыянак чыгарылган.

Мао Цзедун 6 ай бою эл алдына чыккан эмес. 1966 ж. 7 майда гана ал коргоо министри Линь Бяого «Армияны чоң мектепке айландыруу» деген кат менен кайрылып, анда армиядагы жашоо шартын коомдун бардык тармактарына жайылтууга чакырган. Армия чындыгында эле коммунизмдин бир үлгүсүн элестеткен: тамак аш, кийим баарына бирдей болуп, ал гана эмес Кытайда 1965 ж. май айында бардык өзгөчө белгилери, офицердик даражалары дагы жоюлган болучу. 1966 ж. мартта көптөгөн жогорку даражалуу аскерий адамдары, анын ичинде Генералдык штабдын башчысы кызматтан алынып, эми кызматка дайындоо жалаң гана жогорку жактан: коргоо министрлиги жана Мао Цзедун өзү жетектеген ККП БК нын аскердик кеңеши аркылуу жүргүзүлө баштаган.

1966 ж. 16 майында «маданий революцияны» ишке ашыруу боюнча жаңы комиссия түзүлүп, анын башына Мао Цзедундун өзүнүн секретары, ага чын дилинен берилген Чень Бода коюлган. Комиссиядагы анын орун басарлары болуп Цзян Цин, Яо Вэньюань, Ван Хунвень жана Чжан Чуньцяо дайындалышкан (кийинчерээк булар «төрт адамдан турган банда» деген атка конгон). Мурунку Пэн Чжен баштаган комитет таркатылган. 1966 ж. 18 майда болуп өткөн ККП БК Саясий бюросунун жыйынында Пэн Чжен жана башка ККП БКнын мүчөлөрү кызматтан четтетилип, алдыда боло турган кампаниянын мааниси, ревизионизм* жана кайрадан жаралган буржуйлардын* коркунучу жөнүндө көптөгөн сөздөр айтылган.

1966 ж. 25 майында Пекин университетинде партиялык комитети менен ректоратты талкалоого, экзамен тапшыруудан баш тартууга, окутуучуларды кайрадан тарбиялоого, алардын «буржуазиялык өнөкөттөн» арылышына көмөктөшүүгө чакырган дацзыбао - деп аталган дубал гезиттери илине баштаган. Ал милдеттерди чечүүнү атайын түзүлгөн «хунвейбин» отряддары, башкача айтканда окуучу жаштардан куралган «Кызыл сакчылар» аткарууну өз колдоруна алышкан.

Окуу жайда чектен ашкан тартипсиздиктер башталган. Окутуучуларга, эмгеги сиңген профессорлорго баштарына калпак кийгизип, көкүрөгүнө «капутист*» (б.а. капиталисттик жолдо бара жаткан адам) деп жазылган тактайчаларды илип коюшкан. Андан кийин аларды эл алдында өз «катачылыктарын» моюнуна алууга жана «оңолууга» убада берүүгө мажбурлашкан. Эгерде Кытайда байыртадан салт болуп калган «өзүнүн жүзүн жоготуу» өтө чоң жоготуу экендигин эске алсак, анда жогорудагыдай мазактоолордон кийин кээ бир адамдар өз өмүрүн өзү кыйгандыгына таң калбай деле койсо болот.

Бул Пекин университетинде башталган кыймыл башка окуу жайларга жана мектептерге дагы жайылган. Жаштардын мындай кылык жоругу обьективдүү жактан карап көрсөк, таң калыштуу деле эмес, себеби алар өздөрү кыялкеч келишип, чындыгында эле улуу муундагы адамдарды кайра тарбиялоого болот, аларга жаман адаттардан арылып, жакшы жашоого жардам берүү зарыл деп эсептешкен.

«Маданий революциянын» негизги багыты өзүнө каршы экендигин билип туруп эмне үчүн жогорку жетекчилердин арасынан эч ким ага каршы чыккан эмес? Мунун себеби, биринчиден, нааразылык билдирүүгө жол бербеген тоталитардык* системага байланышса, экинчиден, ганьбу бул кампания жаңы аткаминерлердин пайда болушуна жол ачат деп эсептеген, анткени Кытайда аткаминерлердин арасында улам улам тазалап туруу адатка айланып калган эле.

1966 ж. июнь айында жумушчу жаштардан «цзаофандар» деп аталган өзгөчө топтор түзүлө баштаган. Хунвейбиндерге салыштырмалуу консервативдүү* болот го деп болжолдошкон Дэн Сяопин менен Лю Шаоцилер бул цзаофандарды окуу жайларга багытташкан, тилекке каршы алар деле ашынган тартипсиздиктерге барып жатышты. Окуу жайлардын жетекчилигин талкалоо, окутуучуларды мазактоо, китептерди өрттөө улана берди. Бардык окуу жайларда сабактар токтотулган.

Ушундай кырдаалда, 1966 ж. июлунда Мао Цзедун катуу ооруга чалдыккандыгы, жакын арада анын ардактуу кызматка кетүүсү тууралуу каңшаар жайылган. Ушундай ушак айың сөздөрдү төгүндөө максатында 1966ж. июль айында Ухань шаарында шаан шөкөттүү Янцзы дарыясынан сүзүп өтүү уюштуралган. Анда Мао Цзедун 15 чакырым аралыкты сүзүп өтүү менен өзүнүн ден соолугунун мыкты экендигин көрсөтө алган.

1966 ж. 1 августунда ККП БК нын XI Пленуму өз ишин баштаган. 5 августта жыйындардын ортосундагы тыныгууда Мао Цзедун «Штабдарга* от чачуу» деген ураан жазылган өзүнүн даңзыбао – дубал гезитин илгенге чейин бардыгы өз ирети менен өтүп жаткан. Баары ошондон кийин башталды. «Штабдарга от чачуу» - деген бул эми негизги сокку жетекчиликке урулат деген сөз эле. Айтылгандай эле Пленумдун ишинин кийинки күндөрүндө ККП БК секретариатынын 7 жетекчиси кызматтан алынып, Линь Бяодон башка Мао Цзедундун бардык орун басарларынын кызмат орду жоюлган. ККП БК нын жана Саясий бюросунун көптөгөн мүчөлөрү курамынан чыгарылган. Ал гана эмес Пэн Чжен жана партиянын шааркомунун калган мүчөлөрүнө ыдык көргөзүү максатында, Пленумда «дүйнөлүк буржуазиянын башкы штабы партиянын Пекин шааркомуна уялап алган» деген билдирүү жасалган.

Ушул Пленумда «Улуу пролетардык* маданий революцияны» баштоо чечими кабыл алынган. Анын негизги максаты «бийликте тургандарга жана капиталисттик жолго түшкөндөргө сокку уруу» деп белгиленген. Хунвейбиндерди партиялык бюрократтарга каршы чабуулга өтүүгө, эски салттарды жана ревизионизмди ойрон кылууга чакырык ташталган. Андан башка 1950 ж. аяк чениндеги социалдык – экономикалык саясатка кайра баруу маселеси дагы көтөрүлгөн.

8.2. «Маданий революциянын» негизги окуялары (1966 - 1969)

1966 ж. 18 августунда Пекин шаарында 1,5 миллион адам катышкан хунвейбиндердин чоң митинги* болуп өткөн. Анда катышуучулардын жер дүңгүрөткөн колдоосу астында Мао Цзедун жетекчилерди сынга алуу жана аларды оң жолго салуу иш чараларын өткөрүүдө хунвейбиндердин колдоосу зарыл экендигин баса белгилеген. Кампаниянын бардык катышуучуларына бекер жол акы жана тамак аш берүү кепилдиги айтылган. Маонун «Козголоң – пайдалуу нерсе!» деген ураанын Кытайда биринен сала бири кайталап жатышты.

Сөздөн аракетке өтүшүп хунвейбиндер расмий мекемелерди талкалап, илим билимдүү адамдарды маскараалап, музейлер менен искусствонун чыгармалары ойрондолду.

Бардыгы бюрократиялык системага таандык деп эсептелген кесиптик кошундардын федерациясы*, кытай комсомолу*, аялдар жана спорттук уюмдар, чыгармачылык союздар* өз ишмердигин токтотууга аргасыз болушкан.

1966 ж. сентябрь айында хунвейбиндердин айыл жерине баруусуна тыюу салынып, негизги көңүл шаарларга бурулган. Ошол эле жылдын декабрында «маданий революциянын» багыты өнөр жай ишканаларына бурулуп, аны жүзөгө ашырууну жумушчу жаштардан куралган **цзаофандар** колго алышкан.

Адамдарды **кайрадан тарбиялоо** иши бардык аймактарда жүргүзүлүп, кытайлык расмий маалыматтарга таянсак, бул кампаниядан 100 миллиондой адам жабыркаган. Шаардан алыскы аймактарга айдап жиберүү көндүм ишке айланып, 1966 ж. октябрына чейин эле алардын саны 400 миң адамга жеткен. Жалпы эле «маданий революция» болгон жылдар ичинде репрессияга* душар болгондордун саны: кытай жазуучуларынан 2 660, окутуучулардан 142 миң, илим менен техниканын өкүлдөрүнөн 53 миң адамды түзгөн.

1967 ж. 4 январында Шанхай шаарында цзаофандар адегенде гезиттердин редакцияларын, андан кийин бардык расмий мекемелерди басып ала башташкан. Шаардагы партиянын шааркомунун имараты талкаланып, шаарга коммуналдык* кызмат көрсөткөн бардык мекемелерди басып алышкан. Мао Цзедун цзаофандардын бул демилгесин өлкөнүн бүткүл аймагына жайылтуу ишаратын бергенден кийин, мындай жоруктар башка шаарларда дагы таркаган. Бир эле Пекин шаарында 300 дөн ашуун борбордук мекемелер талкаланган, эми өлкөдө толук анархиянын* өкүм сүрүү коркунучу пайда болгон.

Ушундай шартта абалды жөнгө салуу вазийпасын жападан жалгыз тартип карманган система катары армия өз колуна алып, тартип орнотуу, ишканалардын жана коммуналдык кызмат көрсөтүүчү мекемелердин ишин өз көзөмөлүнө алган.

1967 ж. февраль айында жок кылынган мамлекеттик структураларды алмаштыра турган бийликтин жаңы органы катары – **ревкомдор (революциялык комитеттер)** түзүлө баштаган. Алар үч тараптан: революциячыл массадан (хунвейбиндер жана цзаофандар), революциячыл жетекчи кадрлардан жана аскерий адамдардан куралыш керек эле. Кытайдагы бюрократия бул аракеттерден өтө катуу коркуп калган. 1967 ж. февралында ККП БК Саясий бюросунун мүчөсү

Тань Чженлинь баштаган топ «партия тарабынан көзөмөлдү күчөтүү» демилгеси менен чыкты. Мындай жалпы саясатка каршы келген агымдар кээ бир жергиликтүү органдарда жана аскерий адамдар арасында дагы орун алган. Ревкомдорду түзүү кыйынчылык менен аткарылып жатты.

1967 ж. апрелинен баштап «хунвейбиндердин бейбаштыктары» үчүн Лю Шаоцини күнөөлөө аракети болуп, анын артынан хунвейбиндердин, цзаофандардын отряддары менен аскерлердин ортосундагы кагылышуулар менен коштолгон. Окуянын эң опурталдуу учуру июль айындагы жергиликтүү цзаофандар тарабынан башында коомдук коопсуздук министри Се Фучжи турган Пекинден келишкен ишмерлердин Уханда камакка алынышы жана уруп сабалышы, анын артынан коштолгон олуттуу тартипсиздик болуп калды. Бул окуяга катышы бар аскерий адамдарды жана цзаофандарды тартипсиз элементтерден тазалоо үчүн, атайын аскер бөлүктөрүн жөнөтүүгө туура келген. Бир топ экстремисттик* маанайдагы адамдар «маданий революцияны» армияда дагы жүргүзүүгө чакырышып, ал гана турсун курал жарактарды, алар сакталуучу складдарды* ээлешип, ж.б. коркунучтуу аракеттерге кадам ташташкан.

1967 ж. күзүндө Мао Цзедун: активдүүлүктү басаңдатуу, ревкомдорду түзүү, ККПнын IX съездине даярдык көрүү боюнча көрсөтмө берген. Партияны кайрадан түзүү иши хунвейбиндер менен цзаофандардын көзөмөлдүгү астында жүргүзүлүшү керек эле. ККП БК нин көрсөтмөлөрүнө ылайык: «чыккынчылар», «чыккынчылык аракети менен күмөн туудургандар», «жашыруун тыңчылар», «өздөрүнүн жаман жүрүм турумун көрсөткөндөр» жана «цзаофандардын купулуна толбогондор» - партиялык иштен четтетилиши керек болгон.

1968 ж. апрелинде «маданий революция» кампаниясынын жаңы толкуну башталып, анда: «ревкомдорду революциялаштыруу», «таптардын катарын тазалоо» иштери жүргүзүлгөн. Бардык жерлерде митингдер* өткөрүлүп, эл тарабынан соттоо иши колго алынган, аскерлер менен кагылышуу, коммуникацияга, мекемелерге, банктар* менен дүкөндөргө кол салуу күчөгөн. 1968 ж. июнь айында Мао Цзедун Пекинде хунвейбиндер менен цзаофандардын жетекчилери менен жолугушуп, алардын кылган кызматы үчүн өз ыраазычылыгын билдирип, эми мындан ары күч колдонууну токтотууну талап кылган. Бардык окуу жайларда «жумушчу бригадаларын» түзүү жөнүндө чечим кабыл алынып, «Жумушчу табы бардык жерде жетекчиликти колго алсын!» деген ураан кеңири жайылтылды. Армия тартипти орнотуу боюнча аракетин күчөтүп, бардык

жерлерде бийликтин жаңы органы болгон – ревкомдор түзүлүп жатты.

1968 ж. октябрдагы ККП БК XII Пленуму Лю Шаоцини партиядан чыгарып, Ден Сяопиндин жана башка бир топ партиянын белгилүү ишмерлеринин кызматтарынан алынышын жактырган, ошол эле Пленумда партиялык кадрларды кайрадан тарбиялоо максатында «7-май мектептерин» түзүү жөнүндө чечим кабыл алынган. 1968 ж. декабрь айында партиянын чечими боюнча «маданий революциянын» активисттери * эмгекке жаңыча мамиле кылуу кандай экендигин мисал катарында көрсөтүү максатында алыскы райондорго жана айыл жерлерине жөнөтүлдү. Мындай кадамдын чыныгы мааниси өлкөгө бүлүк салган бул активисттерди шаарлардан чыгарып салууда болгон, анткени «маданий революция» өз ишин аяктоонун алдында турган болучу.

Эми анын кээ бир жыйынтыгын чыгаруу мезгили келип калган. Хунвейбиндер менен цзаофандардын ээн баштыгынын айынан өндүрүш жабырланып, инфраструктура шал абалына жеткирилген. 1967 ж. өнөр жай өндүрүшү 20% га кыскарып, транспорттун* иштөөсү бузулган, көмүр өндүрүү кыскарып кеткен. Качан армия өндүрүш ишканаларын өз көзөмөлүнө алгандан кийин гана өндүрүштүн төмөндөөсү токтоп, 1969 ж. өндүрүш 1966 ж. деңгээлине жеткирилген.

Алгачкы умтулууларга карабастан өлкөнү «чоң секирик» жылдарындагы социалдык экономикалык саясатка кайрадан буруу ишке ашпай калып, бардык көңүл саясий күрөшкө багытталгандыктан, экономикалык саясат маселелери боюнча көрсөтмөлөрдү берүүгө убакыт дагы жетишсиз болгон. 1968 ж. аяк ченинде гана аймактык экономикалык комплекстеринин * алкагында жергиликтүү өнөр жайды ар тараптан өнүктүрүү боюнча көрсөтмөлөр берилген.

Дагы бир манилүү жагдай, бул айыл чарбасына келтирилген зыяндын өлчөмүнүн салыштырмалуу аздыгы. Анын себеби айыл жерлерине хунвейбиндердин баруусуна тыюу салынгандыгы. Андан башка аба ырайынын ыңгайлуу болушу дагы дан өндүрүүнүн жогорулашын шарттаган (1966ж. – 180 млн.т). Өнөр жайдын аскердик тармагы дагы «маданий революциянын» капшабынан аман калып, дал ошол 1968 – 1969 жылдары кытайда водород бомбасын үч ирет ийгиликтүү сыноо ишке ашырылган.

1969 ж. апрелинде ККП нын IX съезди болуп өткөн. Анда «маданий революциянын» чечүүчү ийгиликтери белгиленген. Көп адамдар өлкөдө армиянын орду күчөтүлгүндүгүн байкашкан, анткени, сөезде «армия мамлекет менен пролетариат

диктатурасынын тиреги» деп айтылган. ККП жаңы Уставында* өлкөнүн коргоо министри Линь Бяо Мао Цзедундун «мураскору жана ишин улантуучусу» деп жазылып, БК жана Саясий бюронун курамынын жарымына жакыны аскерий адамдардан шайланган. «Маданий революция» мындан ары дагы өз ишин улантат деп айтылганы менен анын негизги бөлүгү аяктагандыгы айкын болуп калган.

8.3. «Маданий революциянын» аякталышы (1970 - 1976)

Партиянын IX сөздинде жетишилген жеңиштер жөнүндө дүңгүрөтүп көп айтылганы менен, Кытайдын болуп көрбөгөндөй кыйроого учурагандыгы көрүнүп турган. Аны жашыруу мүмкүн эмес эле. Эң маанилүү жыйынтык - бул элдин көңүлү калгандыгы болгон. Коммунисттик бийлик өзүнүн баркын кетирип алган. Анткени ал, элдин күткөн үмүтүн: ишенимдүүлүк, стабилдүүлүктү* камсыз кыла албай, анысы аз келгенсип «маданий революция» учурунда ондогон миллион адамдар жабыр тартышкан. Андан дагы өкүнүчтүүсү бул кампаниянын жаштардын колу менен жүргүзүлүшү, Кытайдын байыртадан бери келе жаткан жаштардын улууларды урматтоо салтын бузуу болду. Коомдогу моралдык* баалуулуктарды сактоодогу орду өтө олуттуу болуп келген «өз жүзүн, абройун жоготуп алуу» принцибинин баркынын кеткендигин дагы айтсак болот.

Андан башка, «маданий революция» - дагы бир ирет коммунизмди куруу идеясын, митинг өткөрүп соттоо менен, эл алдында өз айыбын зордуктап моюнга алдыруу менен ж.б.у.с. ишке ашырууга болбой тургандыгын далилдеп берди.

Башында максат кылып коюлган мамлекеттик аппарат бузулуп, анын институттары таркатылган, аткаминерлердин жүрөгүнүн үшүн алган. Бирок коомдогу административдик* башкаруу зарылчылыгы сакталып калгандыктан, аны аткаруу үчүн өз кесибин билген кадрлар* керек болгон. Алар жаңыдан түзүлгөн бийлик органдарында - ревкомдорго дагы кызматка тартылып, тез эле мурдагы ганьбулардын кейпин кийип, жоругун кайталай башташкан.

«Маданий революциянын» жыйынтыктарынан көңүлү калгандар өлкөнүн бардык аймактарында арбын эле. Турмушка чын көз менен, таамай караган жетекчилердин маанайы түшкөн. Көпчүлүк изилдөөчүлөрдүн баамында Мао Цзедун өзү дагы бул окуялардан кийин терең кайгыга баткан. Иш жүзүндө ал өзүнүн кыялдарынын ийгиликсиз кыйрашына күбө болуп, ошого байланыштуу 1969 ж. кийин кээде гана анча мынча ишке аралаша

калганы болбосо, көпчүлүк учурда эч кандай жаңы демилге көтөрбөстөн сыртынан гана байкоо салып турган. Тилекке каршы ККП нын жетекчилеринин жана активисттеринин арасында дагы да болсо мурунку көз карашты кармаган радикалдар аз эмес эле.

Ал эми карапайым эл коммунисттер баштап тунгуюкка кептелген жол курулай кыял экендигине ынанышып, эми абалды оңдош үчүн кандай гана башка өзгөрүүлөр, анын ичинде түп тамырынан абалды өзгөртүүгө багытталган стратегиялык* маанидеги демилге болсо дагы колдоого даяр болуп калган.

ККП нын IX сөздинен кийин демилге дароо «прагматиктердин» колуна өтүп, алардын лидери Чжоу Энлай өзүнүн Мамлекеттик кеңештин премьер-министри (өкмөт башчысы) кызматын куугунтукка кабылбай сактап калган. Анын демилгеси менен кыйратылган мурунку мамлекеттик структураларды калыбына келтирүү башталды. 1970 ж. февралынан ал түзгөн тизме боюнча репрессияга алынгандарды актоо башталып, провинциялардагы жана ишканалардагы парткомдор өз иштерин жандандырууга түшкөн. Партиянын жетекчилик органдарына кызмат кылгандардын болжол менен 45 % «маданий революцияда» өзүн көрсөткөн адамдардан тартылышкан, бирок аларды дагы акырындап бийликтен четтетүү башталган.

1970 ж. 16 ноябрында «Чень Боданын партиянын ишине каршы аракеттери жөнүндө Указ» чыгарылган. Ага: чагымчыл (интриган)*, мансапкор, жалган марксист, партияга каршы чыккан элемент – деген өтө оор жарлыктар тагылган. Андан кийин Мао Цзедундун мураскору Линь Бяо жана дагы Саясий бюронун 6 мүчөсү көздөн кайым болушту. Линь Бяонун жоголушу жөнүндө расмий түрдө 1971 ж. 13 сентябрында гана маалымат таркатылып, ал боюнча анын Мао Цзедунга каршы заговор* уюштурууга катышкандыгы, анан качып баратып, Монгол Эл Республикасынын аймагында авиа кыйроодо курман болгондугу айтылган.

Эми армияда дагы тазалоо иштери колго алынып, он миңдеген офицерлер, алардын ичинде Генералдык* штабдын* начальниги*, куралдуу күчтөрдүн бардык бөлүктөрүнүн командачылары ээлеген кызматтарынан бошотулган. Провинциялык партиялык комитеттердин 23 жетекчилери алмаштырылган. «Линь Бяонун кылмыш иштерин» тескөө максатында Кытай мамлекетинин болочок жетекчиси Хуа Гофен башында турган атайын топ түзүлгөн.

ККП нын катарында калган радикалдар «прагматиктердин» иш аракетине тоскоолдук кылуу ниетинде дагы деле болсо жаңы

идеологиялык кампанияны баштоого, «маданий революцияны» жандандырууга жан үрөп, Дачжай менен Дацин коммуналарынын тажрыйбасын үгүттөөнү улантып келишкен. **1973 ж. февралда Дэн Сяопин** акталып, премьердин биринчи орун басары кызматына кайрадан келип отурган. Өкмөт башчысы Чжоу Энлай өтө катуу ооруп госпиталда* жаткандыктан Дэн Сяопин иш жүзүндө өкмөттүн ишин жетектеп калган.

1973 ж. августунда ККП X сьезди болуп, анда мурунку жылдары репрессияга чалдыккандар акталганы ырасталган. Ошол эле мезгилде «маданий революция» жылдары кызматка көтөрүлгөндөр дагы жөн эле өз кызматтарында калышпастан, сьезден кийин тез арада «конфуцийди сынга алуу» деген жаңы кампанияны жайылтууга аракет жасашкан. Алардын бул демилгеси **1974 ж. февраль айындагы ККП БК атайын көрсөтмөсү менен токтотулган**. Радикалдардын прагматиктерге бут тосуу аракеттери 1974 ж. бою улантылган, анын далили катары Ван Хунвендин өлкөнүн бардык аймактарын кыдырып, баягы эле «маданий революцияны» жандандыруу чакырыгы менен чыккандыгын айтсак болот. 1975 ж. январында Дэн Сяопин кытай армиясынын генералдык штабынын начальниги болуп дайындалып, ошол эле учурда ККП төрагасынын орун басары кызматына да шайланган.

Бирок, радикалдар оңойлук менен түзүлгөн абал менен эсептешээр түрлөрү жок экендигине 1975 ж. башталышындагы Эл өкүлдөрүнүн Бүткүл Кытайлык Жыйынында (ЭӨБЖ) партиянын Саясий бюросунун мүчөсү Чжан Чунцяонун сүйлөгөн сөзү күбө болду. Ал кытай элин «контрреволюция* менен күрөшкө» чакырып, а негизги милдет «маданий революцияны» улантуу деп белгиленген.

Мына ушундай кырдаалда **1976 ж.** дагы кирип келди. Бул жыл кытай календары боюнча **ажыдаар** (жылан) жылы деп аталып, эл ишеними боюнча көптөгөн бактысыздык, жамандык алып келүүчү жыл болуп айтылып келген. Чындыгында да ошондой болду. **1976 ж. январда** Мамлекеттик кеңештин премьерери **Чжоу Эньлай** каза болду. Бул кызматты Дэн Сяопиндин эзелтине радикалдар караманча каршы болушуп, аягында борбордо аты – заты анча деле белгилүү болбогон Мао Цзедундун мекени Хунань провинциясындагы партиялык жетекчи **Хуа Гофен** өкмөт башчылыгына келген. Радикалдар анын партиялык жетекчиликте анчалык деле чоң байланышы жок экендигин эске алышып, аны оюнчук катары пайдаланабыз деп ниеттенишкен.

1976 ж. 5 апрелде борбордун Тяньаньмэнь аянтында өкмөткө каршы ураандарды көтөрүшкөн элдин чоң демонстрациясы* болду. Бул окуяга радикалдар Дэн Сяопин күнөөлүү деп эсептешкендиктен, ал экинчи ирет бийликтин каарына кабылган. 1976 ж. июлунда Кытайдын түндүгүндө 700 миң адамдын өмүрүн алып кеткен зилзала болду. Бир гана Тяньшань шаарында 100 миңдей адам курман болуп, мезгил талабына ылайык курулган металлургиялык* заводдор кыйраган. 1976 ж. 9 сентябрында Мао Цзедун дагы кайтыш болгон. Анын мураскорлугуна Хуа Гофен келген. «Маданий революция» расмий түрдө аяктаган.

Тыянактар:

1. «Маданий революция» эки максатты аткарууга багытталган, алар: бюрократизмди жок кылып, калкты кайрадан тарбиялоону ишке ашыруу.
2. Бул кампаниянын жолунда көп деле каршы чыгуулар болгон эмес, себеби улуттук аткаминерлер ганьбу буга чейин деле мезгил мезгили менен тазалоого дуушар болуп келишкендиктен көндүм болуп калышкан, ошондуктан керек болсо бул кампаниядан алар өздөрү үчүн пайда табууга үмүттөнүшкөн. Бул кампанияны жаштардын колу менен ишке ашыруу мерчемделген.
3. «Маданий революция» мезгилинде негизги мамлекеттик структуралар жоюлуп, ондогон миллион адамдар кайрадан тарбиялоого дуушар болушкан. Бирок, өлкө толук анархияга кабылар коркунучу туулгандыктан, 1967 ж. февралынан баштап өлкөнү башкаруу милдетин армия өз колуна алган.
4. ККП нын IX сөздинде жаңырган жеңиш тууралуу ооз көптүрмө сөздөргө карабастан Кытай элинде «маданий революция» бир гана көңүл калтырарлык сезим туудурган. 1970 ж. кийин мамлекеттик жетекчиликте радикалдардын таасири бошондой баштаган. Алардын «прагматиктерге» каршы акыркы чабуулга өтүшү 1976 ж. Мао Цзедун өлөргө жакын болгон.

№ 9 – тема. Кытайдагы 1970 - жылдардын акырында жана 1980 – жылдардагы реформалар.

9.1. Радикалдуу реформаларга өтүүнүн өбөлгөлөрү.

9.1.1. Ички саясий өзгөрүүлөр

«Маданий революция» коммунисттердин кадыр – баркын биротоло төгүп, калк арасында алардын туу туткан идеалдары өтүмсүз болуп калды.

Кытайлыктар эми саясатта болуп кала турган өтө чукул бурулушка деле даяр эле. Бул мезгилге чейин өлкөнүн саясий системасында радикалдуу өзгөрүүлөр болбогону менен саясий багыт өзгөрүүгө дуушар болду. Ошого байланыштуу **Кытайда өтө терең жана кеңири өлчөмдөгү экономикалык өзгөрүүлөрдөн мурун саясий өзгөрүүлөр** болору анык болуп калган.

Мао Цзедун өлгөндөн кийин тез эле өлкөдө күтүлбөгөн окуялар боло баштады. **1976 ж. 16 октябрында Хуа Гофен** курамына Цзян Цин, Ван Хунвен, Яо Веньюань жана Чжан Чунцяо кирген **«төрт адамдын бандасын»** камакка алдырган.

Анын артынан эле репрессияга дуушар болгондорду **актоо** башталды. Ошондон пайдаланып Дэн Сяопин дагы өзүн актоо боюнча Хуа Гофенге 10 октябрда 1976 ж. атайын кат менен кайрылган. Тилекке каршы Кытайдагы өтө шашылыш чечимдерди кабыл албаган салтка ылайык, ал 1977 ж. июлда болуп өткөн ККП БК Пленумунда гана толук акталып, өзүнүн мурунку иш кызматтарына кайрадан олтургузулган.

1978 ж. февралында **билим чөйрөсүндөгү саясат өзгөргөн**. Интеллигенцияга болгон мамиле, аларды шылдыңдаган «сасыган топ» деген жарлык алынып салынган жана кызматка дайындоодо кайрадан билимдүүлөргө артыкчылык бериле баштаган. Орто мектептердин бүтүрүүчүлөрүн кара жумушка иштеп көнүгүү үчүн 2 жылга провинцияларга жиберүү дагы токтотулган.

1978 ж. август айында ККП XI съездинде чакырылып, анда «төрт адамдын бандасынын» дарегине өтө курч сын пикирлер айтылып, аларды «маданий революциянын» негизги күнөкөрлөрү деген баа берилди. **Ошолор кызматка көтөргөндөрдү ККП нан тазалоо** ишке ашырылып, провинциалдык комитеттердин 350 жетекчилерин жана алардын орун басарларынын 290 кызматынан алынган. Съезд Дэн Сяопиндин кадырынын өскөндүгүн айгинелеген, себеби ал партиядагы эң тажрыйбалуу, анан эң көп байланыш күткөн урматтуу адам эле. Кытайдагы кызматта

жүргөн адамдын өзгөчөлүгүн эске алуу абзел, анткени ал өлкөдө адамдын кадыры – ээлеген кызматы менен эмес, өзүнүн байланыштарынын көптүгү менен өлчөнөт. Сөздөн кийин репрессияга дуушар болгондорду актоо иши күчөтүлдү.

Хуа Гофен өзүнүн абалы ченелүү экендигин түшүнгөн. Көп өтпөй эле 1979 ж. 7 сентябрда ал премьер – министрлик кызматтан алынып, анын ордун Дэн Сяопиндин адамы – **Чжао Цзыян** ээлеген. Ал эми 1980 ж. февралында анын дагы бир кадры, салыштырмалуу жаш **Ху Яобан** өзү үчүн атайын түзүлгөн ККП БК Генералдык секретары кызматына коюлган. Ал мезгилде Хуа Гофен ККП БК төрагасы бойдон калып калган, бирок 1981 ж. июнда бул кызматтан дагы алынып, жөн гана ККП БК нын мүчөсү бойдон калтырылган. Ху Яобан анын ордуна которулуп, генералдык секретарь деген кызмат орду жоюлган. 1979 ж. декабрь айында болуп өткөн ККП БК үчүнчү Пленумунда өткөн мезгилдеги саясаттын жана идеологиянын дарегине катуу сын айтылып, болочоктогу реформалардын стратегиясы каралган. 1980 ж. ноябрынан - 1981 ж. январь айына чейин «төрт адамдын бандасынын» үстүнөн сот иши жүргүзүлүп, анда КЭРдеги көзү бар бир топ саясатчыларга күнөө тагылып, чыр чатактар орун алган. Мурунку репрессиялангандардын көпчүлүгү акталып, орчундуу мамлекеттик, партиялык кызматтарга Дэн Сяопиндин адамдары тартылган. Бирок, бир өтө татаал суроо пайда болду. Жаңыча иш алып баруу колунан келбеген эски кадрлардан кантип кутулса болот? Ушунча жыл репрессиянын курмандыгы болуп келип, эми гана акталып кызматчыларга берилүүчү жеңилдиктерге эми гана жеткен учурда кызматтан бошотуп салыш өтө эле ташбоордук кадам болмок.

Бул абалдан чыгуунун жолу **1982 ж. сентябрда табылды**. ККП XII съездинде Дэн Сяопиндин сунушу менен партиянын бардык деңгээлдеги **кеңешчилер системасы** түзүлгөн. Дэн Сяопин өзү кеңешчилердин Борбордук комиссиясына башчылык кылган. Аны туурап көптөгөн эски кадрлар кеңешчилик орундарга которулуп, өз орундарын жаштарга жана билимдүүлөргө бошотуп беришкен. 1985 ж. сентябрдагы ККП конференциясында Саясий бюронун мүчөлөрүнүн дээрлик жарымы отставкага кетишкен. Мына ошентип, реформаларды ишке ашырууга жол ачылган.

9.1.2. Эл аралык факторлор

Каралып жаткан мезгилге Дэн Сяопин жана аны колдогон «прагматиктер үчүн экономикалык өнүгүүнүн «советтик модели*» тунгуюкка алып баруучу жол экендиги түшүнүктүү болуп калган. 1973 ж. аяк чениндеги мунайдын баасынын кымбатташынан кийин, дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрүндө **постиндустриалык* революция** башталып, экономиканын структурасы толук өзгөртүлүп, жаңы технологиялар жана жабдыктар кеңири пайдаланыла баштаган. Бул өзгөрүүлөрдөн бир гана «социалисттик дүйнө» четте калып калган.

Ошого байланыштуу өнүккөн өлкөлөр менен социалисттик өлкөлөрдүн айырмачылыгы өнүгүү денгээли боюнча даана көрүнүп калган. **Мамлекеттик экономика эффективдүү*** эмес экендиги, анын убактысы өтүп кеткендиги байкалып, коомдо адамды өнүгүүгө кызыктарган система түзүү зарылчылыгы жаралган. Кытай үчүн 1970 ж. аягында «азиялык төрт жолборстордун» бирине айланган коңшу **Тайвандын** мисалы көзгө көрүнүп турган.

Кытай үчүн дагы бир маанилүү жагдай, 1970 жылдардагы **Батыш өлкөлөрү менен дипломатиялык мамилелердин калыбына келтирилиши** болгон. Узак убакыт бою АКШ Кытайдын элдешкис душманы болуп эсептелген. 1971 ж. КЭР БУУга мүчөлүккө өтүп, ал эми 1972 ж. АКШ нын мамлекеттик катчысы Г. Киссинжердин «тынымсыз дипломатиясынын» арты менен 1979 ж. январында эки мамлекеттин ортосунда толук дипломатиялык* мамилелер орнотулган. Ошондон кийин АКШ, Кытайдын башка дагы Эл аралык уюмдарга мүчөлүгүн калыбына келтирүүгө болгон тоскоолдуктарды алып салган. 1979 ж. февралында АКШга Дэн Сяопин алгачкы расмий иш сапары менен барып, Батыш өлкөлөрүнүн бизнесмендерин (ишкерлерин) өз капиталдарын* Кытай экономикасына салууга үндөгөн. Кийинки жылдан баштап Кытай студенттери Батыш өлкөлөрүнүн окуу жайларына билим алуу үчүн жөнөтүлө баштаган. Бир гана АКШга окууга жөнөтүлгөндөрдүн саны 20 миң адамды түзгөн. Кытайга чет элдик инвестициялардын* агып кириши өтө көп болуп, анын басымдуу бөлүгү чет өлкөлөрдө жашаган кытайлыктарга хуацяолорго таандык эле.

9.1.3. Реформалардын теориялык концепциясынын иштелип чыгышы

Дэн Сяопин көпчүлүк учурда туура ойлоно билген адам болгон жана жалпыга белгилүү кытайлыктардын эски «мышык кандай гана түстө болбосун, чычкан кармай алса болду» деген макалын туура көргөн. Ал кандай реформа талап кылынса дагы колдоого даяр болуу менен Кытайдын шартында бардык реформа сөзсүз түрдө жогортодон жүргүзүлүп, борбордук бийликтин көзөмөлүндө болуш керектигин түшүнгөн. Ганьбулар болсо «маданий революциядан» коркуп калган, маанайы түшүп, кың этпестен баш ийүүгө даяр эле.

Кытайлыктардын салтына ылайык эч убакта, эч кандай шартта жеке адамдынбы (Мао Цзедун), же партиянын кадыр баркынбы (ККП) расмий түрдө басмырлоого жол берилбеш керек. Өлкө бир нече жылдар бою туура эмес жолдо өнүгүп, ал каталыкты жетекчилик эми гана түшүндү деп моюнга алуу дагы салтка туура келмек эмес.

1978 ж. цензура* бир аз бошондотулушу менен ККП нын саясатын сындагандар күчөдү. Пекин шаарында ачылган «демократия дубалында» илинген дацзыбаолордо коммунисттердин дарегине сын пикирлер жана алардын бийлигин кулатып салуу чакырыктары илинип турган. Аларга жооп кылып Дэн Сяопин 1978 ж. аяк ченинде билдирүү таратып, анда өлкөдө реформа жүргүзүү учурунда пролетариаттын диктатурасы, ККП нын жетекчилиги жана Маркстын – Лениндин - Мао Цзедундун идеяларына берилгендик сактала тургандыгы айтылган. Чындыгында бул жөн гана айтылган сөздөр экени түшүнүктүү болучу. Мурунку өнүгүү жолун катачылык деп айтыш Кытай үчүн өзүнүн жеңилгендигин моюндоо, өзүнүн «жүзүн жоготуп алууга» тете болмок. Андайга барууга эч болбойт эле.

1978 ж. декабрь айында өткөн ККП БК 3 – чү Пленумунда КЭРде экономикалык реформаларды баштоо жөнүндө расмий чечим кабыл алынган. 1979 ж. январында Пекиндеги «демократия дубалы» кулатылып, студент -тердин демонстрациясы таркатылган жана камакка алуулар болгон. Бул аракеттер ККПсы эч качан бийлик менен демилгени өз колунан чыгарууга барбай турганынын күбөсү эле. ККП нын 1979 ж. 30 марттагы теориялык* конференциясында реформалардын жалпы концепциясы жактырылган. Бул реформалар: борбордук бийликтин көзөмөлү астында, жогортодон, акырындык менен, социалдык жактан тийгизген таасирлерин эске алуу менен жүргүзүлүш керек деп айтылган.

Өзгөчө реформалардын максаты – буржуазиялык коом же демократияны орнотуу эмес, социализмди куруу экендиги баса белгиленген. Кытай жетекчилиги эл массасынын аң сезимин идеологиясы* жок бош аңгырап калышына жол бербеш үчүн максат мурункудай эле, бар болгону – кытайдын салттык баалуулуктарын эске алуу менен социализмге жаңы маани берилгендигин уламдан – улам баса белгилеп жатышты.

9.2. «Төрт багыттагы модернизациялоо» реформалары жана алардын жыйынтыктары

ККП нын 1979 ж. теориялык конференциясында расмий түрдө «төрт багыттагы: айыл чарбасында, өнөр жайда, илим менен техникада жана аскер чөйрөсүндөгү модернизация», башкача айтканда реформалар тууралуу айтылган.

9.2.1. Айыл чарбасындагы реформалар

Буга чейин эле, тагыраак айтканда 1978 ж. эле жетекчиси Чжао Цзыян (1979 ж. сентябрынан КЭРдин премьер) болгон Сычуань провинциясында үй – бүлөлүк подряд* (жерди белгилүү мөөнөткө ижарага берүү) боюнча эксперимент* жүргүзүлгөн. Анын өзөгүн Дэн Сяопиндин «ар бир дыйкандын түтүнүнө тапшырма берүү» деген эски идеясы түзгөн. Жыйынтыгы адам таң каларлык болуп, дан эгиндерин жана башка айыл чарба продукцияларын өндүрүү өтө тез жогорулап, дыйкандардын кирешелери өскөн. 1979 ж. сентябрындагы ККП БК Пленумунда бул тажрыйбаны өлкөнүн бардык аймагына жайылтуу чечими кабыл алынган. Калктан айыл чарба продукцияларын сатып алуу баасы 80% га жогорулатылган. 1980 ж. башында кооперативдер таркатылып, айыл чарбасын кеңири масштабда* кайра куруу 1981 ж. жай айларынан башталган.

Негизги иш – чаралар:

- а) дыйкан базарларын ачууга, көмөкчү чарбаларын өнүктүрүүгө уруксат берилген;
- б) үйдүн жанынан берилүүчү жер тилкесинин аянты 3 эсеге көбөйтүлгөн;
- в) айыл чарба инфраструктурасын өнүктүрүүгө багытталган мамлекеттик чыгымдар көбөйтүлгөн;
- г) өнөр жайлары айыл чарбасына керектүү чакан техникаларды чыгарууга бет алды;
- д) айыл чарба продукцияларын* милдеттүү түрдө мамлекетке тапшыруу акырындап азайтылып, 1985 ж. биротоло жок

кылынган. Анын ордуна мамлекеттик контракт* системасы киргизилип, элге керектүү продукция базар аркылуу сатыла баштаган.

Ошол мезгилге Кытайдын бардык аймактарында өндүрүштүк жоопкерчилик системасы жайылтылган. Ал боюнча бардык өндүрүштүк бригадалардын айдоо жерлери ар бир үй бүлөлөргө бекитилип берилген. Аларга белгилүү өлчөмдө тапшырмалар берилип, аны аткаргандан ашык продукциясын үй бүлө өзү билгендей пайдалануу укугун алган.

Акырындап андай тапшырмалар дагы жердин өлчөмү жана сапатын эске алып киргизилген салыктар менен алмаштырылган. Ошону менен катар мамлекеттик органдар жердин кандайча пайдаланылып жаткандыгына дагы көзөмөлдү күчөткөн. Мисалга, кыртышын эрозияга учуратууга же болбосо айдоо аянттарын башка максаттарга пайдаланууга жол берилген эмес.

Жерди жеке менчикке берүүгө тыюу салынган. Анын ордуна ижарага берүү киргизилип, анын мөөнөтү акырындап 15 жылга, анан 50 жылга узартылган. Кийинчерээк өмүр бою ижарага берүү, болгондо дагы кийинки муунга мурас катары өткөрүп берүү, андан кийин керек болсо белгилүү бир акы төлөө жолу менен ижаралык жерди башка адамга өткөрүп берүү укуктары киргизилген.

Ушундай чаралар айыл чарба өндүрүшүнүн тез, болжол менен жыл сайын 11% га өсүүсүн камсыз кылды. Ошонун жыйынтыгы, Кытай 1987 ж. өзүн азык түлүк жана айыл чарба чийкизаты менен камсыз кылуу маселесин чечип, эми азык – түлүк продукциясын экспорттоого* өттү.

Айыл жериндеги реформалардын дагы бир жагы, айыл калкы арасында теңсиздикти күчөткөн, себеби калктын кээ бир катмары реформаларды кабылдаган эмес. Бирок жалпысынан айыл калкынын материалдык деңгээли өскөн (жылдык кирешенин өсүшү болжол менен - 8,1% түзгөн).

Дагы бир жагдай, өндүрүштүн эффективдүүлүгүнүн жогорулашы айыл жеринде ашыкча жумушчу күчүн пайда кылды. Бул маселени чечүү үчүн мамлекет жергиликтүү өнөр жай өндүрүшүн өнүктүргөндөрдү колдоого алды. Ири өнөр жай ишканаларынын айыл жеринде өз филиалдарын* ачуусуна жол ачылды. Бул алардын өздөрүнө дагы пайдалуу болгон, себеби, айыл жеринде жумушчуларды табуу жеңил, алардын жашоосу үчүн үй курам, коммуналдык кызмат көрсөтүүнү камсыз кылам, ж.б. деп баш оорутпайт. Мындай аракет кылган өнөр жай ишканаларына мамлекет дагы бир топ жеңилдиктерди берген:

жеңилдетилген кредит* алууга, салык төлөөдөгү жеңилдиктер каралган. Айыл жеринде ачылган ишканалар бош жүргөн жумушчу күчтөрүн өзүнө тартып, жыйынтыгында, 1990 ж. башталышында ал жакта иштегендердин саны 85 миллион адамга жетип, ал жерде өлкөнүн бардык өнөр жай өндүрүшүнүн 1/3 продукциясы (бир бөлүгү экспортко дагы чыгарылган) өндүрүлүп турган. Ошого карабастан 1990 ж. айыл жеринде дагы деле болсо 150 миллиондон ашыгыраак жумушсуз адамдар бар эле.

9.2.2. Өнөр жайды модернизациялоо

Өнөр жайларын модернизациялоонун милдети жөн гана жабдыктарды жаңылоо менен чектелбей, негизгиси ишканалар инновацияга* дайыма түрткү берип туруучу кызыкчылыкты пайда кылууда турган. Ал үчүн мамлекеттик экономиканы бузуп, өндүрүшкө рынокту* принциптерин* киргизүү, атаандаштыкты өнүктүрүү, «өлкөнүн эшигин башка өлкөлөр үчүн ачып берүү» керек эле.

Дагы бир маанилүү маселе, бул калктын социалдык абалын жакшыртуу, сөзсүз түрдө боло турган баалардын өсүүсүнө туруштук берүү болгон. Кытайдын дагы бир өзгөчөлүгү: өлкөдө өзүн – өзү актай албаган ишканалардын өтө көп болгондугу, алардагы технологиянын өтө начардыгы. Аларды дароо жаап салууга болбойт эле анткени, анын арты жумушсуздук маселесин курчутуп жибермек.

Ден Сяопин жалпы жонунан төмөндөгүдөй милдеттерди койгон:

- а) жогортодон пландоону (мерчемдөөнү) жана каражат байлыктарын бөлүштүрүүнү кыскартуу;
- б) опсуз борбордоштурууну жоюу, ишканалардын жана аймактардын чарба жүргүзүүдөгү өз алдынчалыгын кеңейтүү;
- в) майда жеке менчик ишканалардын мүмкүнчүлүгүн пайдалануу;
- г) айлык акыларын жана кирешелеринин көбөйүүсүнө чектөөлөрдү алып салуу.

Жогортодон пландоону (мерчемдөөнү) кыскартуу биринчи жолу Сычуань провинциясында ишке ашырылган. Ал жерде 1979 ж. бул ыкма сыналдып көрүлүп, анда мамлекеттик заказды* аткарган ишкана калган кирешени өзү билгендей бөлүштүрүү укугун алган.

Жыйынтыгы күтүлгөндөн дагы ашып түшүп, өндүрүш 80% өсүп кеткен. 1981 ж. бул система Кытайдын бардык аймактарына таркатылган. Бардык ири өнөр жай ишканаларына өзүнүн өндүрүштүк кубатынын 50% нан ашпаган өлчөмдөгү мамлекеттик

заказ берилген. Аны аткаргандан кийин ишкана өзү каалаган продукциясын чыгаруу жана аны өзү рыноктук баада сатуу укугуна ээ болгон.

Ошону менен катар эле эркин баада дүң соода жүргүзүүгө уруксат берилген. Мунун дагы пайдасы зор болду, себеби, ишканын өз эмгегинин үзүрүн көрүүгө болгон кызыкчылыгы арткан. Бирок мунун терс жактары дагы билине баштаган, ошол баалардын айырмачылыгынан пайда көрүүгө умтулган чайкоочулар көбөйгөн.

1987 ж. борбордук башкаруу чөйрөсү тарый баштаган. Мамлекеттик өнөр жай ишканаларынын директорлору менен мамлекет контракттарды түзө баштаган. Ал контрактка ылайык анын шарттарын аткара албаган директорлор кылмыш жообуна тартылышкан. Жыйынтыгында бул системанын киргизилген биринчи жылы эле директорлордун 80% өз ыктыяры менен кызматынан бошоп кетишкен, себеби, жаңы шартта алардан: профессионалдык (кесипкөйлүк), талдоо жүргүзүү касиети жана экономиканы түшүнүү боюнча даярдыгы сыяктуу башкача мүмкүнчүлүктөр талап кылынган.

1979 ж. Кытайда жеке менчик ишканаларын түзүү башталган. Алар адегенде чекене (розничная) соодада жана турмуш тиричилик жактан тейлөө тармактарында башталып, бара бара экономиканын башка тармактарына дагы жайылган. Жеке ишкердикте жалданма жумушчу күчүн пайдалануунун саны дагы акырындап көбөйтүлгөн: адегенде 5 адамга чейинкиге уруксат болсо, кийинчерээк 15, 50 адамга чейин, акырында бул маселе боюнча дагы бардык чектөөлөр алынып салынган. 1987 ж. Кытайдагы жеке менчик ишканалардын саны 25 миллионго жакын болгон.

Экономикада түзүлгөн жеке сектор* жумушсуздардын санын азайтып гана тим болбостон жалпы өлкөнүн өсүшүнө дагы зор салымын кошкон. 1985ж. бул сектор ички дүң продуктунун 35% өндүргөнүн айта кетсек болот.

Өлкөгө чет элдик инвестицияны тартуу 1979 ж. Кытайдын түштүгүндө 4 эркин экономикалык аймактардын (зоналардын) түзүлүшү менен башталган. Ал өзүнчө административдик түзүмдөр кытайдагы рыноктук экономиканын аралчалары болуп калган. Аларда чет элдик валюталарды* колдонуунун, киреше пайдасын чет өлкөгө которуп кетүүнүн өзүнчө тартиптери, салыктын төмөнкү деңгээли ж.б. жеңилдиктер киргизилген. Бирок алардын администрациясы, ишкана ачууга уруксат берүү, кытайлыктардын колунда калып, кимде ким сапаты эң жогорку, экспортко багытталган продукция чыгаруу максатында ишкана

ачкысы келсе, ал ар тараптуу колдоого алынган. Мисал катарында Гонконг менен чектешкен аймакта түзүлгөн Шеньжен аймагын карап көрсө болот. Анда чет элдик капиталды тартуу менен катар эле, чет элдин тажрыйба, жаңы технологиялар жана административдик башкаруу ыкмалары кеңири пайдаланылган. Эркин экономикалык аймактар (зоналар) Кытайды прогресске жетелеп кетүүчү күчкө айланып, алардын саны башка аймактарда дагы күн санап өсүп жаткан учуру.

1979 ж. жай айларында Кытайда «Биргелешип ачылуучу ишканалар жөнүндө» мыйзам кабыл алынып, андай ишканалардын саны көбөйдү. Мурдагы адаттан тышкары Кытай эми чет өлкөлөрдөн карыз ала баштады. 1984 ж. баштап өлкө Эл аралык кайра куруу жана өнүктүрүү банкынан (ЭКОБ) жана Эл аралык валюта фондуна (корунан) (ЭВФ) жеңилдетилген карыздарды ала баштаган. Бул көрсөткүчү боюнча Кытай, Азиядагы дагы бир модернизация жолуна түшкөн Индияга атаандаш катары чыккан. Акырындап Кытайдын экспорту өсүп, ал эми 1985 ж. өзгөчө тез өнүгүү жолуна түшкөн. Анын бир көрсөткүчү өлкөнүн «чет элдик валюта корунун» толукталышы эсептелет.

Өнөр жай өндүрүшүнүн өсүшү кээ бир жылдары 16% га жетип, шаардагы ишканалардагы айлык акы 9% жеткен. Элдин жашоо деңгээли жогорулап, анын күбөсү катарында 1987 жылга шаардык үй бүлөлөрдүн 93% телевизор, 60% кир жуугуч машинеси, 52% магнитофону (үн жазгычы) бар экендигин айта кетсек болчудай. Кытай экономикасы өнүгүү жолуна түшкөн.

9.2.3. Илим менен техниканы модернизациялоо

Кытайда барынан мурда интеллигенция менен билимдүү адамдарга болгон мамиленин түп тамырынан өзгөрүшү болду. Эми кызматка дайындоо учурунда **адамдын билимине** өзгөчө көңүл бөлүнө баштады б.а. билимдин бедели өстү.

Окуу жайлардын бардык түрлөрүнө каралган мамлекеттик чыгымдар көбөйтүлүп, окутуучу, мугалимдердин айлыгы жогорулаган. Мыкты окуган жөндөмдүү студенттерди мамлекеттин эсебинен чет элге дүйнөнүн эң мыкты университеттерине окууга жөнөтүү колго алынган.

Андан башка, мүмкүнчүлүгү бар үй бүлөлөргө өздөрүнүн эсебинен балдарын чет өлкөгө окууга жөнөтүү мүмкүнчүлүктөрү түзүлүп берилген. Ошентсе дагы «социализмди куруу» жылдары үчүн, андан дагы өзгөчө «маданий революция» мезгилинде билим берүүгө тийгизген кесепеттерди жоюу онойго турган жок.

Дагы бир татаал маселе, объективдүү себептер менен Кытайдын иероглифтик* жазуусун фонетикалык* негизге өткөрүү зарылчылыгы. Мындай болгондо техникалык билим алууга мүмкүнчүлүк артып, жаңылыктарды өз ара алмашып турууга кеңири шарт түзүлмөк. Акыркы он жылдыктарда жогоруда айтылгандай реформа күн тартибинде турат, бирок аны аткарууга кедерги болгон диалектикалык* айырмачылык маселеси сакталып келе жатат (өзгөчө Кытайдын түштүк диалектисинин). Мына ошентип, кытай тилин иероглиф жазуусу бириктирип турганы менен фонетикалык жактан өлкөдө биримдик жок.

9.2.4. Коргонуу иштерин модернизациялоо

Каражаттын жоктугунан башынан эле бул тармакты модернизациялоо акыркы орунга жылдырылган. 1979 ж. болуп өткөн Вьетнам менен болгон чатактан кийин **аскердик чыгымдарды кыскартуу башталган.** 1984 ж. бюджеттеги* аскердик чыгымдардын өлчөмү 1979 жылга салыштырмалуу эки эседен да көбүрөөкө кыскарган. Кытай аскерлеринин санын дагы кыскартуу жүргүзүлүп 1979 жылдан 1981 жылга чейин алардан ¹Ү₃ азайтылган. 1985 ж. дагы бир ирет кыскартуу учурунда 1 миллион адам аскерден бошотулган. Азыркы күндө кытай аскерлеринин саны 3,5 миллион адамдан турат.

Өлкөнүн согуштук өнөр жайын конверсиялоо* башталып, ишканалар эми граждандык товарларды чыгарууга багытталып жаткан. Көптөгөн аскердик объектилери*, складдар, бомбадан баш калкалоочу жайлар ж.б. приватташтырылууга* (менчиктештирүүгө) тийиш болгон.

Ошол эле учурда Кытайдын согуштук доктринасы* түп тамырынан бери өзгөргөн. Бийлик мурда карманып келген «партизандык согуш» жүргүзүүдөн баш тартып, эми негизги көңүлдү армияны техника менен куралдандырууга бурган.

Кытайда өзгөчө көңүл ядролук куралды * жана аны болжогон жерге жеткирүүчү каражаттарын өнүктүрүүгө бурулган. Бул багытта Кытай 1982 ж. баштап биринчи баллистикалык* ракеталар* менен куралданып, 1983 ж. спутник* байланышын өнүктүрүп жатат.

Кийинки жылдарда армия өтө зор экономикалык күчкө айланган. Анын менчигине көптөгөн завод фабрикалар, айыл чарба ишканалары, рудниктер* шахталар*, соода фирмалары*, ал гана турсун ликер* - арак чыгаруучу заводдор дагы өткөрүлгөн.

Аскерлер бара бара өздөрүн өздөрү толук камсыз кылууга өтүшүп, мамлекеттик бюджеттен* каражат сурабай калышкан.

9.3. Реформаларды жүзөгө ашырууга тоскоолдук болгон кыйынчылыктар

Кытайдагы кайра курууларга каршылык көрсөтүү реформалар башталган күнүнөн эле боло келген. Алардын катарында биринчи кезекте ККП нын жетекчилигинин арасында солчулдар, экинчиден нааразылык армияда да орун алган.

КЭР де 1980 жылдардын башталышынан тарта паракорлукка каршы күрөш жүргүзүлүп, миңдеген ганьбулар камакка алынып, сот жообуна тартылган. Мамлекеттик аппаратта иштегендерди кыскартуу башталган, себеби алар абдан көбөйүп, 20 миллион адамдан ашып кеткен. 1982 ж. сентябрда болуп өткөн партиянын XII сөздинде партияда кенешчилер комиссиясын түзүү чечими кабыл алынып, ошонун артынан «социализмге» сыйынгандардын көпчүлүгүнөн кутулгандан кийин ККП нын катарында реформаларга каршы чыккандардын арасы суула түшкөн.

Ошондо бийликке тартылган жаңы кадрлар жаштык жалыны, кесипкөйлүгү менен айырмаланып, ага кошумча кызматка негизинен интеллигент жана билимдүүлөрдүн алынышы маанилүү болду. Жалпы башкаруу аппаратында партиялык жана мамлекеттик милдеттерди так бөлүштүрүү иши колго алынган.

Аскер чөйрөсүндөгү нааразычылыктар, 1979 ж. тарта согуштук күчтөрдү чыңдоого бөлүнүүчү мамлекеттик каражаттардын кескин кыскартылуусу жана өлкөнүн согуштук концепциясынын* өзгөрүшүнө байланышкан болучу. Бул каршылык көрсөткөндөрдүн башында жашы улгайып калган коргоо министри Е. Цзянин турган жана ошол аракеттери үчүн кызматынан алынган. Армияда массалык түрдө кыскартуулар 1982 ж. октябрынан башталып, негизинен иштин көзүн билбеген офицерлер менен саясий кызматкерлер кызматтан кетирилген.

Рыноктук экономикага аралаша баштаган сайын коомдун бийликтен көз карандылыгы азайа баштаган. Себеби, калктын көпчүлүк бөлүгү жеке сектордо эмгектенип, дыйкандар дагы айыл жериндеги партиялык уюмдардын зарылчылыгын сезбей бара жатышкан. Акырындык менен саясий чөйрөдө дагы өзгөртүүлөргө баруу зарылчылыгы бышып жетиле баштаган.

Реформалардын ишке ашырылышы менен экономика гана өспөстөн, ошону менен катар эле социалдык жиктешүү күчөп,

жумушсуздардын саны өскөн, инфляция* дагы жогорулаган. 1986 ж. экономиканын өсүшү акырындап, 1987 ж. девальвация* баалардын кескин өсүшүнө алып келген. Себеби товарлардын дээрлик жарымы рыноктук баада сатылып жаткан болучу.

1987 ж. ноябрда болуп өткөн ККП нын XIII съездинде «либерал» деп күнөөлөнгөн Ху Яобань партиянын жетекчиси кызматынан алынган. Анын ордуна Чжао Цзыян, ал эми Мамлекеттик кеңештин жаңы премьерери болуп Ли Пэн шайланган. Саясий системаны реформалоо маселесинин тегерегинде талкуу күчөгөн. Коммунисттерди сынга алуу жайылып, цензураны алып салуу, ККП нын жеке бийлигин жоюу, демократияны мындан ары өнүктүрүү талаптары коюлуп жатты. Өкмөттүн саясатынын багыты бир топ жумшара түшкөндөй сезилген. Дэн Сяопин дагы бир топ мезгил ичинде көрүнбөй калгандай болгон. Коррупцияга* каршы нааразычылык элдин бардык катмарына тараган.

1989 ж. жазында Ху Яобан кайтыш болгон. Анын сөөгүнүн жерге коюлушу студенттер менен жаштардын массалык демонстрацияларга чыгууларына түрткү болуп берген. Аларга, бийликке нааразы жумушчулар менен интеллигенция кошулуп, толкундоолор өлкөнүн 80 ири шаарларында болуп өткөн. Ошол учурда Чжао Цзыян өзү чет өлкөлөрдө расмий иш сапарында жүргөн. Кайтып келгенден кийин ал расмий басылмалар бетинен демонстранттарга бүт каарын чачканы менен, иш жүзүндө аларга жан тартканы белгилүү болгон.

Так гана ошол күндөргө М.С. Горбачевдун Пекинге расмий иш сапары туура келип, кытай жетекчилеринин расмий резиденциясына* аны вертолет менен жеткирүүгө туура келген. Иш сапардын мөөнөтүн кыскартууга мажбур болушкан. Пекиндеги Тяньаньмэнь аянтындагы студенттик тартипсиздик улантылып, ага катышкандардын саны 1 миллионго жакын адамга жеткен. Чогулгандардын негизги талабы саясий реформаларды ишке ашыруу эле.

1989 ж. 20 майда Пекин шаарында чукул кырдаал жарыяланып, 4 июнда Дэн Сяопин демонстрацияга чогулгандарды таркатууга буйрук берген. Аларга каршы күч колдонулуп, элди оор пулемет менен аткылашып, танкаларга тебелетишкен. Жүздөгөн адамдар курман болушуп, алардын арасында ондогон кытайлык жана чет элдик журналисттер дагы бар эле. Диссиденттер* камакка алынган. Бирок башка шаарларда мындай тартипсиздиктерге жол берилген эмес.

Чжао Цзыян кызматтан алынып, анын ордуна Шанхайдан чыккан Цзян Цземин дайындалган. Рыноктук экономикалык

реформалар убактылуу токтотулган. Өлкөдөгү өзгөрүүлөрдүн душмандары жанданып, өлкөдө «жаңы кытайларга» жаман көз менен карай башташкан.

Андан дагы дүйнөдөгү бардык өлкөлөрдүн өкмөттөрү демонстранттарга карата күч колдонууга өздөрүнүн нааразылыктарын билдиришкен, бирок бул көпкө созулган жок. АКШ нын Конгресси* адам укугун бузгандыгы үчүн Кытайга карата өзүнүн санкцияларын* киргизип, ал гана эмес Кытай үчүн соода жүргүзүүдөгү эң ыңгайлуу шарт түзүп берүү тартибин киргизүүнү бир жылга артка жылдырган. Бирок, **КЭРдин индустриалдуу* өлкөлөр менен болгон мамилелери бузулган эмес.**

Көп өтпөй эле АКШ түзүлгөн кырдаалды жөнгө салуу боюнча кытай бийликтери менен расмий эмес сүйлөшүүлөрдү жүргүзгөн. АКШ нын президенти Д. Буш санкцияларды чектөө боюнча чараларды көргөн жана КЭР үчүн соода жүргүзүүдөгү эң ыңгайлуу шарт түзүп берүү тартиби калыбына келтирилген.

Кытай дүйнөдөгү өтө таасирдүү өлкөгө айланган, ошондуктан ага карата кандайдыр бир санкцияларды киргизүү пайдасыз аракет болмок. Ушунун өзү эле өлкөдөгү реформалардын ийгилигинин күбөсү, бирок алардын убактылуу алдыга жылбай калышы дагы талашсыз фактыга айланган. Реформалардын качан кайрадан жандантылары белгисиз бойдон калган.

Кытай коому мамлекетке, бийликке көз каранды болбой калган, ошого байланыштуу саясий реформаларды жүргүзүп, саясий надстройканы* азыркы шартка дал келе тургандай өзгөртүүлөр зарылчылыгы күн тартибине коюлган. Андай өзгөрүүлөр болгон шартта борбордук бийлик начарлап, ал эми коммунисттердин бийлигинин кыйрашы анархияга* алып келмек.

Тыянактар:

1. Кытайдын «социализмди куруудан» баш тартышы ички жана тышкы татаал факторлордун* тийгизген таасиринен болду. Бирок чечүүчү өбөлгөлөр канткен ченде дагы коомдогу, ККПдагы жана анын жетекчилигиндеги саясий көз караштардын өзгөргөндүгүнүн жемиши эле. Ошону менен катар жогорудагы өзгөрүүлөр саясий түзүлүштүн алмашуусуна алып келе алган эмес.
2. Кытайдагы реформаларды турмушка ашырууда бир нече олуттуу принциптер эске алынган. Аларга: бардык өзгөртүүлөр жогортодон сунушталганын, борбордун такай көзөмөлү астында жүргүзүлгөндүгүн жана ал

реформалардын социалдык таасирин тыкыр байкап туруп, зарыл учурда оңдоолорду киргизип тургандыгын кошсо болот. Ошол эле учурда мурунку жаркын келечек курууга бекем ишенип алган адамдардын нааразычылыгын козгобош максатында баштагыдай эле «социализмге карай жол» деген ураанды сактоого туура келген.

3. Кытайдагы реформалардын жемиши экономикага рыноктук мамилелердин киргизилиши, экономиканын борбордук башкаруудан оолактай башташына көрүнгөн. Ал эми бул өзгөрүүлөр өз кезегинде коомдун коммунисттик идеологиядан жана бийликтен болгон көз карандылыгын азайтып, ошонун негизинде саясий диктатураны жок кылууга зарыл өбөлгөлөр түзүлө баштаган.
4. 1980 – жж. экинчи жарымында реформалардын тереңдешти менен «социализмди» жактагандардын каршылыктары күчөп кеткен. Ошону менен катар социалдык маселелер дагы курчуп, коомдогу теңсиздик таасын сезилип калган. 1989 ж. июндагы саясий өзгөрүүлөрдү талап кылган аракеттерге чечкиндүү сокку урулуп, Кытайда реформаларды андан ары улантуу убактылуу токтотулган.

10 – тема. Кытайдын XX-кылымдын аягы XX1 к. баш чениндеги абалы.

10.1. 1992 жылы реформалардын кайрадан жанданышы

1989 ж. июндагы Тяньаньмэнь аянтында болуп өткөн окуялардан кийин реформалар биротоло токтотулду деген сезим өкүм сүрүп калган. Кайрадан цензура күчөтүлүп, ондогон диссиденттер камакка алынып, «солчулдар» күчөй баштаган.

Кытайдагы адам укуктарынын бузулушуна байланыштуу киргизилген Батыштын санкциялары эч кандай таасир бербей, бара-бара токтотулган. Түшүнүксүз абалдын мезгили эки жылга созулду. Саясаттын өзгөрүшүнө эч кандай деле негиз калбагандай туюлган. Андан калса 1991ж. 87 жашка келип калган Дэн Сяопин дагы өзү ээлеп турган акыркы расмий бийликтен – ККП БК Аскердик Кеңештин төрагалыгынан баш тарткан. Бирок, өлкөдө ал дагы деле болсо жетекчилик кылуучу абалда тургандыгы айкын болду.

1992 ж. жазында Дэн Сяопин Шанхай, Учан шаарларын, өлкөнүн түштүгүндөгү өзгөчө экономикалык аймактарды кыдырат. Ошол сапар мезгилинде ал биринчи жолу рыноктук

реформаларды кайрадан жандандыруу зарылчылыгы жөнүндө сөз козгогон. Анын бул сөзү «солчулдардын» каршылыктарына сокку уруунун шарттуу белгиси эле.

1992 ж. октябрда ККП XIV съезди болуп, анда өзүнүн ордун бир топ бышыктап алган партиянын жаңы лидери Цзян Цземин доклад жасап, анда рыноктук реформаларды жандандырууга чакырган.

Алардын маңызы төмөндөгү маселелерди чечүүгө багытталган:

1. 1992 ж. эле өтө кеңири масштабда **бааларды либералдаштыруу*** башталып, ресурстарды бөлүштүрүүнүн борбордук мамлекеттик системасы жоюлган. Жыйынтыгында кийинки 1993 ж. товардын 5% гана мамлекеттик баада сатылып калган. Дан эгиндерине эркин баа киргизилип, 1993 ж. бардык айыл чарба продукцияларынын 10% гана мамлекеттик баада сатылган. Бул деген кытай жетекчилери көптөн бери кадам таштай албай жаткан өтө чечкиндүү чаралар болгон.

2. 1992 ж. тарта КЭРде **мамлекеттик кош бюджет:** үзгүлтүксүз жана өнүктүрүү бюджетти кабыл алына баштаган. Алардын биринчиси салыктардын эсебинен толтурулуп, ал эми экинчиси салыктан тышкаркы төлөмдөрдөн чогултулуп, ал негизинен реформанын муктаждыктарына сарпталган.

3. 1993 ж. КЭР де **салык реформасы** ишке ашырылып, өнөр жайлардын кирешелеринен алынуучу өлчөмү 55% дан 33% га чейин төмөндөтүлгөн. Ал эми кирешелүүлүгү (эффективдүүлүгү) аз өндүрүштөн алынуучу салыктардын өлчөмүн эки жылга төмөндөтүп, аларга кайра курууну жүзөгө ашырып алууга мүмкүнчүлүк берген. Салыктан түшкөн төлөмдөрдүн 15% ын өздөрүнүн жүгүртүлүүчү (айландыруучу) каражатын көбөйтүп алсын деген максатта ишканаларга кайтарып берген.

4. 1994 ж. **юандын өзгөрүлүп туруучу валюталык курсу** киргизилген. КЭР де бардык чет элдик валюталарды колдонууга тыюу салынып, бардык валюталык операциялар* мамлекеттик көзөмөлгө өткөн.

5. Ошол эле 1994 ж. **тышкы соода жөнүндө мыйзам** кабыл алынып, ал боюнча тышкы соодага болгон мамлекеттин монополиясы жоюлган. Эми ишканалар тышкы рынокко өз алдынча чыгууга мүмкүнчүлүк алышкан. Мамлекеттик монополия товарлардын 16 түрүнө гана сакталып калган.

1997 ж. 19 февралда «реформалардын атасы» деген атка арзыган – Дэн Сяопин дүйнөдөн кеткен. Бирок бул убакка чейин өзүнүн ордун бышыктап алган Цзян Цземин анын жоктугун билгизбей реформаларды уланта берген. 1997 ж. сентябрында

болуп өткөн ККП нын XV сөзди мурунку стратегияны дагы бир жолу бышыктап, эбегейсиз чоң «мамлекеттик секторду модернизациялоонун программасын» кабыл алган.

Мамлекеттик ишканалар бүткүл ички дүң продуктунун 1/3 гана бергендигине карабастан мамлекеттик каржылоонун жана капиталдык салымдардын көп бөлүгүн өзүнө сиңирип алып турган. Мамлекеттин колунда өлкөдөгү бардык инфраструктуранын 100% (темир жолдор, аба транспорту, энергетика, байланыш, почта), банктардын болжол менен 90%, темир өндүрүүчү жана химиялык ишканалардын 90%, машина куруу жана курулуш фирмаларынын 60%, бардык тышкы сооданын болжол менен тең жарымы болгон. Анан калса ошол ишканалардын жарымына жакыны чыгашалуу болуп, жетпеген каражат мамлекеттик казынанын эсебинен берилип турган.

Съезд мамлекеттик менчикке бар болгону бир миң гана ишканаларды, болгондо дагы негизинен инфраструктуранын ишкана, мекемелерин калтыруу жөнүндө чечим кабыл алган. Алар дагы, рынок шартында иштей ала турган, кеңири чарбалык өз алдынчалык укугу бар кооперацияга* (бирикмеге) айландырылышы керек эле. Калган бардык (17 миң) мамлекеттик менчикте болуп келген ишканалар чарба жүргүзүүнүн түрүн (акциялаштыруу, өз менчиктерин ижарага берүү же болбосо жеке адамга сатууну) өздөрү тандап алуулары тийиш болгон.

Маселе реформа жолунда негизги тоскоолдуктарды алып салуу тууралуу болгондугунун өзү эле, бул оңой – олтоң чечим болбогондугун айгинелеп турат.

1998 ж. жазында Кытайдын жаңы премьер – министри болуп Чжу Жунцзы дайындалат. Буга чейин ал Ли Пэндин биринчи орун басары жана мамлекеттик секторду акциялаштыруунун негизги демилгечиси болуп эсептелген. Өзү Хунань провинциясында туулуп өскөнү менен, бирок узак убакыт Шанхай шаарында Цзян Цземин менен чогуу иштеп калган. Пекинде 1989 ж. июнда болгон кайгылуу окуялар учурунда Чжу Жунцзы Шанхайда абалды куткарып калган. Ал өзү өтө иштерман, кудурети күчтүү, реформаларды тез арада өткөрүүнү жактаган адам эле. Ошондуктан аны Кытайда «экономиканын падышасы» деп аташса, чет өлкөлөрдө «кытайлык Людвиг Эрхард» деп 1950 – 1960 жылдардагы германиядагы «экономикалык кереметтин» атасы менен салыштырышкан.

Өкмөт башчылыгына келери менен Чжу Жунцзы мамлекеттик аппаратты эки эсе кыскартуу максатын белгилеп реформа баштады. Эски чиновниктер аңсуз кызматтан бошотулуп, алардын ордуна жаш (50 жашка жетпегендер) жана

кесипке даярдыгы мыкты адистер келе баштады. Мамлекеттик ишканаларда дагы кыскартуулар башталып, бир эле 1999 ж. 3 млндон ашык адам иштен бошотулган. Чжу Жунцзы Кытай армиясынан дагы эки жыл ичинде бардык экономикалык жана коммерциялык* иш аракеттерди токтотууну талап кылган. Азыркы мезгилде ККП БК Туруктуу комитетинин курамында бир дагы аскер адамы калган эмес.

2002 ж. ноябрь айында ККП XVI съезди болуп, анда Цзян Цзэмин ККПнын генералдык секретарлыгынан кетип, анын ордуна 59-жаштагы Ху Цзинтао шайланган. 2003 ж. мартында ал бир эле мезгилде ККПнын төрагалык кызматын дагы өз колуна алган. Дагы бир жашыраак ишмер Вэнь Цзябао – Чжу Жунцзынын ордуна Мамлекеттик кеңештин премьер кызматын ээлеген.

10.2. Кытайдын экономикалык жетишкендиктери

1998-1999 жылдардагы Түштүк – Чыгыш Азиянын өлкөлөрүнө (Япония, Түштүк Корея, Тайвань, Сингапур, Индонезия, Малайзия, Тайланд) сокку урган «азия кризисине*» карабастан Кытайдагы реформалар улантыла берген. Кризистин капшабы Кытайга дагы тийбей койгон эмес, анткени ал экономикалык жактан бул өлкөлөр менен тыгыз байланышта болуп келген.

Кытайга 1997 ж. жайында анын курамына кошулган Гонконг* маанилүү таасир берген. КЭРдин экономикасына салынган бардык чет элдик капиталдык салымдардын азыр дагы 60 % көбүрөөгүн Гонконгдун инвестициялары түзөт. Гонконг дүйнөдөгү банктардын үчүнчү борбору, ал эми 1997 ж. бери дүйнөдөгү эң ири порт* болуп эсептелет. Азиялык кризис мезгилинде анын ички дүң продуктысы 1998 ж. – 4%, 1999 ж. – 2% кыскарган.

Ушундай оор кырдаалда КЭРдин Улуттук банкы Гонконгко колдоо көрсөтүп, анын дагы, өзүнүн валютасын дагы девальвациядан сактап калды. 2000 ж. кризистин кесепеттери биротоло жоюлган.

Жалпысынан КЭР 1990 – жылдарда экономика жаатында өтө жогорку ийгиликтерди жарата алган: анын жылдык орточо өсүшү 9%дан ашып, өнөр жайынын өсүшү 9,7% түзгөн. Өнөр жай өндүрүшүндөгү эң жогорку өнүгүү - 23% 1993 жылга туура келет.

Кээ бир эсептөөлөр боюнча, бүгүнкү күндө Кытай экономикалык жактан (АКШ менен Япониядан кийинки) дүйнөдө үчүнчү оорунду ээлейт.

Ал эми дүйнөдө тагдыры окшош эки ири мамлекеттердин өнүгүү ыргагы төмөндөгү торчодон айкын көрүнөт.

Ички дүң продуктуну жан башына бөлгөндөгү өсүү ыргагы	жылдар	Кытай	Индия
Колониализм мезгилинде	1870 - 1950	0,1 - 0,3 %	0,1 - 0,3 %
Көз каранды эместик мезгилинде	1950 - 1980	2,6 - 2,7%	1,1 - 1,3%
Реформалар мезгилинде	1980 - 2005	5,9 - 6,1%	3,9 - 4,1%
«өнүгүүнүн кыймылдаткычы»	1980 - 2005	индустриалаштыруу	Экономиканы «сервистештирүү» (программалык камсыздоо жана кызмат көрсөтүү) б.а. үчүнчү сектор.

Кытай 2000 жылга эсептелген ички дүң продуктысынын өнүгүү мерчемин (планын) 1995 ж. эле аткарып койгон. Бүткүл дүйнөлүк банктын болжолдоосунда экономикасынын жалпы көлөмү боюнча Кытай 2010 ж. АКШны кууп жетет, ал эми 2020 ж. андан 1,4 эсе озуп өтүп, XXI кылымдын бул көрсөткүчү боюнча эң биринчи орунга чыгат. Бирок калкынын санына бөлүштүрө келген көрсөткүч боюнча Индиядан эки эсе алдыда экендигине карабастан, өнүккөн өлкөлөргө салыштырмалуу бир топ эле артта калып келет.

Ошого карабастан КЭР болот өндүрүү, телевизор чыгаруу, цемент (дүйнөлүк өндүрүштүн 35%) жана көмүр (дүйнөлүк өндүрүштүн 30%) өндүрүп чыгаруу боюнча дүйнөдө такай биринчи орунду бербей келе жатат.

Тышкы соодадагы активдүү сальдонун* болуп көрбөгөндөй өсүшү, бир жылга 40 млрд. америка долларына жетиши – кытай товарларынын сапатынын жогорулагандыгынан кабар берет.

2005ж. Кытайда товарларды жана кызмат көрсөтүүнү сыртка чыгаруу, аларды сырттан алууга караганда ¹Y₆ эсе жогору болуп, ошонун аркасында өлкөнүн валюталык резерви 2007ж. триллион доллардан ашып кеткен. Ошол экспортко чыгарылып жаткан даяр өнөр жай товарларынын ичиндеги жогорку технологиянын негизинде жасалып чыккан товарлардын көлөмү Индияга салыштырмалуу 6 эсе, ал эми алдыңкы өлкөлөргө

караганда эки эсе көп болгон. 2001 ж. 11 декабрда Кытай көптөн күткөн тилегине жетип, Бүткүл дүйнөлүк соода уюмуна (БСУ) мүчөлүккө кабыл алынган.

Азыр кытай экспортундагы өнөр жай товарларынын үлүшү 80% га жакындап барат. КЭР дин жалпы эле экспортунун көлөмү 200 млрд. долларды түзсө, болжол менен ошондой эле көлөмдү Гонконгдун экспорту берет. КЭР Батыштын өнүккөн өлкөлөрү, өзгөчө АКШ менен (Япониядан кийинки орунда) соода балансындагы оң сальдо эбегейсиз чоң өлчөмгө жетти.

Кытай акырындык менен өзү дагы капиталды экспорттоочу ири өлкөгө айлана баштады. 2006 ж. кытайдын чет өлкөлөргө жөнөткөн түз инвестицияларынын көлөмү 63,6млрд. долл. жетти. Америкалык корпорациялар* менен түзүлгөн курулуш боюнча контракттардын* учурдагы наркы 100 млрд. доллардан ашат.

Тышкы сооданын тез ыргакта өсүшү менен Кытайдын дүйнөлүк соодадагы үлүшү 1990-жылдардагы 4,6% дан, азыркы мезгилдеги 9,4%га чейин көтөрүлдү. АКШ, Германия жана Япония өлкөлөрү менен биргеликте КЭР дүйнөлүк соода державаларынын кандайдыр бир өз алдынча клубун түзүштү.

Кытайдагы адам укуктарынын же интеллектуалдык* менчикке автордук* укуктун бузулушун бетке туткан американын президенттери Дж. Буш менен Б. Клинтондун кытай экспортуна кошумча тариф* киргизүүгө болгон аракеттеринен тыянак чыккан жок. КЭР алтын акчанын (золотовалютный) зор өлчөмдөгү (өзүнүкү - 150 млрд. доллардан ашык, ал эми Гонконгдуку дагы 100 млрд. долл.) резервин* түзүп алган.

1992 ж. Кытайда реформалар кайрадан жандана баштагандан баштап, чет элдик инвестициялардын* агып кириши күчөгөн. Азыр анын жалпы көлөмү боюнча бул өлкө дүйнөдө АКШдан кийинки экинчи орунда турат. Анын көлөмү 1990 жылдагы 10,3 млрд доллардан, 2005 ж. 63,8 млрд долларга чейин өскөн. Азыркы мезгилде кытай экономикасындагы чет элдик капиталдык салымдар жалпы инвестициянын 13% түзүп, өнөр жай өндүрүшүнүн 14% берет. Чет элдик капитал салынган ишканалар жалпы КЭРдин экспортунун жарымын өндүрүп чыгарат. Дагы бир көрсөткүч: экономиканын өнүгүү ыргагы өлкөнүн ички райондоруна караганда, өзгөчө экономикалык аймактарда жогору.

Өлкөнү компьютерлештирүү дагы өтө тез өнүгүп бара жаткандыгын айта кетүү абзел. 2000 жылга эле Кытайда 20 млндон ашыгыраак персоналдык* компьютерлер (анын ичинен көпчүлүгү өзүндө чыгарылган) пайдаланууга коюлгандыгын белгилесек болот.

Ошону менен катар **КЭРде олуттуу кыйынчылыктар** дагы жок эмес. Экономисттер алардын ичинен төмөндөгүлөрдү бөлүп көрсөтүшөт:

1) **жумушсуздук маселеси:** жумушчулардын арасындагы расмий көрсөткүч 3,1%, ал эми чындыгында 15%га жетет. Андан башка «көмүскөдөгү жумушсуздук» айыл жеринде 150 млн. адам, шаарларда 30 млнго барып калат. Экономисттердин божомолу боюнча КЭРдин 2001 ж. Бүткүл дүйнөлүк соода уюмуна (БСУ) мүчө болуп кириши менен жумушсуздардын саны дагы 35 млн. адамга көбөйүшү мүмкүн;

2) жумушсуздук маселесин 1980 жылдардагы элдин турмуш абалынын оңолушу менен коштолгон **калктын санынын тез өсүшү** дагы күчөтүп жиберди. Калктын өсүшүн токтотуп калуу күндөн күнгө кыйын болуп бара жатат, азыр эле жалпы саны 1300 млн. адамга жетип барды;

3) калктын жалпы саны өтө көп экендигине карабастан, 1990 жылдардын акырында өлкөнүн **ички рыногунда продукциянын өлчөмү ашыкча көп** экендиги байкалган. Рыноктогу ашыкча көп өлчөмү түстүү телевизорлор боюнча – 60%, автомобилдер – 50%, текстил* буюмдары боюнча – 40% түзгөн. Эми мындан аркы экономикалык өсүштү эмненин эсебинен камсыз кылса болот? - деген суроо туулат;

4) дагы бир татаал маселе, дагы деле болсо **мамлекеттик сектордогу өтө көп сандагы ишканалардын бар экендиги.** 1997 ж. акырынан баштап алардын санынын кыскарып жаткандыгына карабастан, көптөгөн киреше таба албаган ишканалар, бүткүл банк секторунун 90% түзүп турган мамлекеттик банктардын кредиттери менен эптеп кармалып турат. Мамлекеттик банктардын жалпы кредиттеринин 75% мамлекеттик ишканаларга берилип келет;

5) адистерди өлкөнүн **энергетикалык коопсуздугу** дагы тынчсыздандырат, себеби эсептөөлөргө ылайык 2010 ж. чейинки өлкөнүн энергетикага болгон муктаждыгы жыл сайын 3,3%га өсүп турат. Ушундай талапты канааттандырып бере алабы? – өлкөнүн өнүгүшүнүн керектүү денгээлде кармалып турушу ошого түздөн түз байланыштуу. Жетекчилердин, экономистердин, жалпы эле адистердин тынчын алган дагы бир божомол – бул 2012-жылга КЭР бүткүл зарыл болгон мунайзаттын (нефть) 40%нан көбүрөөгүн четтен ташып келүүгө мажбур болот.

Азыр Кытай Юнань шаарына жакын, Хубей провинциясынын аймагында Яңзы дарыясына өтө чоң «Үч капчыгай» деп аталган ГЭСтин курулушун баштап жатат

(2002 ж. январда башталган). Ушул долбоор өлкөдөгү энергетика маселелеринин чечилишине жардам бермекчи. Бирок, бул курулуш дагы көптөгөн техникалык кыйынчылыктар менен байланышкан. Алардын ичинен алып карасак, мисалга 1 млндон ашык адамды суу басуучу аймактардан көчүрүп чыгарыш керек;

б) бүгүнкү күндөгү Кытайдагы эң татаал социалдык-экономикалык маселелер жана карама каршылыктар ККП менен мамлекеттин ишмердиктеринен жаралган.

Баарынан мурда кээ бир аймактарда гана эбегейсиз көп финансылык (каржылык) жана материалдык каражаттардын топтоштурулушу сөзсүз түрдө өлкөнүн калган аймактарында тартыштык жаратып, өнүгүүсүн артка тартат. Ошонун негизинде өлкөнүн ар түрдүү аймактарында социалдык-экономикалык терең ажырым жаралды.

Аймактык дүң продуктунун (АДП) жан башына бөлө келгендеги көрсөткүчү боюнча биринчи орундарда өлкөнүн экономикалык жана маданий борбору болгон, борбордук баш ийүүдөгү шаарлар: Шанхай, Пекин, Тяньцзинь турган. Алардан кийинки орундарга өнүккөн провинциялар – Гуандун, Цзянсу, Чжэцзян, Ляонин, Шаньдун чыккан. Мына ушул аталган шаарлар менен провинцияларга узак жылдар бою өтө көп өлчөмдөгү каржылык жана материалдык ресурстар жумшалып турган. Алардын АДПсы 2000 ж. өлкөнүн ички дүң продуктысынын (ИДП) 38% түзсө, 2005 ж. бул көрсөткүч 43% дан ашкан. Экономикалык жактан артта калган аймактардын АДП нын жан башына бөлө келгендеги көрсөткүчү 2000ж. 7,7%, ал эми

2005ж. өлкөнүн ИДП нын 8,2 % түзгөн. Мындай аймактардын катарына – Гуйчжоу, Ганьсу, Юньань, Гуанси, Шеньси провинцияларын кошсок болот.

Ушуга байланышкан дагы бир маселе, артта калган аймактар ички миграциянын аркасында жашаган калкын дагы жогото баштады. Себеби, 2000 жылдары бир аз бошондотулуп, кээ бир жерлерде шаардыктар менен дыйкандарды өз-өз алдынча каттоо тартибин алып салгандан кийин көптөгөн адамдар өнүккөн аймактарга кете башташкан.

Өлкөдө шаардыктар менен дыйкандардын жашоо деңгээлиндеги ажырым өтө тереңдеп кеткен. 1990 ж. шаардыктардын жан башына кирешеси, дыйкандардын үй-бүлөлөрүнүкүнө салыштырмалуу 2,2 эсе жогору болгон. Ошол эле көрсөткүч кийинки жылдары: 1995 ж. – 2,7 эсе, 2000 ж. – 2,8 эсе, 2005 ж. – 3,2 эсе жогору болгондугу маалым.

Калктын 60% түзүп турган дыйкандарга өлкөнүн товар жүгүртүүсүнүн бар болгону 30% туура келет. Айыл кыштактардын 10% гана калкты кооперативдик медициналык тейлөө бар, ал эми дыйкандардын дээрлик 80% ашыгыраагы өзүнүн эсебинен дарыланууга мажбур болушат;

7) Дүйнөдөгү лидер эсептелген АКШнын артынан сая түшүп кууп жетүүнү максат кылган Кытай негизги көңүлдү өндүрүштүн сапатына эмес, сандык өсүштүн багытына буруп алды. Анын терс таасиринин негизги жыйынтыгы болуп улуттук өндүрүштүн эффективдүүлүгүнүн төмөндөшү эсептелет. 2004 – 2005 жылдары дүйнөлүк ИДП нын 4-5% Кытайдын үлүшүнө туура келген. Ошол эле учурда ушунча продукцияны өндүрүп чыгаруу үчүн өлкө дүйнөлүк алгачкы энергоресурстардын 12%, тузсуз суунун 15%, алюминийдин 25%, болоттун 28%, цементтин 50% пайдаланган. Ошонун кесепетинен Кытай кыйыр түрүндө же түздөн түз эле дүйнөлүк көптөгөн ресурстук, аны менен экологиялык жана экономикалык маселелердин курчушуна салымын кошкон.

Өндүрүштүн экономикалык эффективдүүлүгү дагы деле болсо салыштырмалуу түрдө төмөн бойдон калууда жана айлана чөйрөнүн бузулушу дагы эбегейсиз деңгээлге жетти;

8) **социалдык маселелер** дагы курчуп, коомдун социалдык жиктешуусу күчөп бара жатат. Калктын жалпысынын турмуш абалы жогорулап, кээ бирөөлөр башкаларга салыштырмалуу жакшы жашап жатат. А бул болсо жарды жашагандарды ич күйдү кылса, башка бирөөлөрдүн мурунку мезгилдеги жалпы теңчилик заманына кусалыгын арттырууда. Азыркы учурда Кытайдагы **өтө бай адамдардын саны 3 млнго чукулдап** калды. Аларды « жаңы кытайлар » деп аташып, көпчүлүгү жек көрүшөт. Бул маселени Кытайда « кызыл көздөрдүн оорусу » деп атап коюшат;

9) Ишканаларды акырындап мамлекеттен ажыратуу жана эмгек рыногундагы кырдаалдын чыңалышы аткаминээрлердин (чиновниктер) ишкердикке активдүү киришип кетишине, ошондой эле уюшкан кылмышкер топтордун санынын өсүшүнө жол ачкан.

1983-2005 жылдар ичинде 10 дон ашык уюшкан кылмыштык топтордун бетин ачуу боюнча ири операциялар жүргүзүлүп жыйынтыгында 1 млндон ашык ошондой топтор жок кылынган.

Кантсе дагы, бардык кыйынчылыктарга карабастан Кытайдын өнүгүү жолу айкын. Ал Япония, Түштүк Корея, Тайвань жана Сингапурлардын өнүгүү жолун элестетет. Себеби, бул жол – **конфуциандык салттык баалуулуктар**

менен алдынкы технологияны айкалыштырган өнүгүү жолу . Ар кандай айтылып , жазылып жаткан « кытайдагы өзгөчө социализмди » куруу жөнүндөгү сөздөр, бар болгону жөнөкөй гана элдин көңүлүн алаксытуу. Мындай көңүл алаксытуунун максаты: өлкөдөгү туруктуулуктун бузулушуна жол бербөө, бийликке, коомду жетектөөгө эскиликтен арылган жаңы муун келгенге чейин убакытты утуу. Өлкөнүн саясий системасын реформалоо так ошол муундун вазийпасына кирет.

Бирок азыр деле, «социалисттик ураандардын» айтылгандыгына, ККПнын диктатурасына карабай Кытай коомун биз билген маанидеги «социалисттик коом» деп айтууга жарабайт. Өлкөдө рыноктук экономика өнүгүп жатат, коомдо бара- бара өз ара ажырымдоо (дифференциация) күчөп, марксисттик идеология жөнөкөй гана эскиден калган көнүмүш тартипке (үрп-адатка) айланып бара жатат .

Кытайда негизинен «гармониялык (бардык жагы төп келген) коом» курулду деп эсептелинет. Кытайлыктардын түшүнүгүндөгү гармония деген бул – «кытайлык өзгөчөлүгү бар социализм» же болбосо «социалисттик өзгөчөлүктөрү бар капитализм».

Акыркы жылдары КЭРде өлкө кайсы багытта өнүгүш керек? – деген маселенин айланасында чоң талаш тартыш жүрүп келет . Демократтар бийликтин жеке инсандын үстүнөн болгон катаал көзөмөлүн алып салууну талап кылышса , башкалары болсо «кытайдын өнүгүү моделинин» «батыш либерализминен» кескин айырмалангандыгына басым жасашат. Кытайдын басма сөз каражаттарында коомдун адептик-этикалык (мораль) жактан жабыркап (бузулуп) бара жаткандыгы тууралуу көбүрөөк жазылып, коомдун кызыкчылыгы эске алынбай, өзүмчүлдүк күч алгандыгы көбүрөөк айтылып, адептүүлүктү жеке пайда көрүүдөн жогору коюуга чакырып жатышат. Кытайдын өнүгүү моделинин батыштыкынан өзгөчөлүгү анын – конфуцианстводогу: адамды сүйүү, адилеттүүлүк, боорукерлик жана ушул сыяктуу укуктук нормалар менен шайкеш кетиш керектигинде. Бул боюнча өз убагында Кытайда «Цзян Цземиндин теориясы» жөнүндө көп кеп козголуп, ал гана эмес анын «Тандалган эмгектерин» басып чыгарууга камылгасы көрүлө баштаган.

10.3. Эл ара айдыңындагы Кытайдын жаңыча орду

Узак убакыт бою Кытай өзүн эл аралык мамилелерден четке чыгып калган өлкө катары эсептеп келген. Буга анын көптөгөн ийгиликсиз аракеттеринин негизинде калыптанган

өксүктүк сезими да түрткү берген. Кытай Эл республикасы узак убакыт БУУга жана башка эл аралык уюмдарга мүчө да боло алган эмес, анын ордун ал жактарда Тайвань ээлеп келген. Батыш өлкөлөрүнүн көпчүлүгү менен дагы кадимкидей мамилеси жок эле.

1970 жылдардын башталышында кырдаал бир аз өзгөрө баштаган. КЭР европалык өлкөлөрдүн көпчүлүгү менен дипломатиялык мамилелерин калыбына келтирип, Тайвандын ордуна БУУга мүчө болуп калды.

Узак мезгил ичинде АКШ Кытайдын негизги душманы болуп эсептелген. АКШ Тайванды колдоп туруп алгандыгына байланыштуу «Корей согушу» бүткөндөн кийинки АКШ менен мамилени жөнгө салууга болгон аракеттерден майнап чыккан жок. Андан кийин эле 1960 жылдарда Вьетнам согушу болуп, андан АКШ 1970 ж. башталышында араң гана чыга баштаган. 1971 ж. июлунда Пекинге АКШнын президентинин улуттук коопсуздук боюнча кенешчиси Генри Киссинджер жашырынып келип кеткен. Андан кийинки 1972 ж. Р. Никсондун КЭРге болгон расмий иш сапары чыныгы сенсация болгон. Бул эки мамлекеттин бири бирин тааныгандыгынын далили эле. Ушул иш сапар менен катар эле АКШ Тайвань менен өзүнүн дипломатиялык мамилелерин үзүп, мындан кийин аны менен мамилелерин расмий эмес деңгээлде тутунуп келген.

Көпчүлүк адистер бул кадамды кыйыр түрүндө СССРге басым жасоо максатындагы дипломатиялык оюн катары түшүнүшкөн. Советтер Союзу менен Кытайдын ортосундагы мамилелер 1964 ж. Н.С.Хрущевду бийликтен четтеткенден кийин деле оңолгон жок. «Маданий революция» кызуу жүргүзүлүп жаткан жылдары эки өлкөнүн мамилелери андан бетер курчуган. 1967 ж. Пекинде советтик элчиликке кол салынып, ал эми 1969ж. Уссури дарыясындагы **Даманск аралында** кытайлык жана советтик чек арачылардын ортосунда аскердик кагылышуу болуп өткөн. 1970 жылдары кытай менен болгон чек арадагы советтик куралдуу күчтөр 33 дивизиядан 56га чейин көбөйтүлөт. 1979 ж. Вьетнамда советтик согуштук деңиз жана согуштук аба базаларынын түзүлүшү менен КЭРдин коопсуздуктуна коркунуч туулгандыгы жөнүндө айтыла баштаган. Ошол эле жылы советтик аскерлердин Ооганстанга киргизилиши менен эки өлкөнүн мамилелери ого бетер начарлаган.

1980 жылдары КЭР ядролук (өзөктүк) куралы бар державага айланып, мурунку эки уюлдук (капиталисттик жана

социалисттик) дүйнөнү өзгөртүп жиберген. Бул убакытка КЭР менен АКШнын мамилелери дагы өзгөрүп, 1978 ж. Америка КЭРди дипломатиялык түрдө толук таанып, Тайвандан өз аскерлерин чыгарып кеткен.

Өз кезегинде КЭР дагы АКШдан Тайвань менен бардык келишимдеринен баш тартышы боюнча койгон талаптарын жумшартууга барган. Президент Р.Рейгандын Тайванга курал жарак сатууну кайрадан баштоого болгон аракети ордуна чыкпады. Тибеттеги 1987 жана 1989-жылдардагы толкундоолорду Кытай өкмөтү күч менен баскандыгына карабастан АКШ менен КЭРдин мамилелери президент Д.Буштун учурунда дагы бузулган эмес. 1989 ж. Тибеттин лидери далай-лама дүйнөлүк Нобель сыйлыгына татыктуу болду. 1989 ж. Таньаньмэнь аянтындагы кайгылуу окуялар деле кытай америка мамилелерине терс таасир эте алган жок. Конгресстин КЭРге карата санкцияларды колдонуу боюнча чечимдери президенттен колдоо тапкан эмес.

Президент Б.Клинтондун КЭР менен болгон тышкы соодада американын шарттарын таңуулоого болгон аракети дагы жыйынтык бербеди. Ошонун баары Кытайдын орду дүйнөлүк экономикада өтө зор экендигин, ошол эле мезгилде кыйыр түрүндө кытайдагы реформалардын өз жемишин берип жаткандыгын айгинелеген. 1997 ж. Цзян Цземиндин АКШга расмий иш сапары, кийинки жылы президент Б.Клинтон Пекинге келип кеткени эки өлкө үчүн тең зор мааниге ээ болгон. 1999 ж. апрелинде КЭРдин жаңы премьер-министри Чжу Жунцзы дагы АКШга иш сапары менен барып келген.

Жаңы ХХI кылымдын башталышы менен эки өлкө ортосундагы мамилелерге көлөкө түшкөндөй сезим пайда болгон. Анын себеби, америкалыктар тарабынан Югославиядагы кытайлыктардын элчилигинин аткыланышы жана 2001 ж. кытайлык согуштук аба күчтөрү тарабынан Хайнань аралынан америкалык чалгынчы учактын (самолет) кармалышы болгон. Бирок, эки тарап тең бул окуяларга карата улуу державаларга мүнөздүү каада менен токтоолук көрсөтүп, жаңжалдын курчуп кетишине жол беришкен эмес.

Бир эле мезгилде КЭР түндүк коңшусу менен болгон мамилелерин жакшырта баштаган. Мындай кадамга 1986 ж. М.С.Горбачевдун билдирүүсү жол ачкан. Анда Советтер Союзу Кытай менен тынчтык, коңшулук мамиледе жашоону каалай тургандыгы айтылып, ал үчүн СССР: кытай менен орун алып келген чек ара маселелеринде эпке келүүгө (уступка) даяр экендигин, Монголияда жана Ооганстандагы өз аскерлерин

чыгарып кетүүгө макулдугун, ошондой эле Кампучияны Вьетнамдыктардын басып алгандыгын колдобой тургандыгын кабарлаган. М.С.Горбачев өзүнүн Пекинге боло турган иш сапарынын астында 500 миң советтик куралдуу күчтөрүн Кытай менен болгон чек аралардан ичкери карай жылдырылгандыгын жана Монголиядагы советтик аскерлер 2У_3 ге кыскартылгандыгын билдирген.

1991 ж. СССР кыйрады, ага чейин эле чыгыш европа мамлекеттеринин аскердик Варшава келишими дагы ыдырап жок болгон. «Кансыз согуш» токтотулду, эки уюлдук тирешүү тарых барагында калды. 1992 ж. Пекинде Россия федерациясынын президенти Борис Ельцин болуп кайтты.

1990 жылдары орус кытай мамилелери жаңы деңгээлде өнүгүп жатты. КЭР Россиянын экинчи орундагы соода өнөгүнө айланып, Кытайда көп сандаган россиялык аскерий кеңешчилер иштей башташты. Пекин тараптан коюлуп, мамилелерди жакшыртууга тоскоолдук кылып келе жаткан «**төрт себептер**» эске алынган: Ооганстандан жана Монголиядан аскерлер чыгарылган, СССРдин кысымы менен 1989 ж. сентябрынан Кампучиядагы вьетнамдык аскерлер чыгарыла баштаган, советтик-кытай чек арасындагы жайгашкан аскерлер азайтылган.

Территориалдык талаш маселелер дагы жөнгө салынган: 1991ж. май айында чек аранын чыгыш тилкеси, ал эми 1994 ж. батыш тилкеси боюнча келишимдерге кол коюлган. 2002 жылга россия-кытай чек арасынын 98% боюнча өз ара макулдашылган.

1996 ж. апрелде Шанхай шаарында чек ара аймактарындагы өз ара ишенимдерди бекемдөө чаралары боюнча **орус-кытай келишими** түзүлгөн. 1997 ж. бул келишимге дагы үч мамлекет: Кыргызстан, Казакстан жана Тажикстан кошулушкан. Ошондон бери карай «Шанхай бешилтиги», 2001 жылдан Шанхай кызматташтык уюмуна (ШОС) кирген өлкөлөр мезгил-мезгили менен өз ара жолугушууларды өткөрүп турат. Анын катышуучулары дагы Кытай менен чек ара маселелери, 7,5 миң чакырым узундуктагы чек араны бойлой жайгаштырылган куралдуу күчтөрүн эки тараптан тең 100 чакырымга ичкери жылдыруу жөнүндө келишимдерге кол коюшкан.

Россия менен КЭРдин жетекчилеринин эң жогорку деңгээлдеги жолугушуулары кадимкидей эле адатка айланды. 2000 ж. майында Россия президенти В.В. Путин Пекинге расмий иш сапары менен барып, тараптар көп уюлдуу мамлекеттер дүйнөсүн түзүү идеясын макулдашышты. 2001ж. июлда КЭРдин лидери Цзян Цзэминь жооп иретинде Россияга иш сапары менен

барып, анда эки өлкө ортосунда бир нече келишимдерге кол коюлган. Алардын ичинде «ынтымактуу коңшулук, достук жана өз ара кызматташуу боюнча» келишим түзүлүп, Кытай тараптын чек ара маселеси боюнча Россияга эч кандай дооматы жок экендиги расмий түрдө белгиленген.

Тайвань жөнүндөгү маселе эң татаал бойдон калууда. Узак жылдар ичинде эки өкмөт тең «бирдиктүү Кытай» деген формулага таянып алышып ар кимиси жалгыз өзүн гана Кытайдын мыйзамдуу өкүлү деп эсептешкен. Ошол аракетин менен алар келечекте өлкөнүн биригүүсүн боло турган окуя катары таанышкан.

1975 ж. Чан Кайши кайтыш болуп, анын ордун ээлеген уулу **Цзян Цзинго** дагы ошол эле формуланы карманган. Бирок бара бара «чоң Кытай» менен биригүүнү каалабаган, мурунтадан Тайванда жашап келген жергиликтүү калктын кыймылы күчөй баштайт. 1987 ж. өлкөдөгү чукул кырдаал токтотулгандан кийин Цзян Цзингонун ордуна 1990 ж. бийликке дал ошол Тайвандагы жергиликтүү калктын өкүлү **Ли Денхуей** келди.

Ошондо Тайванды көз карандысыз, өзүнчө мамлекет деп жарыялоо коркунучу пайда болгон. Бул болсо КЭРди өтө кооптондура турган абал эле, себеби КЭР андайга эч качан жол бербейт болучу. Эгерде кандайдыр бир себептер менен Тайвань көз карандысыздыгын жарыялоого барса, анда АКШнын Тайванды коргоп калууга кепилдик бергенине карабастан КЭРдин жетекчилиги күч колдонууга чейин бармак.

Ошол убакыттан бери кырдаал мезгил мезгили менен курчуп келүүдө. Өзгөчө Тайвандагы президенттик шайлоо учурунда (1996 жана 2000 жылдары) КЭРдин куралдуу күчтөрү анча алыс эмес аралыктарда аскердик демонстрация өткөрүп, ал гана турсун күжүрмөн ракеталар менен аткылашып машыгышат. Бул аракеттердин максаты аралдын көз карандысыздыгын жактагандарды жеңишке жеткирбөө үчүн шайлоочуларга кысым көрсөтүү. Мындай аракеттерге жооп кылып АКШ Тайвань аралынын аймагына өзүнүн согуштук кемелерин жөнөтүп турат. 2000 ж. марттагы Тайвандагы президенттик шайлоодо Ли Денхуей жеңилип, жеңиш Гоминданга оппозицияда турган **Демократиялык прогрессивдүү партиянын (ДПП) лидери Чень Шуйбянга** ооган. Ал өзү Тайванды көз карандысыз өлкөгө айландырууга үндөп келген адам, бирок, ал дагы КЭРге карата токтоолук менен мамиле тутунуп келди. Өз кезегинде кытай бийлиги 2000 ж. Чан Кайшинин небереси Чжан Сяоянга кытайдагы ата бабаларынын үйүнө жана мүрзөлөрүнө барып

зыярат кылууга уруксат берген. КЭР дин карманган формуласы «эки мамлекет – эки система» деп аталат. Анын маңызын төмөндөгүдөй чечмелешет: экөө бириккенден кийин Тайвань КЭР дин бир провинциясына айланат, бирок өзүнүн рыноктук экономикасын жана автономиялуу* административдик системасын сактап калат. Ал эми тышкы саясатын жүргүзүү жана Тайванды коргоо милдеттери борбордук бийликке өтөт. Тайвань мындай формула менен макул эмес.

Келечекте КЭР менен биригүү мүмкүнчүлүгүн четке какпастан, Тайвань «эки Кытай» деген формуланы карманып, Пекин Тайванды тең ата өнөк катары таанышын талап кылат. Тайвандын экономикалык кубаттуулугу анын ушундай билдирүүлөрдү жасоосуна түрткү берет. Анткени 1990 ж. эле өзүнүн алтын акча резервинин өлчөмү жана элинин жашоо деңгээли боюнча Япония менен тең тайлаша баштаган. Азыр Тайвань дүйнөдөгү 30 өлкөнүн өкмөтү менен расмий, ал эми 150 өлкө менен кыйыр түрүндө мамиле күтүнөт. Электрониканын өнүгүшү боюнча туруктуу үчүнчү (АКШ менен Япония) орунду ээлеп, Тайвань жылына эбегейсиз чоң суммага 140 млрд. долларга өзүнүн товарларын экспорттоп турат.

Узак убакыттар бою КЭРди дагы бир Гонконг маселеси тынчсыздандырып келген. Бул арал XIX к. аяк ченинде Улуу Британияга ижарага берилип, анын мөөнөтү 1997 ж. аяктамак. 1979 ж. баштап бул эбегейсиз чоң шаардын келечек тагдыры боюнча сүйлөшүүлөр жүргүзүлүп, акыр аягында 1984 ж. Дэн Сяопин менен М. Тетчер биргелешкен Декларация иштеп чыгышкан. Ага ылайык 1997 ж. англиялык администрация кытайдыкы менен алмаштырылат. Гонконг КЭР ге кайрадан бириктирилди, бирок, ал 50 жылдык мөөнөткө өзүнүн экономикалык системасын жана административдик автономиясын сактап калды (Дэн Сяопиндин «бир өлкө – эки система» деген формуласына ылайык).

Ушундай шарттар менен 1997 ж. 1 июлда биригүү ишке ашырылды. Гонконгдо 5000 кытай аскери жайгаштырылып, Гонконгдон 36 депутат кытай парламентинин жыйындарына катышып келет.

Дагы бир чет өлкөнүн анклавды* болуп келген Макао маселеси бир аз башкача чечилди. Бул чакан (Кытайдын түштүгүндөгү аянты 6,5 чарчы миль келген) аймак португалиялык соодагерлер тарабынан XVк. эле басып алынган, ал эми 1887 ж. расмий түрдө Португалиянын провинциясы болуп жарыяланган.

1966 жылдагы толкундоолордон кийин Макаодогу бийлик кытайлыктар менен португалиялыктардын ортосунда бөлүнүп

калган. 1993 ж. Макао үчүн негизги мыйзам жарыяланып, ага ылайык 1999 ж. Кытайдын – Макао Атайын Административдик Району түзүлгөн.

Кийинки жылдары КЭРдин кээ бир мусулман өлкөлөрү менен болгон мамилелери татаалдашып кетти. Бул мусулмандар жашаган Кытайдын Синцзян жана башка райондорунда болуп өткөн толкундоолорго байланыштуу экстремизм* жана сепаратизмдин* күчөөсү менен түшүндүрүлөт. Бул толкундоолорго 1989 ж. Шанхайда «Син Фэнсу» («Сексуалдык үрп-адаттар») деп аталган китептин басылып чыгышы шылтоо болуп, исламга чексиз берилгендер муну ислам дининин ыйыктыгына шек келтирүү катары кабыл алышкан.

Кытайдын күн санап өсүп бара жаткан согуштук кубаттуулугу жана экономикалык салмагы, Түштүк-Кытай денизинин аймагында территориялдык талаштары бар кээ бир коңшу өлкөлөрдүн тынчсыздануусун жаратууда. Мисалга: Спратли архипелагынын* (Парасель аралдары дагы анын бир бөлүгү болуп эсептелет) айланасындагы кырдаал кооптуу бойдон калууда. Архипелаг жалпы аянты 250 миң км² болгон 230 майда аралдардан турат. Кытайдан башка бул аралдардын акваториясына ээлик кылуу укугун Вьетнам, Тайвань, Малайзия, Филиппиндер жана Бруней талашышат. Алардан башка бул аймакка өзүнүн экономикалык кызыкчылыгын орнотууга Индонезия дагы умтулуп келет. 1974 ж. КЭР Вьетнамга тиешелүү болуп келген Парасель аралдарын басып алган. Кытайдын бул аймактарга болгон кызыкчылыгын келечекте мунай (нефти) өндүрүүгө байланыштырышат.

1992 ж. КЭРде деңиздеги ээликтер жөнүндө жаңы мыйзам кабыл алынып, анда өзүнө тиешелүү деңиз тилкелеринде башка бирөөлөр кандайдыр бир өндүрүштүк багытта мыйзамсыз аракеттерди жасай турган болсо, Кытай тарап курал колдонуп коргоого укуктуу деп жазылган. Бул мыйзамда Спратли архипелагы толук бойдон Кытайга тиешелүү катары көрсөтүлгөн. 1992 ж. кырдаал курчуй баштаганынын дагы бир себеби, КЭР америкалык корпорациялар менен биргеликте бул аймактарда мунай чалгындоо иштерин баштаган. Мындай аракеттерге каршы АСЕАН* өлкөлөрү нааразылык билдиришкен. 1995 ж. Филиппиндер биздики деп эсептеп келген аралдардын биринде КЭР өзүнүн чекара белгилерин орнотуу баштаганда, аймактагы өлкөлөр тарабынан бул аракет күчкө салуу катары бааланган. Азыркы мезгилде Спратли архипелагында КЭРдин, Вьетнамдын, Филиппиндин жана Малайзиянын аскерлери жайгаштырылган.

Коңшу өлкөлөрдө эртеби кечпи бул аралдарды Кытай басып алууга барат деген кооптонуулар бар. 1992 ж. бул маселе АСЕАН өлкөлөрүнүн өздөрүнүн расмий өнөктөштөрү менен жолугушуусунда талкууланып, ошондон кийин 1995 ж. баштап АСЕАНдын коопсуздук маселелери боюнча аймактык форумун түзүү чечими кабыл алынган. 1997 ж. бери анын ишине Россия менен КЭР дагы катышып келе жатышат.

Кытай Азиялык-Тынч океандык Экономикалык кенештин (АТЭК)* алкагында дагы тыгыз алакаларды жүргүзүп, 1973 ж. бери карай жыл сайын өкмөт башчыларынын деңгээлинде жолугушуулар болуп турат. Бул уюмга АСЕАН өлкөлөрүнөн башка дагы КЭР, АКШ, Япония, Канада, Австралия, Жаңы Зеландия, Түштүк Корея, (1997 ж. баштап) Россия, Түштүк Американын жана Океаниянын бир топ өлкөлөрү кирет.

Мына ошентип, Кытай өзүнүн экономикасынын жана калкынын көптүгүнүн кудуретине таянып дүйнөдө көрүнүктүү орунду ээлеп турат. Ал эл аралык геосаясий майданда күчтүү, башка өлкөлөр дагы эсептешүүгө аргасыз болушкан өлкөгө айланды. Анын катышуусуз эл аралык деңгээлдеги бир дагы маселе чечилбейт. БУУнун деңгээлинде Кытай өзү дагы эл аралык укуктук нормалардын кабыл алынышы боюнча демилгечи боло баштады.

Тыянактар:

1. 1992 ж. Кытайда рыноктук реформалар кайрадан жанданып өтө күчөтүлгөн ыргакта өткөрүлүп жатты. Алар өзүнө салык реформасын, тышкы соодага болгон мамлекеттик монополияны бошондотууну камтыган, бааларды кеңири либералдаштыруудан башташкан. Азыркы мезгилде мамлекеттик секторду модернизациялоо жүрүп жатат.
2. КЭРдеги рыноктук кайра түзүүлөрдү 1997ж. февралда «реформалардын атасы» атыккан Ден Сяопиндин өлүмү дагы токтото албады. Бул реформалар кайраттуу, күжүрмөн жетекчилер Цзян Цземин жана 1998 ж. баштап премьер-министр болгон Чжу Жунцзылардын жетекчилиги менен улантылган.
3. XX к. 1990 жылдарындагы экономикалык жетишкендиктери Кытайды дүйнөдөгү эң күчтүү өлкөлөрдүн катарына чыгарды. Ал эми XXI к. божомолдор боюнча Кытай дүйнөдөгү экономикалык кудурети эң күчтүү өлкө болуп калат. Кээ бир обьективдүү маселелердин болгондугуна

карабастан, бул милдеттердин аткарылышына толук негиз бар.

4. КЭР көп мезгилдерден бери илээшип келген эл аралык иштерден «четтеп калган өлкөдөн», бардык өлкөлөр менен мамиле түзө алган мамлекетке айланды. 1990 жылдардын аяк ченинде Кытайдагы чет өлкөлөрдүн колониалдык аралчалары маселеси дагы ийгиликтүү чечилди. Андан калса уламдан улам кубаттуулугу күчөп бара жаткан Кытайдан эми коңшу өлкөлөрү сестене башташты. Мындай чочулоого Тайвань маселесинин чечилбей жатышы жана Түштүк-Кытай деңизиндеги аралдардын айланасындагы талаш тартыштар дагы себепкер болууда.

№ 11 – тема. Кытай КПнын XVII съездинде коюлган милдеттер жана белгиленген максаттар.

2007 ж. 15-21 октябрында ККПнын XVII съезди болуп өттү. Ал съездге мүнөздүү өзгөчөлүк, коюлган милдеттердин өтө олуттуулугу жана анда негизги көңүл өлкөнүн ичиндеги маселелерди чечүүгө бурулгандыгы болду.

Акыркы 30 жыл ичиндеги реформалоо жана Кытайдын ачык саясат жүргүзүүсүнүн негизинде, өтө артта калган өлкө экономикалык глобалдаштыруунун алдынкы катарындагы өлкөгө айланды. Азыр жалпы ички дүң продукциясынын деңгээли боюнча Кытай дүйнөдө төртүнчү (АКШ, Япония жана Германия), ал эми тышкы сооданын көлөмү боюнча үчүнчү (1 трлн.600млрд.долл) орунду ээлейт. Миңдеген жылдык тарыхы бар, дайыма калкынын саны жагынан эң чоң мамлекет болуп келген Кытай, өзүнүн тарыхында биринчи жолу бардык атуулдарын тамак-аш, кийим, турак жай менен минималдык жактан камсыз кылууга жетишти. Азыр Кытайда ачкачылыктан же үстүндө үйү жоктугунан эч ким өлүмгө учурабайт. БУУ*дан баштап Дүйнөлүк валюта кору (ДВК)* жана Эл аралык өнүгүү банкына (ЭӨБ)* чейин 2020 жылга Кытайдын ички дүң продукциясынын (ИДП)* көлөмү АКШнын деңгээлинен ашып кетет деген божомолду айтып келе жатышат.

XXк.аягы XXIк. башталышында КЭРдин экономикалык өнүгүшү жашоонун орто жана ортодон төмөнкү деңгээлине («сяокан») көтөрүлгөндүгү менен, толук орточо деңгээлдеги жашоого жетүү маселеси али чечилбей келет. Бирок кытай экономикасынын жогорку деңгээлдеги өнүгүү ыргагы: 2006 ж. ИДП 21 трлн. юандан* (1долл.=7,52 юань) ашып, ал эми акыркы 2004-2007 жылдар ичинде өлкөнүн жылдык өсүшү 10% дегээлинде

туруктуу өсүп келишине байланыштуу, орто денгээлдеги жетишкен «сяокан» коому 2020 жылга курулат. Ошондо, ИДП нын адам башына бөлө келгендеги көрсөткүчү 2002 жылдагы 2 миң доллардан 4 миң долларга чейин өсөт.

Калктын жашоо деңгээлинин өскөндүгүнүн далили: банктык каражат мекемелерине салган акча каражатынын өлчөмү 2007 ж. 17 трлн. юанга жетип, 2002 ж. салыштырмалуу 8 трлнго көп болгон. Шаар калкынын турак жай маселеси оңолгон. Орточо жашоо аянты 1978 ж. 3-5 м², 2002 ж. 22,8 м² болсо, ал 2007 ж. 27 м² ге чейин өскөн.

Кытайдын азыркы лидерлери Дэн Сяопиндин «өз өлкөнүн ичиндеги маселелерди чечүүгө күчүндү жумша, өз кадырыңды бил, токтоо бол, биринчи болууга жана бир нерсенин башында болушум керек деп умтулба» - деген акылман кеңештерин эске тутушуп, бардык өлкөлөр менен кызматташууга даяр экендиктерин, Кытайдын өз алдынча жана эч кимге көз каранды болбогон саясат жүргүзөрүн айтып келишет. Дагы бир кошумчалай кете турган тышкы саясаттагы принцип Кытай ири мамлекеттер менен эч кандай блокторго * жана союздарга* бирикпей тургандыгы тынымсыз айтылат.

КЭР менен ККП нын лидерлеринин ою боюнча экономикалык өнүгүүдөгү жалпы жетишкендиктерин абсолютташтырууга* негиз жок. Кытайдын: чоюн, болот, прокат*, текстил*, көптөгөн байланыш каражаттарын, дан эгиндерин, эт жана башкаларды өндүрүп чыгаруудагы дүйнөдө лидерлик орунда тургандыгы талашсыз. Бирок, бул көрсөткүчтөрдү калктын (1млрд.300 млндон ашык) жан башына бөлө келгенде, калктын көпчүлүк бөлүгү (750 млндон ашыгы) айыл жеринде жашап жаткандыгын, ал аймактарда билим берүү менен саламаттыкты сактоонун заманбап системасынын эми гана түзүлө башталгандыгын, 200 миллиондой адам сабатсыз экендигин, 20 миллион адам жакырчылыкта жашап жаткандыгын эске алсак, анда Кытай элинин алдында дагы көп милдеттер тургандыгын байкоо кыйын эмес. Жогоруда айталган көрсөткүчтөрдү эске алганда өнөр жай жана айыл чарба продукцияларын өндүрүүнү жан башына бөлө келгенде Кытай дүйнө өлкөлөрүнүн тизмегинде 130-140 орундардын арасында калат.

Ошондуктан XVII съезде ККПнын кайра каралып чыккан Уставында: «биз бүгүн социализмдин башталыш баскычындабыз жана дагы көпкө чейин ошол баскычта болобуз – бул биздин турмуш чындыгыбыз» деп жазылган.

Сөзд ККПнын Уставына программалык өзгөртүү киргизип, анын киришүү бөлүгүнө: күрөштүн максаты - «Кытайды бай, күчтүү, демократиялык, цивилизациялык жана гармониялык түрдө модернизацияланган социалистик өлкөгө айландыруу» деп белгиленген.

ККП тарабынан күн тартибине коюлган **жаны маселе** бул баарынан мурда өнүгүү моделин алмаштырууга, болгондо да экстенсивдүү* өнүгүү моделинен интенсивдүү*: ресурстар менен энергияны үнөмдөө моделине өтүү маселеси көтөрүлгөн. Ушуга байланыштуу негизги басым фундаменталдык* илимдерди өнүктүрүүгө, жалпы эле калктын маданиятын көтөрүүгө, билим берүү системасын өнүктүрүү жана өркүндөтүүгө, **инновациялык түрдөгү коомду, башкача айтканда, билимге негизделген экономикасы өнүккөн коомду курууга** багытталган.

Тышкы саясатта милдетти: **Кытайдын эл аралык саясатын кытайлаштыруу** деп атап, анын маңызын – өлкөнү тынчтыкта өнүктүрүү жана дүйнөнү гармонизациялоо* деп түшүндүрүштү. Жөнөкөй сөз менен айтканда дүйнөнү гармонизациялоо милдетине кытай маданиятынын жетишкендиктерин дүйнө элдерине жайылтуу кирет.

Жыйынтыктап келгенде Кытайдын өзгөчөлүгүнө негизделген социализмди куруу «**зор тарыхый милдеттерди**» аткарууга байланышкан, тактап айтканда: модернизациялоону ишке ашыруу, мекенди бириктирүүнү аягына чыгаруу, орточо деңгээлдеги жашоону камсыз кылуу жана бүткүл дүйнөдөгү тынчтыкты коргоо.

Корутунду

Кытайда реформа аркылуу улуттук кайра жаралуу үчүн башталган күрөш уланууда. XIXк. 40 – жылдарынан “апиийим” согуштарында англичандардан жеңилип, өздөрүн дүйнөнүн түркүгү, цивилизациянын чордону сезип келген Кытай европалыктар менен тең эмес келишимдерге кол коюп, жарым колониялык абалга жеткен. Экинчи дүйнөлүк согуш аяктаганга чейин деле чет элдиктердин, өзгөчө Япониянын зордугун башынан кечирүүгө мажбур болгон. Гоминданчылар Тайванга куулуп, КЭРдин жарыяланышы менен кытай эли өз бактысын социализмден тапчуудай болгон. Тилеке каршы Маонун жетекчилиги астында жүргүзүлгөн социализмди куруу эксперименттери көксөгөн тилекке жеткире алган жок. Адегенде 1949-57 жылдары өлкөдө советтик экономикалык моделдеги социализмди куруу, кийин андан баш тартып, Мао Цзэдун сунуштаган кытай элинин тарыхый кудуретине таянып, кыска

убакыт ичинде социализмди жана коммунизмди куруп, өнүккөн өлкөлөрдүн алдыңкы сабына чыгуу аракети дагы күтүлгөн натыйжа бербеди. Ал эми “Улуу пролетардык маданий революция” (1966-1976) Кытайды тунгуюкка кептеп, кытай элинин улуттук кайра жаралуу үмүтүн өчүргөндөй болгон.

1979 жылдан Дэн Сяопиндин жетекчилиги астында башталган реформалар ошол өчүп бара жаткан үмүттү кайра жандандырып, чиеленген суроолорго жооп берди. Кытай коомунда жана экономикасында илимий жактан негизделип, турмушка ашырып жаткан жараяндар (процесстер) боюнча кандай тыянактарды чыгарууга болот? Алардын негизгилери :

1. Кытайдын соңку тарыхында көп ирет эксперименттерди баштан кечирип, теориялык жактан изденип жаңылуулардан кийин такталып, аныкталган келечек максаты – кытай өзгөчөлүгүндөгү социализмди куруу деп белгиленген. Анын биринчи мезгили (этап) – “орточо деңгээлдеги жашоону камсыздаган коомду куруу” максаты коюлган. Ал мезгил ичинде жакырчылык жана маданий артта калуу жоюлуп, өнүккөн элдик демократия калыптанган “гармониялуу* коомдун” материалдык жана цивилизациялык негизи курулат.

2. Мүмкүн болушунча кыска убакыт ичинде артта калуу менен жакырчылыкты жеңип, эң ыйык максат эсептелген – кытай улутунун жана Кытай өлкөсүнүн улуудук даражасын кайра жаратуу, эл жыргалчылыгы өкүм сүргөн гармониялык коомду куруу жолунда кытай теоретиктери – өлкөнү модернизациялоонун улуттук тажрыйбасын, ошол эле учурда дүйнөдөгү социализмдин курулушун жана кризисин, өнүккөн жана өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдөгү экономикалык модернизация тажрыйбаларын жалпылап, ошондон өз жолун издеп келишти. Ошол изилдөөлөрдүн жана изденүүлөрдүн жыйынтыгы Дэн Сяопиндин – кытай өзгөчөлүгүндөгү социализмди куруу – деген теория болуп калды. Убагында бул теория В.И. Ленин ачкан – салыштырмалуу артта калган өлкөдө социализмди куруу – деген теориянын жаңы варианты.

Кытай коому башынан кечирип жаткан социализмдин башталгыч мезгилинде орун алган жаңы көп укладдуу* конвергенттүү* экономиканын өзгөчөлүктөрү Советтер Союзунда 1920 – жылдары “Жаңы экономикалык саясат” (ор.НЭП) учурунда жаралган өзгөчөлүктөргө окшош. Эң негизги окшоштугу эки өлкөдө тең экономиканын өнүгүшүнө түрткү берүү максатында мамлекеттин көзөмөлү астында капиталисттик жана социалисттик элементтердин чогуу жашашы болду.

Кытай менен СССРдеги окшоштуктар ошону менен бүтөт. Кытай өз тажрыйбасында НЭПтен алда канча терең жана алыс аралыкка кетти. Себеби кытайлык өзгөчөлүктөгү социализм теориясы өз жолунда капиталисттик элементтерди убактылуу коштоочу көрүнүш катары эмес, социалисттик курулуштагы тең укуктуу катышуучу деп эсептейт. Менчиктин бардык түрү, анын ичинде жеке менчиктин түрлөрү да мамлекеттик, коомдук менчик менен тең укуктуу. Жеке менчик ээси, капиталист эртели-кеч жок кылына турган тап душманы эмес, тең укуктуу өнөктөш. Кытайдын жана кытай улутунун кайра жаралуусуна багытталган жалпы улуттук кызыкчылык Кытай коомунун бардык катмарларын бириктирет, ошондуктан кайра жаралуу идеясы – жалпы улуттук идея.

Жогоруда айтылгандардан Кытайдын өнүгүү келечеги боюнча божомол, тап күрөшүнүн күчөшүнүн негизинде эмес, тескерисинче бардык элдин, бардык катмарлардын – гармониялык коомду куруу максатында бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгаруу стратегиясы* келип чыгат. Бул стратегия өзүн актайбы – аны келечек көрсөтөт.

3. Экономикалык реформалардын жана ачыктык саясатынын 35 – жылдык тажрыйбасын жалпылап, ККПнын жетекчилиги Кытайдын өндүргүч күчү менен маданиятынын бүгүнкү деңгээлине төп келген жаңы конвергенттүү экономикалык, саясий, социалдык жана маданий көп укладдуу коом курду. Анда капитализмдин илимий-техникалык жана башкаруудагы жетишкен ийгиликтери – адилеттүү жана орточо деңгээлдеги жашоону камсыз кылган гармониялуу коомду курууга кызмат кылат.

Дэн Сяопиндин Кытай өзгөчөлүгүндөгү социализм жөнүндөгү теориясы, ККПнын социалдык, идеялык жана уюштуруучулук ишмердүүлүгүнүн негизин түзгөн “үч өкүлчүлүк” жөнүндөгү өтө маанилүү идеялары, партиянын саясий стратегиясын иштеп чыгууга жардам берүүчү идеологиялык жана методологиялык принциптерин жаңыча чечмелөө, бардыгы биригип – Кытай өлкөсүнүн кайра жаралуу жолундагы мезгил-мезгили менен, биринин артынан бири өнүгүү жараяны деп билүү керек. Учурда Кытайда индустриалдык өнүгүү мезгили аяктап, калктын жан башына эсептегендеги жылдык кирешеси 10-12 миң америка долларын түзгөн орточо жашоо деңгээлиндеги коомду куруу мезгилинде жашап жатышат. Ушул жерде профессор Э.П.Пивоварованын* “кытайдын ушул – кытай өзгөчөлүгүндөгү социализм” теориясын – эски көз караштарга карата – “жарылуу” – деп атагандыгын белгилеп өтүү зарыл. Бул жарылуу

биринчиден, К.Маркстын : “эгерде эски коом ичинде материалдык шарт түзүлүп, жашоосуна ылайык келүүчү өбөлгө жаралбаса, жаңы, бийик деңгээлдеги өндүрүштүк мамилелер жаралышы мүмкүн эмес” – деген илимий божомолуна дал келет. Ушундай материалдык шарттарды түзүүгө КЭРдин “социализмдин башталгыч мезгилине” жүз жылдан көбүрөөк убакыт зарыл болот – деп эсептешет. Экинчиден, бул жарылуу турмуштук тажрыйбадан жаралган, бирок биз билген социализм жөнүндөгү окууга туура келбеген, социализмдин экономикалык теориясын узак убакыт ичинде турмуштук текшерүүдөн өткөрүүгө мүмкүнчүлүк ачты. Азырынча ошондой турмуштун тажрыйбасы далилдеген жол – “КЭР рынокко олуттуу социалдык жоготууларга жол бербей, жумшак каражаттарды пайдаланып бара жаткандыгы” – экени талаш жаратпайт.

4. Жогоруда ойлордон кийин, биздин пикирибизче, Советтер Союзунун кыйроосу, андагы социализмди куруунун тажрыйбасынын ийгиликсиз аякташын эске алсак, кытай өзгөчөлүгүндөгү социализм теориясынын жаралуусу жана анын таасиринин уламдан-улам бекемделүүсү, коомдук өнүгүүнүн жаңы альтернативалуу* жолун, ааламдашуу кучагына алган дүйнөдөгү постиндустриялуу өнүгүүнүн жаңы социалисттик феноменин* жаратты.

5. Кытай өзгөчөлүгүндөгү социализм теориясы жана тажрыйбасы бир эле кытайдын тажрыйбасын жалпылап, жаңыча ойлондурбастан, бүткүл адамзаттын көптөгөн кылымдардан берки адилеттүү жана жалпы жыргалчылык орногон коом жөнүндөгү кыялдануусун дагы жаңыча көз карашта көрүүгө түртөт.

Белгилүү болгондой Европада алгач бул социализм жана коммунизм деген аталыштагы теңдик, адилеттүүлүк жана жыргалчылык өкүм сүргөн коом жөнүндөгү утопиялык* окуулар катары пайда болгон. К.Маркс менен Ф.Энгельс “Коммунисттик партиянын Манифестинде” ушул окууну илим менен бириктирүү аракетин көрүшкөн. Алардын жолун жолдошкон ойчулдар – социалисттик идеянын тарапкерлери – К.Каутский, Е.В.Плеханов, К.Либкхнег, Р.Люксембург, В.И.Ленин, И.В.Сталин, Н.А.Бухарин, А.Грамши, Мао Цзэдун, П.Толятти, Хо Ши Мин, Ким Ир Сен жана башкалар жаңы коомду куруу боюнча өздөрүнүн концепцияларын* иштеп чыгууга аракеттенишкен. Бирок К.Маркс ачкан өндүргүч күчтөр менен өндүрүштүк мамилелердин өнүгүшүнүн мыйзам ченемдүүлүгү жогорудагы ойчулдар түзгөн коомдорду туңгуюкка алып барып такап салган. Алар түзгөн социалдык-экономикалык система эреже катары

социалдык эксперимент жолуна түшүп, бирөө дагы материалдык жана руханий байлыкты адилеттүү бөлүштүрүүгө жөндөмдүү боло алган жок. Алар айланып келип эле же “согуштук коммунизм” түрүндө, же “элдик коммуна” түрүндө, же “бакыт үйлөрүн ачуу” түрүндө жалпыга бирдей социалисттик жакырчылыкка алып келип, болбосо иерархиялык* система боюнча бөлүштүрүүнү киргизип, массалык жемкордукту (коррупция) жаратышкан.

Ошол эле учурда өнүккөн капиталисттик өлкөлөр жана алардагы социал-демократиялык партиялар изденип, башкалардын жакшы жактарын үйрөнүп, өзүндө пайдалана алуу жөндөмүн көргөзө алышты. Саягы 1920-30-чу жылдардагы капиталисттик “Улуу депрессия”, фашизмдин жаралышы жана Экинчи дүйнөлүк согуш аларды Советтер Союзунун социалдык саясатынын көп жакшы жактарын өзүнө ылайыктап пайдаланууга түрттү көрүнөт. Ушул кадам Батыш коомуна жана капиталисттик формацияга жаңы бир экинчи өмүр бергендей болду. Алар социалдык максаттарга каражатты СССРден жана анын жолун жолдогондордон бир нече эсе көп бөлүп, өнүгүүнүн ыргагын тездете алышты.

Кытай социализми, же кытай өзгөчөлүгүндөгү социализм – социализм идеясынын жашоого жөндөмдүүлүгүн далилдөөгө болгон аракет. Иш жүзүндө Кытай объективдүү түрдө социалисттик цивилизациянын жаңы үлгүсүн тартуулап жатат. Кытай өзгөчөлүгүндөгү социализмдин теориясы жана теориялык аныктамалардын жыйындысы – социализмдин коомдук-экономикалык формация катарындагы окуусунун калыптанышынын жана өнүгүүсүнүн жаңы мезгили (этабы). Ал окуу ааламдашуу шартында, капиталисттик формация жана либерализм идеясы кризиске тушуккан учурда өзүнүн кудурет-мүмкүнчүлүгүн ача турган мезгил болуп турат.

Кытай тилиндеги аталгылар боюнча сөздүк.

Байхуа – 1920 жылдарда кытайга таркаган жаңы жазма тили.
Ганьбу – КЭРдин партиялык жана мамлекеттик кызматкерлери.
Гоминьдан – Сунь Ятсен негиздеген саясий партия.
Дацзыбао – Кытайдагы дубал гезиттер.
Дуцзюндар – Кытайдагы аскер губернаторлору.
Сяокан – Конфуцийдин окуусунан алынган термин, «орточо деңгээлдеги коом» - дегенди түшүндүрөт.

Хунвейбиндер – «маданий революция» жылдарында түзүлгөн кытайдагы окуучу жаштардын бириккен отряддары.”Кызыл сакчылар”

Хуацяо- чет өлкөлөрдө туруктуу жашап жаткан кытайлыктар.

Цзаофан - «маданий революция» жылдарында түзүлгөн кытайдагы жумушчу жаштардын бириккен отряддары.

Чжэнфэн – ККПдагы жетекчилерди кайра тарбиялоо боюнча уюштурулган кампания «иш стилин, иш жүргүзүү ыкмасын, ишин оңдоо».

Адабияттар:

1. Бажанов Е.П. Китай: от Срединной империи до сверхдержавы XXI века. М.: Изд – во «Известия», 2007.
2. Бергер Я.К. К итогам ХУ111 съезда КПК : преемственность и обновление курса ж. Проблемы Дальнего Востока.- 2013.- №1.-с.3-18
3. Браун О. Китайские записки Пер. с нем. М.: Политиздат, 1974.
4. Воронцов В.Б. Судьба китайского Бонапарта. М.: Политиздат, 1989.
5. Гельбрас В. Успехи КНР и их цена в условиях глобализации ж. Азия и Африка сегодня. – 2007. - №7. – с. 20 – 29.
6. Дэн Сяопин. Основные вопросы истории Китая: речи и беседы 1982 – 1987 гг. Пер.с кит. М.: Политиздат, 1988.
7. Егоров К.А. Китайская Народная Республика: политическая система и политическая динамика (80 – е гг.). М.: Наука, 1993.
8. Жуков В.В. Китайский милитаризм 10 – 20 гг. XXвека. М.: Наука, 1983.
9. Китай в период войны против японской агрессии (1937 - 1945). Юрьев М.Ф. и др. М.: Наука, 1991.
10. Китайская культура 20 – 40 – х гг. и современность: Сб. статей. М.: Наука, 1993.
11. Ли Пэйлинь. Построение общества «сяокан» в Китае. КНР: проблемы построения общества сяокан. М.: РАН. ИДВ, 2005.
12. Мамаева Н.А. Гоминьдан в национально – революционном движении Китая (1923 – 1927гг.). М.: Наука, 1991.
13. Меликсетов А. В. Победа китайской революции (1945 - 1949). М.: Наука, 1989.

14. Мельянцев В.А. Два азиатского гиганта: основные контуры экономического развития ж. Восток,- 2007. - №4. – с. 113 – 127; №5.- с.107 – 117.
15. Мельянцев В.А. Китайская модель развития: общие контуры, внешние эффекты, международные сравнения Подъем Китая: значение для глобальной региональной стабильности. М.: Гуманитарий, 2007.
16. Мировицкая Р.А. Советский Союз в стратегии Гоминьдана (20 – 30 – е гг.). М.: Наука, 1991.
17. Молодцова Л.И. Китай углубляет реформу. М.: Наука, 1995.
18. Новейшая история Китая. 1917 – 1927. М., 1983.
19. Новейшая история Китая. 1928 – 1949. М., 1984.
20. Пивоварова Э.П. Социализм с китайской спецификой. М.,2011
21. По дорогам Китая, 1937 – 1945: Воспоминания советских военных советников и специалистов. М.: Наука, 1989.
22. Портяков В. Внешнеполитические заветы Дэн Сяопина и их современная интерпретация ж.Проблемы Дальнего Востока.-2012.-№5.-с.25-28
23. Пу И. Первая половина моей жизни Пер.с. кит. М., 1968.
24. Сидихменов В.Я. Китай: общество и традиции. М.: Знание, 1990.
25. Смирнов Д.А. Идеино – политические аспекты модернизации КНР: от Мао Цзедуна к Дэн Сяопину ИДВ РАН. – М., 2005.- 322 с.
26. Сухарчук Г.Д. Социально – экономические взгляды лидеров Китая первой половины XX века. М., 1983.
27. Сюй Цзызэ, Цай Жэньсюнь. Специальные экономические зоны Китая Пер.с. кит. Новосибирск: Наука, 1993.
28. Титаренко М.А. XVII съезд КПК «перспективы светлые, но путь извилистый» ж. Международная жизнь. – 2007.- №12.- с.60 – 75.
29. Титаренко М.А. О феномене китайского социализма (Размышления по поводу дискуссий о китайском социализме и итогов ХУ111 съезда КПК) ж. Проблемы Дальнего Востока .-2013.-№2.-с.3-24
30. Тихвинский С.Л. и др. Китай: история в лицах и событиях. М.: Политиздат, 1991.
31. Тихвинский С.Л. Путь Китая к объединению и независимости. М.: Наука, 1996.
32. У Цзыньлянь. Экономическая реформа в Китае Пер.с. кит. М.: Наука, 1990.

33. Фицджеральд С. Китай: Краткая история культуры Пер. с.англ.СПб: Евразия, 1998.
34. Ху Анган. Чем объясняются высокие темпы развития китайской экономики? ж. Проблемы Дальнего Востока.- 2005.- №:1.
35. Цунео И. Право и политика современного Китая (1945 - 1975) Пер.с.Яп. М., 1978.
36. Шорт Ф. Мао Цзедун Пер.с. англ. М., Транзиткнига, 2006.- 607 с.
37. Экономическая реформа в КНР: преобразования в деревне (1978 - 1988): Документы Пер.с.кит. М.: Наука, 1993.
38. Юй Кэпин, Фукуяма Ф. Глобализация,современный мир, Китайская модель развития. ж. Проблемы Дальнего Востока.-2013.-№1.-с.105-113
39. Яковлев М. 17 лет в Китае. М.: Наука, 1981.

Негизги окуялардын хронологиясы*

1919, май	«4 - майдагы» кыймылдын башталышы.
1925, март	Пекинде Сунь Ятсендин каза болушу.
1926, июль	Гоминдан аскеринин «Түндүк жортуулунун» башталышы.
1927, апрель	Чан Кайшинин Кытайда өз өкмөтүн түзүшү.
1927, июль	ККП менен Гомиьндандын ортосундагы мамиленин үзүлүшү
1928, декабрь	Кытайдын формалдуу биригишинин аякталышы.
1931, сентябрь	Япон аскерлеринин Маньчжурияны басып алышы.
1934, октябрь	Кытайдын Кызыл аскеринин отряддарынын «Улуу жортуулунун» башталышы.
1937, апрель	Атуулдук (граждандык) согушту токтотуу боюнча келишимге кол коюлушу.
1937, июль	Япониянын Кытайга каршы чоң масштабдагы согушунун башталышы.
1940, март	Нанкинде япондуктарга таянган Ван Цзинвейдин өкмөтүнүн түзүлүшү.
1941, апрель	Кытайга советтик жардамдын токтотулушу.
1941, декабрь	Кытай өкмөтүнө АКШ тарабынан күрдөөлдүү жардам көрсөтүлүшү.
1944, март	Япондук аскерлердин Кытайдагы күтүүсүз чабуулунун башталышы.
1945, август	Кытайды япондук аскерлерден бошотуу.
1946, июнь	Кытайда атуулдук согуштун кайрадан

- жанданышы.
- 1947, июль демилгенин ККП колуна өтүшү.
- 1949, октябрь ККП нын жеңип чыгышы.
- 1949, октябрь Кытай Эл Республикасынын (КЭР) жарыяланышы.
- 1950, февраль Советтик – Кытай келишимине кол коюлушу.
- 1950, «конрреволюция менен күрөшүү» компаниясы
- 1951, «үч кастык, жаман адатка» каршы күрөшүү кампаниясы.
- 1952, «беш кастык, жаман адатка» каршы күрөшүү кампаниясы.
- 1952, декабрь ККП БК нын «социализмди куруунун генералдык багыты боюнча чечими».
- 1953 – 1957 КЭР дин биринчи беш жылдык планы.
- 1958, июль «чоң секирик» жасоого багыт алуу.
- 1961 – 1962 КЭР деги «жөнгө салуу» саясаты.
- 1963 «социалисттик кайра тарбиялоо» кыймылы.
- 1966, май «маданий революциянын» башталышы.
- 1969, апрель «маданий революциянын» иш жүзүндө аякталышы.
- 1974 КЭР дин Вьетнамга тиешелүү Парасель аралдарын басып алышы.
- 1975, Чан Кайшинин кайтыш болушу. Анын ордуна уулу Цзян Цзингонун бийликке келиши.
- 1976, сентябр Мао Цзедундун каза болушу.
- 1977, июль Дэн Сяопиндин акталышы.
- 1978, АКШ нын КЭР ди дипломатиялык жактан таанышы.
- 1979, март «төрт модернизациялоо» реформаларынын башталышы
- 1981, июнь айыл чарбасындагы жана өнөр жайындагы масштабдуу реформалар.
- 1982, сентябрь партиядагы Кеңешчилер системасынын киргизилиши.
- 1987, октябрь Ху Яобандын ККП нын генералдык секретарлыгынан алынышы. Реформа жүргүзүүдөгү экономикалык кыйынчылыктар.
- 1987, 1989, тибеттеги Кытай бийлигине каршы толкундоолор.
- 2008
- 1989, май М. Горбачевдун КЭР ге иш сапары.
- 1989, июнь Тяньаньмэнь аянтындагы демонстрациянын кууп таркатылышы. ККП нын генералдык секретарлыгына Цзян Цзэминдин шайланышы.
- 1989 – 1992 реформаларды ишке ашыруудагы тыныгуу.

- 1990, Тайвандын президенттигине Ли Дэнхуэйдин келиши.
- 1992, октябрь Кытайдагы реформалардын кайрадан жандандырылышы.
- 1997, февраль Дэн Сяопиндин каза болушу.
- 1997, жайында Гонконгдун кытайга кайрадан кошулушу.
- 1997, Цзян Цземиндин АКШга иш сапары.
- 1997, сентябрь ККП нын XV съезди. «мамлекеттик секторду модернизациялоо» программасынын кабыл алынышы.
- 1998, март Б. Клинтондун КЭР ге расмий иш сапары.
- 1998, март Чжу Жунцзинин КЭР дин премьер – министрлигине дайындалышы.
- 1999, Макаоунун КЭР ге биригиши.
- 2000, март Тайвандагы президенттик шайлоодо Чень Шуйбяндын бийликке келиши.
- 2000, В. Путиндин КЭР ге расмий иш сапары.
- 2001, июль Цзян Цземиндин Москвага болгон расмий иш сапары учурунда Россия менен достук жөнүндө келишимге кол коюлушу.
- 2001, Цзян Цземиндин АКШ га расмий иш сапары.
- 2002, ноябрь ККП нын генералдык секретарлык кызматына Ху Цзинтаонун келиши. Өкмөт башчылыгына Вэнь Цзяобао дайындалган.
- 2007, октябрь ККП нын XVII съезди болуп кытайдагы социализмдин курулушу келечектеги максат катары белгиленген.
- 2012, ноябрь ККПнын ХУ111 съездинде жетекчилик алмашылып, ККПнын Генералдык секретарлыгына Си Цзиньпин шайланды. Съезде өлкөнүн келечек максаттары жана реформа жолундагы кыйынчылыктар талкууланды.

ККП нын съездеринин жана аларда кабыл алынган негизги чечимдеринин хронологиясы.

- 1921, июль.** Кытай Коммунисттик партиясынын (ККП) I съезди. Партиянын түзүлүшү.
- 1922,** ККП нын II съезди. Гоминьдан партиясына карата мамилени өзгөртүү боюнча чечим.
- 1923, июнь** III съезд. Өзүнүн уюмун сактап калуу менен коммунисттердин Гоминьданга мүчө болуп кирүү чечими.
- 1928, июнь** VI съезд. Үч стратегиялык максаттардын коюлушу:
- 1) Гоминдандын диктатурасын жок кылуу;
 - 2) Кытайда Совет бийлигин орнотуу;
 - 3) «Помещиктик жер ээлигин» жоюу.
- 1956, сентябрь.** VIII съезд. Биринчи беш жылдыктын жыйынтыгын чыгарып, экинчи беш жылдык планын бекиткен. Ганьбуну бюрократиянын сазына батып «мыйзамдуулукту бузду» деп күнөөлөгөн.
- 1958, май** VIII съезддин экинчи сессиясы. «Социализмди мөөнөтүнөн мурун куруу» боюнча Жаңы генералдык багыт кабыл алынган.
- 1969, апрель** IX съезд. «Маданий революциянын» биринчи жыйынтыгын чыгарган.
- 1973, август** X съезд. Мурунку жылдарда репрессиялангандарды актаган.
- 1978, август** XI съезд. «Төрт адамдын бандасы» күнөөлөнүп, Дэн Сяопиндин абалы чыңдала баштаган.
- 1982, сентябрь.** XII съезд узак жылдарга эсептелген өлкөнүн өнүгүү келечегин «кытай өзгөчөлүгү бар социализмди куруу» деп белгилеп, 20 жыл ичинде улуттук экономиканын көлөмүн 4 эсеге өстүрүү милдетин койгон. Дэн Сяопиндин сунушу менен партиянын бардык деңгээлинде кеңешчилер системасы киргизилген.
- 1987, ноябрь** XIII съезд өлкөнүн өнүгүшүн социализмдин башталыш этабында деп белгилеп, реформаланып жаткан экономиканын мындан аркы өнүгүүсү: «мамлекет рынокту жөнгө салып, өз кезегинде рынок ишканаларга багыт берип турат» деген формула боюнча кетээри аныкталган. Съезде КЭР дин саясий системасын дагы реформалоо зарылчылыгы айтылган. Партиянын жетекчилигинен ХуЯобань «либерализм» менен күнөөлөнүп алынып, Чжао Цзыян келген. Өкмөт башчылыгына Ли Пэн дайындалган.
- 1992, октябрь** XIV съезд. Реформаларды кайрадан жандандыруу чечими кабыл алынган. Бийликке Цзян Цземинь келген. Кытайда социалисттик рынок экономикасы түзүлөрү жазылган.

1997, сентябрь XV съезд ККП нын ишмердиги Дэн Сяопиндин теориясын жеткечиликке алуу менен жүргүзүлөрү бекитилген. «Мамлекеттик секторду модернизациялоо программасы» кабыл алынган.

2002, ноябрь XVI съезд 2000 жылга салыштырмалуу 2020 жылы Кытайдын ИДП нын жалпы көлөмү 4 эсеге жогорулап, өлкөдө «сяокан» орто деңгээлде жашаган коом куруу милдети коюлган. Цзян Цземин өз ыктыяры менен бийликтен кетип, 59-жаштагы Ху Цзинтаого бошотуп берген. Чжу Жунцзынын ордуна премьерликке Вэнь Цзябао дайындалган

2007, октябрь XVII съезд. «Биз социализмдин башталыш баскычындабыз, бул баскычта дагы көп убакыт болобуз», бул «социализм кытайдын өзгөчөлүктөрүнө негизделген» деген чечим кабыл алынган. Келечектеги максат: «Кытайды бай, күчтүү, демократиялык, цивилизациялык жана гармониялык, модернизацияланган социалисттик мамлекетке айландыруу» деп белгиленген.

2012, Ноябрь. ХУ111 съезд. ККПнын жаңы Генералдык секретары Си Цзиньпиндин айтымында кытай улутунун кайра жаралуусуна жетишүү бул – эң улуу максат. Анын съезде айтылган ою боюнча ККПнын 100 жылдык мааракесине (2021ж.) өлкөдө «орто деңгээлдиги» жашоону камсыз кылган коом түзүлөт, ал эми КЭРдин 100 жылдыгына (2049ж.) «бай, күчтүү, демократиялуу, цивилизациялуу, гармониялык социалисттик жана модернизацияланган мамлекетке айланып, кытай улутунун кайрадан жаралуу жөнүндөгү XIXк. 40-жылдарынан бери көксөгөн кыялы ишке ашат.

Өткөн он жылдыкты (2002-2012) «алтын» мезгил деп аташты. Анткени, ошол мезгил ичинде Кытай ИДПнын көлөмү боюнча дүйнөдө 6 орундан 2-ге, экспорттун көлөмү боюнча 1-чи орунга көтөрүлгөн. ИДПнун жан башына бөлүнгөндөгү көрсөткүчү боюнча 2002ж. 1000 доллардан, 2011ж. 5414 долларга өсүп, Кытай орточо деңгээлдеги киреше алган өлкөлөрдүн катарына теңелген.

Тексте кездешкен белгилүү тарыхый инсандар.

- Генри Пу И** -1934ж.Маньчжоу Гонун императору болуп олтургузулган. Цин династиясынын акыркы мураскору.
- Дэн Сяопин** -Кытайдагы революциялык кыймылдын катышуучусу, 1949-1976 жылдары мамлекеттик жогорку даражадагы кызматтарда иштеп, бир нече жолу репрессияга дуушар болгон. 1976-жылдан башталган КЭР деги реформалардын "архитектору".1997ж. 93 жашында каза болгон.
- Ли Дачжао** -*Кытай компартиясынын негиздөөчүлөрүнүн бири, Пекин университетинин профессору.*
- Ли Бяо** -1969-1971 жылдары КЭРдин коргоо министри. ККПнын IX съездинде (1969) Мао Цзедундун мураскору болуп дайындалган.
- Лю Шаоци** -1949-1968 жылдары Эл өкүлдөрүнүн бүткүл кытайлык жыйынынын туруктуу комитенинин төрагасы.
- Сунь Ятсен** -Гоминдан партиясынын негиздөөчүсү (1919), өзүнүн "үч прицибин" турмушка ашыруу үчүн күрөшкөн революционер-демократ. 1925ж. каза болгон.
- Чжан Цзолин** -Бийлик үчүн күрөшкөн маньчжуриялык топтун башчысы, 1928ж. террористтин колунан каза болгон.
- Чень Бода** -"Маданий революцияны" ишке ашыруу боюнча комиссиянын жетекчиси.
- Цзян Цин** -Мао Цзедундун аялы. Чень Боданын орун басары.
- Яо Веньюань**
- Ван Хунвен**
- Чжан Чуньсяо** -Чень Боданын орун басарлары.
- Чан Кайши** -Сунь Ятсен өлгөндөн кийин Гоминдан партиясынын жетекчиси(1925-1975), Тайвань Кытай республикасынын президенти(1949-1975), генералиссмус.
- Цзян Цзинго** -1975-1990 жылдардагы Тайвандын президенти.
- Ли Денхуей** -1990-2000 жылдардагы Тайвандын президенти.
- Чень Шуйбян** -2000 жылдан Тайвандын президенти.
- Бородин М. Павлов**
- Блюхер В.К.** -1923-1927 жылдарда Кытайдагы советтик аскердик жана саясий кенешчилер.
- Сталин И.В.** -1922-1953 жылдардагы СССРдин лидери
- Хрущев Н.С.** -1954-1964 жылдардагы СССРдин лидери
- Горбачев М.С.** -1984-1991 жылдардагы СССРдин лидери

МАЗМУНУ

Кириш сөз-----	3
№1 Тема Биринчи дүйнөлүк согуш аяктагандан кийинки Кытайдагы улуттук кыймыл (1918-1924) -----	6-16
1.1. Улуттук кыймылдын жанданышынын себептери-----	6
1.1.1. Биринчи дүйнөлүк согуштун аяк чениндеги өлкөдөгү кырдаал-----	6
1.1.2. Кытайдын Биринчи дүйнөлүк согушка катышкандыгынын натыйжалары-----	8
1.2. 1919 жылдагы «4-май» кыймылы-----	8
1.2.1. Пекиндеги студенттик кыймылдар жана анын Кытайдын башка райондоруна жайылышы-----	9
1.2.2. «4-майдагы» кыймылдын саясий жыйынтыктары-----	10
1.3. 1920-1924 жылдардагы ички саясий абалдын курчушу-----	13
1.3.1. Өлкөнүн түштүгүндө башында Сунь Ятсен турган Гоминьдан өкмөтүнүн түзүлүшү-----	13
1.3.2. Кытайдын түндүгүндөгү аскердик топтордун ич ара күрөшү-----	14
№2 Тема Кытайдагы жарандык согуштар (1925-1937)-----	17-32
2.1. Биринчи жарандык согуш (1925-1927)-----	17
2.1.1. Жарандык согуштун башталышы жана «Түндүк жортуулу» (1925-1926)-----	17
2.1.2. Гоминьдан менен Кытай Компартиясынын, СССР менен Кытайдын ортосундагы пикир келишпестиктер жана анын кесепеттери-----	19
2.2. Кытайда Гоминьдан бийлигинин калыптанышы (1928-1934)-----	20
2.2.1. Өлкөнү формалдуу бириктирүүнүн аякталышы-----	20
2.2.2. Коммунисттер менен Гоминьдан ортосундагы карама- каршылыктар-----	25
2.2.3. Япондук агрессия жана анын Кытайдын ички абалына тийгизген таасири-----	27
2.3. Жарандык согушту токтотуу үчүн күрөш (1934-1937)-----	29
2.3.1. ККПнын «Улуу жортуулу» жана жаңы саясий кырдаал---	29
2.3.2. Жарандык карама-каршылыктардын токтотулушу-----	30
№3 Тема Кытайдын япондуктарга каршы күрөшү (1937-1945)-----	32-43
3.1. Согуштун башталыш мезгили (1937-1941)-----	32
3.1.1. Япониянын басып кириши жана Кытайды коргоону уюштуруу-----	32
3.1.2. Кытайга карата Япониянын тактикасынын өзгөрүшү----	34
3.2. Кытайдын Экинчи дүйнөлүк согуш күчөп турган мезгилдеги абалы (1942-1944)-----	36

3.2.1. АКШнын кытай аскерлерин кайра куралдандыруудагы жардамы-----	36
3.2.2. 1944 жылдагы Кытайдагы согуштук-саясий кризис-----	39
3.3. Кытайдын 1945 жылдагы абалы-----	40
3.3.1. 1945 жылы согуштун аякталышы-----	40
3.3.2. 1945 жылдагы СССРдин Кытайга карата мамилеси-----	41
№4 Тема Кытайда коммунисттердин бийликке келиши (1946-1949)-----	44-50
4.1. Кытайда жарандык согуштун кайрадан жанданышы-----	44
4.1.1. Гоминьдан менен ККПнын өз ара тирешүүлөрүнүн жаңы этабынын себептери-----	44
4.1.2. Жарандык согуштун башталышы-----	45
4.2. Коммунисттердин жеңиши жана 1949ж. октябрда Кытай Эл Республикасынын (КЭР) жарыяланышы.-----	46
4.2.1. Жарандык согуштун аякталышы жана Чан Кайшинин тагдыры-----	46
4.2.2. Коммунисттердин жеңишинин себептери-----	48
№5 Тема КЭРде «социалисттик системанын» калыптанышы (1949-1952)-----	51-61
5.1. Экономикада «советтик моделди» түзүү-----	51
5.2. Саясий системанын өнүктүрүлүшү-----	54
5.3. Корея согушу жана КЭРдин эл аралык беделинин чыңдалышы-----	58
№6 Тема Кытайда «социализмдин курулушу» (1953-1957)--	62-72
6.1. «Биринчи беш жылдык» (1953-1957) мезгилинде өлкөнү индустриялаштыруу-----	62
6.2. Ички саясий өнүгүү-----	67
6.3. КЭРде социализмдин курулушуна СССРдин салымы жана советтик-кытай мамилелеринин начарлай башташынын алгачкы белгилери-----	69
№7 Тема КЭРде социализмди куруунун планына өзгөртүүлөрдү киргизүү аракеттери (1958-1965)-----	72-84
7.1. 1958ж. «Чоң секирик» саясатына өтүү-----	72
7.2. «Чоң секириктин» кесепеттери жана «жөнгө салуу» саясаты (1960-1962)-----	77
7.3. 1963-1965 жылдарда КЭРдеги саясий жараяндар-----	81
№8 Тема Кытайдагы «маданий революция» (1965-1976)----	85-96
8.1. «Маданий революцияга» өтүү жана анны уюштуруучулардын максаттары-----	85
8.2. «Маданий революциянын» негизги окуялары (1965-1969)-	89
8.3. «Маданий революциянын» аякталышы (1970-1976)-----	93
№9 Тема Кытайдагы 1970- жылдардын акырында жана 1980-жылдардагы реформалар-----	97-110

9.1.1.	Радикалдуу реформаларга өтүүнүн өбөлгөлөрү-----	97
9.1.1.	Ички саясий өзгөрүүлөр-----	97
9.1.2.	Эл аралык факторлор-----	99
9.1.3.	Реформалардын теориялык концепциясынын иштелип чыгышы-----	100
9.2.	«Төрт багыттагы модернизациялоо» реформалары жана алардын жыйынтыктары-----	101
9.2.1.	Айыл чарбасындагы реформалар-----	101
9.2.2.	Өнөр жайды модернизациялоо-----	103
9.2.3.	Илим жана техниканы модернизациялоо-----	105
9.2.4.	Коргонуу иштерин модернизациялоо-----	106
9.3.	Реформаларды жүзөгө ашырууга тоскоолдук болгон кыйынчылыктар-----	107
№10	Тема Кытайдын XX кылымдын аягы XXI кылымдын баш чениндеги абалы-----	110-126
10.1.	1992ж. реформалардын кайрадан жанданышы-----	110
10.2.	Кытайдын экономикалык жетишкендиктери-----	113
19.3.	Эл аралык айдыңдагы Кытайдын жаңыча орду-----	119
№11	Тема Кытай КПнын ХУ11 съездиндеги коюлган милдеттер жана белгиленген максаттар-----	127-129
	Корутунду-----	129
	Кытай тилиндеги аталгылар боюнча сөздүк-----	133
	Адабияттар-----	134
	Негизги окуялардын хронологиясы-----	136
	ККПнын съездеринин жана аларда кабыл алынган чечимдеринин хронологиясы-----	139
	Тексте кездешкен тарыхый инсандар жөнүндө маалымат-----	141
	Мазмуну-----	142

Басууга берилди: 16.06.2014.

Формат: 60x84 1/16
Буйрутма: № 31

Көлөмү: 9 б.т.
Нускасы: 200 даана.

Ош МУ, "Билим" редакциялык-басма бөлүмү

22794